বি, এইচ, কলেজ আলোচনী

৪

সম্পাদক: জগবন্ধু দাস

NOT FOR ISSUE

বি, এইচ কলেজ

আলোচনী

সপ্তদশ সংখ্যা : ১৯৯০-৯১ চন

B. H. COLLEGE LIBRARY
ESTD. 1964
P.O. HOWLY, ASSAM

প্ৰতি

প্ৰকাশন সহায়ত-
সম্পাদক

B. H. COLLEGE LIBRARY
Class No.
Book No.
Acc. No. 8

তত্ত্বাৱধায়ক :
অধ্যাপক- শ্ৰীযুত ৰবীন্দ্ৰ ভট্টাচাৰ্য্য

সম্পাদক :
কুলবন্ধু দাস

সহঃ সম্পাদক :
মঃ সাহেব আলী

সূচীপত্ৰ

- [illegible]
- [illegible]
- [illegible]
  - [illegible]
  - [illegible]
  - [illegible]
  - [illegible]
  - [illegible]
  - [illegible]
  - [illegible]
  - [illegible]
  - [illegible]
- [illegible]
  - [illegible]
- [illegible]
  - [illegible]
- [illegible]
- [illegible]
- [illegible]

শুভেচ্ছাবাণী

বি. এইচ. কলেজ আলোচনীৰ উদ্দেশ্যে আন্তৰিক শুভেচ্ছা জ্ঞাপন কৰিছোঁ। আলোচনীখনে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলৰ প্ৰতিভা বিকাশৰ সুযোগ দিয়াৰ লগতে সমাজৰ সেৱাতো বৰঙণি আগবঢ়াওক— এই কামনা কৰিছোঁ।

১০ / ১২ / ৯১

শ্ৰীবীৰেন্দ্ৰ নাথ দত্ত
মুৰব্বী অধ্যাপক, লোক সংস্কৃতি বিভাগ
গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়

শুভেচ্ছাবাণী

বি, এইচ্ কলেজৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে বছৰি একো সংখ্যাকৈ প্ৰকাশ কৰা আলোচনীয়ে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ উদ্যম আৰু মনৰ কথা কিছু মুকলি কৰি দিছে। বৰ্ত্তমান পৰিস্থিতিত অসমীয়া ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ মাজত অধ্যয়ন আৰু পৰিশ্ৰমৰ বিশেষ প্ৰয়োজন হৈছে। কলেজীয়া ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ চিন্তাশীলতাৰ ওপৰতেই অসমৰ ভৱিষ্যৎ নিৰ্ভৰ কৰিছে।

আলোচনীৰ উজ্জ্বল ভৱিষ্যৎ কামনা কৰিলো।

অজিত কুমাৰ শৰ্মা
প্ৰাক্তন সভাপতি
অসম কলেজ শিক্ষক সন্থা।

বি, এইচ্‌ কলেজ আলোচনী

বার্ষিক প্রকাশ

P 512
512

পঞ্চম সংখ্যা

১৮৯৯ শক

১৯৭৬-৭৭

সম্পাদক

ধনকান্ত দাস

বি, এইচ্‌ কলেজ, হাউলী

সম্পাদনা সমিতি—

অধ্যক্ষ— সত্যনাথ দাস।

অধ্যাপক — গোলকেশ্বৰ গোস্বামী (তত্ত্বাৱধায়ক)

অধ্যাপক— দয়ানন্দ পাঠক (সদস্য)

অধ্যাপক — মুনীন্দ্ৰ কুমাৰ গোস্বামী (সদস্য)

অধ্যাপক— খগেশ্বৰ নাথ (সদস্য)

অধ্যাপক— ৰমেন দাস (সদস্য)

অধ্যাপক— অমল ভৌমিক (সদস্য)

অধ্যাপক— পূৰ্ণ কান্ত খাটনিয়াৰ (সদস্য)

আৰু - ঘনকান্ত দাস (সম্পাদক)

বেটুপাত—

মিচ কল্পনা দাস।

গল্প, প্ৰবন্ধৰ ব্যাখ্যা চিত্ৰ—

আদিত্য, প্ৰসেন, শৈলেন, গৌতম আৰু সম্পাদক।

ফটো— চিত্ৰ ছায়া ষ্টুডিঅ', বৰপেটা ৰোড।

বিভিন্ন ঘটনাৰাজিৰে আলোচনীখন চহকী কৰাত—

গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ডঃ মহেশ্বৰ নেওগ, প্ৰাক্তন ছাত্ৰ মনোৰঞ্জন চৌধুৰী আৰু আমাৰ কলেজৰ কেইগৰাকীমান অধ্যাপক।

কৃতজ্ঞতা থাকিল—

গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অসমীয়া বিভাগৰ ছাত্ৰ মনোৰঞ্জন চৌধুৰী, কটন কলেজৰ ছাত্ৰ প্ৰসেনজিৎ দাস, বি বৰুৱা কলেজৰ ছাত্ৰ বিবেক দাস, বৰপেটাৰ শৈলধৰ পাঠক হাউলীৰ— প্ৰেছ কপি কৰা অনুজ প্ৰতিম ভদ্ৰেশ্বৰ শৰ্ম্মা, ভাইটি মুনীন্দ্ৰ দাস, লগতে— আমাৰ কলেজৰ সহঃ পুথি ভঁৰালী পদ্মধৰ দাস, সহপাঠী অজিত, লোচন, সুশীল, ৰণজিৎ, ভূমিধৰ, হৰিশ, আলোচনীৰ কথা সুধি আমনি কৰা— অৰুণ, অচেন, ৰাণা, আলি আৰু আলোচনীৰ আশাত উৎকণ্ঠিত আমাৰ মহাবিদ্যালয়ৰ সমূহ বন্ধু বান্ধৱীলৈ।

ছপাশাল— জনসেৱা প্ৰেছ, বৰপেটা।

ব্লক আৰু প্ৰচ্ছদপট মুদ্ৰক আসাম ট্ৰিবিউন প্ৰেছ, গুৱাহাটী।

[illegible]

P512
512

''আহাহে যুৱক শক্তি সাধক, তোমাৰ লগত সকলো জাগক
যত বীৰ দল চমকি উঠক উন্নত কৰি শিৰ ।
লোৱাহে তুলি হাতত তোমাৰ জন্মভূমিৰ পূজাৰ সম্ভাৰ
জোৰোৱা তাঁৰ ভগ্ন বীণাৰ কৰমী সন্যাসী বীৰ ।
এই যে তোমাৰ কৰ্ম সাগৰ, এৰিব লাগিব এলাহ ভাগৰ
দেখাব লাগিব শক্তি নিজৰ, তুমি যে কৰ্মবীৰ ।
সমস্ত ব্ৰহ্মাণ্ড স্তম্ভিত কৰি, দীপ্ত বিজয় পতাকা ধৰি
শত্ৰু গৰ্ব খৰ্ব কৰি জাগাহে মহাবীৰ ।
উঠাহে উঠাহে শক্তি সাধক, জাগাহে জাগাহে দেশৰ যুৱক
তপত শোণিত শিৰে শিৰে ব'ক উঠাহে কৰ্মবীৰ
স্তম্ভিত কৰি নিখিল বিশ্ব, উঠাহে জাগাহে শক্তি শিষ্য
কোনোতো নহয় নীচ উচ্চ, সকলো সমান বীৰ !
যুৱক তুমিতো নহয় ক্ষুদ্ৰ, সকলোটি যাথোঁ অমৃত পুত্ৰ
জোৰোৱা পুনৰ মঙ্গল সূত্ৰ মাতৃ পূজক বীৰ । ...''

—বিনন্দ বৰুৱা

সোঁৱৰণী— এই বছৰত মৃত এইসকল মহান ব্যক্তিলৈ

ভাৰতৰ পঞ্চম ৰাষ্ট্ৰপতি— ফখৰুদ্দিন আলি আহমেদ।

অসমৰ জনপ্ৰিয় সাহিত্যিক, সাংবাদিক, ৰাজনীতিক, সমাজবাদী— হেম বৰুৱা।

শোণিত কোঁৱৰ— গজেন বৰুৱা।

ৰঙা চীনৰ সূৰ্য— কমৰেড মাও চে টুং।

চিৰ বিদ্ৰোহী সৰ্বহাৰাৰ কবি— কাজী নজৰুল ইছলাম।

মাৰ্ক্সবাদী সমাজ নেতা— এ. কে. গোপালন।

অসমৰ উদীয়মান কবি অধ্যাপক অপূৰ্ব চৌধুৰী আৰু

আমাৰ কলেজৰ ছাত্ৰী— উজ্জ্বলা পাঠক।

এই সংখ্যাত আছে—

এখন মুকলি চিঠি ছাত্ৰ-ছাত্ৰী বন্ধু-বান্ধৱীসকললৈ ॥ সম্পাদক ॥

প্ৰবন্ধ

সংঘাত— মানৱ মনৰ ॥ শ্ৰীগঙ্গাধৰ দাস ॥ ১
বেদ আৰু বেদোত্তৰ যুগৰ শিক্ষা ব্যৱস্থা ॥ অধ্যাপক শ্ৰীকমল ভৌমিক ॥ ৫
এটি অবিস্মৰণীয় নাম : কাজী নজৰুল ইছলাম ॥ শ্ৰীভূমিধৰ দাস ॥ ১৬
আলেকজেণ্ডাৰৰ ভাৰত আক্ৰমণ— এটি পৰ্য্যালোচনা ॥ অধ্যাপক শ্ৰীসজ্জন চন্দ্ৰ নাথ ॥ ২৩
বিশ্ব শান্তিত হজৰত মহম্মদ (দঃ)ৰ অৱদান ॥ মিচ্ আনাৰকলি বেগম ॥ ৩০
সাংখ্য দৰ্শনত প্ৰকৃতি ॥ অধ্যাপক পূৰ্ণকান্ত খাটনিয়াৰ ॥ ৩২
চিলিত সমাজবাদী শাসনতন্ত্ৰৰ ব্যৰ্থতা আৰু বিপৰ্য্যয় ॥ শ্ৰীধীৰাজ কুমাৰ কলিতা ॥ ৪০

কবিতা

আকুতি ॥ শ্ৰীসুশীল কুমাৰ চৌধুৰী ॥ ৪৩
প্ৰস্তৰ ॥ অধ্যাপক মুনীন গোস্বামী ॥ ৪৪
আস্ফালন চিৰ শূন্যতাৰ ॥ এস ৰহমান ॥ ৪৪
প্ৰতীক্ষা ॥ অধ্যাপক শ্ৰীউমেশ ভট্টাচাৰ্য্য ॥ ৪৫
প্ৰহৰে প্ৰহৰে ॥ শ্ৰীঅজিত ডেকা ॥ ৪৫
অস্তিত্ব ॥ মনোৰঞ্জন চৌধুৰী ॥ ৪৬
সভ্যতা ॥ শ্ৰীনন্দেশ্বৰ বড়ো ॥ ৪৬
মেইডেন স্পিচ্ ॥ শ্ৰীঅনিল চন্দ্ৰ দাস ॥ ৪৭
(কেইটিমান অনূদিত কবিতা) জীৱন আৰু প্ৰেম ॥ অনুবাদক— ৰণজিৎ দাস ॥ ৪৮

একাংকিকা

পৰিচয় ॥ দ্বিপেন দাস ॥ ৫১

গল্প

সংঘাত ॥ দীপালি পাঠক ॥ ৬০
জননী ॥ ৰণজিৎ দাস ॥ ৬৭
অসম্পূৰ্ণ আৱাজ ॥ দয়ানন্দ ॥ ৭৩
কাঠফুলা ॥ শ্ৰীপ্ৰবীণ কলিতা ॥ ৮০
নতুন প্ৰেমিক (ৰস ৰচনা) ॥ সুভাষ সাহা ॥ ৮৬
সাক্ষাত প্ৰসঙ্গ ॥ ৯০
বিশ্ব সাহিত্যৰ খবৰ ॥ ৯২
প্ৰশ্নোত্তৰ প্ৰসঙ্গ ॥ ৯৩
সম্পাদকীয় প্ৰতিবেদন সমূহ ॥ ৯৮-১০২
১৯৭৬-৭৭ চনৰ প্ৰতিযোগিতাৰ ফলাফল ॥ ১০৩-১১১

এখন মুকলি চিঠি ছাত্ৰ-ছাত্ৰী বন্ধু-বান্ধৱীসকললৈ

প্ৰিয় বন্ধু-বান্ধৱীসকল,

পোন প্ৰথমতে এই সংখ্যা আলোচনী আপোনালোকৰ হাতত তুলি দিলো। আমাৰ শক্তি অনুসৰি আলোচনীখন পাৰ্যমানে আপোনালোকৰ মনোমত কৰি গঢ়ি তুলিবলৈ চেষ্টা কৰিছো। অৱশ্যে আলোচনীখন পৰম্পৰাগত ৰক্ষা কৰি সময়ত উলিয়াব পৰা নাই যদিও আমি পাৰ্যমানে আমাৰ কাৰ্যকালৰ ভিতৰতেই উলিয়াবৰ যত্ন কৰিছো। ইয়াৰ কাৰণে আমি দায়ী নহয়। আমি আলোচনী সজাব বিচাৰো, কিন্তু আপোনালোকে লিখনিৰে সহায় নকৰিলে আমি সজাও কেনেকৈ পৰা? "গল্প, কবিতা, প্ৰবন্ধ লিখিবলৈ যাওঁ কিন্তু অধ্যয়ন নাই। সাহিত্যিক বোলাবলৈ যাওঁ কিন্তু সাহিত্য কি নাজানো!" এইটো বৰ পৰিতাপৰ কথা। আলোচনীখন সজাবলৈ যাওঁতে আমি বিভিন্ন ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ পৰা ব্যক্তিগত ভাৱেকে লিখনি বিচাৰি আনিব লগা হৈছিল। দুই-এক বন্ধুৱে আকৌ কিবা এটা লিখি আনি কৈছিল "এইবাৰ সুবিধা পালে লিখাকে এৰিম।" চাওক সাহিত্য ক্ষেত্ৰতো এনেকুৱা মান-অভিমানৰ প্ৰশ্ন তুলিলে আমাৰ উপায় কি?

আপোনালোকৰ বহুতে কিবা এটা ভাল বস্তু লিখাতকৈ আলোচনীৰ পাতত নিজৰ নামটো প্ৰচাৰ হোৱাতহে অধিক গুৰুত্ব দিয়ে। নিঃসন্দেহে এইটো এটা বেয়া অভ্যাস!

আপোনালোকে কেনেকুৱা সাহিত্য ৰচনাত ব্ৰতী হ'ব ??

সাহিত্য সমাজ জীৱনৰ আন এটা পিঠি। শিক্ষা ব্যৱস্থা ৰাজনৈতিক গতি প্ৰকৃতি আৰু সমাজ কাঠামোৰ প্ৰতিফলন ঘটে সাহিত্যত। সেয়ে ই অভিজ্ঞতাৰ পূৰ্ণ প্ৰকাশ। ইয়েই বস্তুবাদ। সাহিত্যৰ বস্তুবাদী ধাৰণাৰ লগতে ভাববাদৰ সংঘাত সৰ্বময়। ভাববাদীসকলৰ মতে "সংসাৰ মায়াময়, সুখ দুখ দৈৱৰ প্ৰভাৱ।" আজিৰ জন জীৱন শ্ৰম শিল্পৰ পৰা পৃথক নহয়। উৎপাদন আৰু উৎপাদন ব্যৱস্থাই ইয়াক নিয়ন্ত্ৰণ কৰে। কিন্তু মানুহে এই গতি ধাৰাত নিজে বিকাশ প্ৰাপ্ত হৈহে প্ৰকৃতিৰ সামগ্ৰিক বিকাশত একক হয়। উৎপাদন আৰু উৎপাদন ব্যৱস্থাৰ মাজত থকা বিৰাট সংঘাতে সমাজলৈ কঢ়িয়াই আনে বিৰাট বৈষম্য। ফলত লাখ লাখ লোক হৈ বয় উপেক্ষিত। সেয়েহে আজিৰ নতুন লিখক চামে লিখিব লাগিব তেনেকুৱা সাহিত্য, যাৰ মাজত প্ৰকাশ পায় লাখ লাখ উপেক্ষিত জীৱনৰ হাঁহি আৰু কান্দোন। ৰুচ কবি পুস্কিনৰ ভাষাত—

হায় হতভাগা জাতি
কশাঘাট শিকলিৰ নিৰ্যাতন
প্ৰতিটো অঙ্গত পীড়িত মানৱ
অধৰ্মৰ সমাগৰা ৰূপ।
উদণ্ড কুলীন সকলে
আজি কৰে, ক্ষমতাৰ অপব্যৱহাৰ।
বিষদ্ধ বিদ্বেষ
সমাজৰ প্ৰতি স্তৰে স্তৰে।

সমাজ, দেশ আৰু ইতিহাসৰ বিশাল পটভূমিত ব্যক্তিৰ উপলব্ধিয়েই শিল্পীসকলৰ ধৰ্ম। ব্যক্তিক যেনেকৈ সমাজৰ মাজত পাওঁ তেনেকৈ সমাজকো ব্যক্তিৰ মাজত পোৱা যায়। পৃথিৱীত এনে কোনো সাহিত্যিক নাই যিয়ে মানুহৰ দুখ বেদনাৰ পৰা দূৰত থাকি

মানবতাবাদী হব পাৰিছে ? মানুহৰ দুখ বেদনাৰ ৰহস্য প্ৰকাশেই সাহিত্যিকৰ ধৰ্ম। মানুহৰ দুখ বেদনাৰ ৰহস্য ক'ত, এই সম্পৰ্কে মাক্সবাদী লিখক L. C. Knight এ "Seventeenth century melancholy" গ্ৰন্থত লিখিছে "Man can adjust himself to the fact of that he can not adjust himself to a life disorganized and thwarted and the root cause of melancholy and disconted is to be found in social and economics of the time."

এইখিনিতেই সাহিত্য কেনেকুৱা হোৱা উচিত সেই সম্পৰ্কে এংগেলচে "Miss Harkness" লৈ দিয়া চিঠি এখনিত লিখিছিল "তুমি যে সমাজতন্ত্ৰৰ নামত পাতল উপন্যাস লিখা নাই তাৰ বাবে মই আনন্দিত। স্পষ্ট ভাষাত কবলৈ গলে সাহিত্যত মতামত যিমানে উহ্য থাকে সিমানে ভাল।"

আমাৰ নতুন লিখক চামে বিশেষকৈ কলেজীয়া লিখক চামৰ মাজত এটায়ে সমস্যা সেয়া হ'ল কেনেকৈ লিখো ? আৰু কি লিখিম ? এই সম্পৰ্কে আমি বিশেষকৈ গৰ্কীৰ কথা উনুকিয়াব পাৰো। গৰ্কী সাধাৰণতে কাঠ শ্ৰমিক, ৰুটি কাৰখানা, হোটেল বয়, জাহাজৰ মজদুৰ, ৰেলৰেৰ শ্ৰমিক, তীৰ্থযাত্ৰী আদিৰ সৈতে বাস কৰিছিল। গৰ্কীয়ে বাস্তৱ জীৱনৰ বিভিন্ন সমলৰ লগত কল্পনাৰ কিছু কিছু প্ৰলেপ সানি তেওঁৰ লিখনি চলাই গৈছিল। তেওঁৰ মতে মানুহেই হ'ল আদৰ্শৰ স্ৰষ্টা: শ্ৰমৰ মাজতেই সকলো আদৰ্শৰ জন্ম। ইতিহাসেও তাকেই প্ৰমাণ কৰে।

ওপৰত উল্লেখ কৰা কথাখিনিয়েই প্ৰমাণ কৰে যে বাস্তৱতাই সাহিত্যৰ মূল আধাৰ। নতুন লিখক চামে এই বাস্তৱ সত্য উপলব্ধি কৰিব লাগিব ব্যক্তিগত অভিজ্ঞতাৰে। তাৰ পিচত কিছু কল্পনাৰ ৰহণ সানি আংগিকেৰে সজাই তুলিব লাগিব। তেতিয়াহে ই সাহিত্য নামৰ যোগ্য হ'ব।

॥ শিক্ষা ব্যৱস্থা আৰু ৰাজনীতি ॥

ভাৰতবৰ্ষ এখন পুঁজিবাদী দেশ। এই দেশৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাই কাৰ স্বাৰ্থ ৰক্ষা কৰিছে আপোনালোকে তাক জানে। শ্ৰেণী বিভক্ত সমাজত সাধাৰণতে প্ৰতিযোগিতা হয় অসম প্ৰতিযোগিতা আৰু অসম প্ৰতিযোগিতাত ব্যাপক ভাৱে সুবিধাভোগী শ্ৰেণীয়ে সুযোগ পায়। স্বাধীনতাৰ পিচৰে পৰা নেহৰুকে আদি কৰি শাসক শ্ৰেণীৰ নেতা আৰু বুদ্ধিজীৱি, শিক্ষা বিষয়ক নানা কমিচন আৰু কমিটিয়ে বৈপ্লৱিক পৰিবৰ্তনৰ কথা পুনৰাবৃত্তি কৰিছে। কিন্তু কোনো ফল হোৱা নাই। আনকি কোঠাৰি কমিচনেও শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত বৈপ্লৱিক পৰিবৰ্তনৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছে। স্বাধীনতাৰ ডেৰকুৰি বছৰ পাৰ হ'ল। বৈপ্লৱিক পৰিবৰ্তন হলে নহল। পৰিবৰ্তনৰ নামত শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰ সংকুচিত কৰিলে। এয়া ঘটিল কাৰ স্বাৰ্থত ? প্ৰশাসক দলে আত্ম বিশ্বাস হেৰুৱাই স্ববিৰোধৰ মাজতেই আত্ম বিলুপ্ত হৈ থাকিল। নতুন শিক্ষা কাৰ্যসূচীৰ চিকাৰ হৈ পৰিল নিম্ন মধ্যবিত্ত আৰু নিম্ন শ্ৰেণীৰ লোক সকলহে। অৱশেষত এইখিনিতে ডেৰকুৰি বছৰীয়া কংগ্ৰেছৰ একদলীয়া শাসনৰ অন্ত পৰাত, নতুন জনতা চৰকাৰে শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত কি কাৰ্যসূচী লয় তালৈ আমি বাট চাই ৰলো।

। এতিয়া প্ৰস্তুতিৰ সময় ॥

কেন্দ্ৰত কংগ্ৰেছ কিম্বা জনতা চৰকাৰেই থাকোক, তেওঁলোকৰ অৰ্থনৈতিক কাৰ্য্যসূচীহে প্ৰধান লক্ষণীয়। ভাৰতত প্ৰতি বছৰে লাখে লাখে নিবনুৱা বাঢ়িয়ে আছে অথচ বৃত্তিমূলক শিক্ষা সূচীৰ অভাৱত কৰ্ম্ম সংস্থান নাই। পৰিকল্পনাৰ পিচত পৰিকল্পনা হৈ আছে তথাপি দৰিদ্ৰতা নিৰ্ম্মূল হোৱা নাই। আমি যেন কোনো এটা শ্ৰেণীৰ হাতত পৰি অদৃশ্য ভাবে অন্ধকাৰৰ পৰা অন্ধকাৰলৈ গতি কৰিছো। আমাৰ পথ উপপথত অন্ধকাৰৰ ছাঁয়া ঘনীভূত।

সেয়ে আমি এই বেহ ভেদ কৰি ওলাব হ'ল। এতিয়া আমাৰ শোৱাৰ সময় নহয়, পঢ়াৰ সময়! এতিয়া আমাৰ পথ মুকলি কৰাৰ সময়! এতিয়া আমাৰ নিজকে চিন সময়! জগতে লাখ লাখ শোষিত, লাঞ্ছি জনতাক জগোৱাৰ সময়!

সময়ে সাক্ষী দিব আমাৰ ত্যাগৰ, আমাৰ প্ৰস্তুতিৰ.................. ।

আপোনালোকৰ

সম্পাদক

স্বাক্ষৰ : ধনকান্ত দাস।

মানুহৰ পক্ষ লৈ এই কঠোৰ সংগ্ৰামত জাপিয়াই পৰিছিল। এই কৰ্মক্ষেত্ৰত থাকিয়েই তেওঁ আজীৱন কটাইছিল। তেওঁ কৈছিল—

"যারা ধ্বংসব্রতী— তারা ভৃগুর মত বিদ্রোহী। তারা বলেন এ দুঃখ এ বেদনার একটা কিনারা হোক। এর বিহিত হবে ইভোলিউশন দিয়ে নয়, একবারে রক্তমাখা রিভোলিউশন দিয়ে। এর খোল নলচে দুই বদলে একেবারে নতুন করে সৃষ্টি করব। আমাদের সাধনা নিয়ে নতুন সৃষ্টি নতুন স্রষ্টা সৃজন করব। ....দূর সিন্ধুতীরে বসে ঋষি কার্লমার্কস্ যে মারণ মন্ত্র উচ্চারণ করি-ছিলেন, তা এতদিনে তক্ষকের বেশে এসে প্রাসাদে লুক্কায়িত শত্রুকে দংশন করলে। জার গেল— জারের রাজা গেল— ধনতান্ত্রিকের প্রাসাদ হাতুরি শাবলের ঘায়ে চূর্ণ বিচূর্ণ হয়ে গেল। ধ্বংস ক্লান্ত পরশুরামের মত গোর্কি আজ ক্লান্ত-শ্রান্ত··· । কার্লমার্কসের ইকনমিকসের অঙ্ক এই যাদুকরের হাতে পরে আজ বিশ্বের অঙ্ক লক্ষ্মী হয়ে উঠেছে। পাথরের স্তূপ সুন্দর তাজ-মহলে পরিণত হয়েছে। ভোরের পাণ্ডুর জ্যোৎস্না-লোকের মত এর করুণ মাধুরী বিশ্বকে পরি-ব্যাপ্ত করে ফেলেছে।" [বর্তমান বিশ্ব সাহিত্য]

নজৰুলৰ কবিতাৰ মৰ্ম্ম বুজিবলৈ হ'লে প্ৰথমতে তেওঁৰ ব্যক্তিত্বক বুজিব লাগিব। 'তেওঁ ইউৰোপীয় দৰ্শন শাস্ত্ৰৰ কথাত Intellectual Anarchist. তেওঁৰ সাহিত্য তেওঁৰ স্বাধীনমনা ব্যক্তিত্বই বুৰ্জোৱাতন্ত্ৰীয় ভাৱধাৰাক অথবা সামন্ত তান্ত্ৰিকতাক বাধা দি ৰাখিছে'। নজৰুলৰ

সঙ্গীত জগতখনো বিদ্ৰোহী সঙ্গীতজ্ঞ নজৰুলৰ গীতত আছিল 'ভাঙাৰ আবেগ' আৰু 'সৃষ্টিৰ উচ্ছ্বাস'। নজৰুলৰ 'ভাঙাৰ গান' অতুলনীয়। তেওঁ গাইছিল—

কারার ঐ লৌহ-কপাট
ভেঙে ফেল, কররে লোপাট
রক্ত জমাট
শিকল-পূজোর পাষাণ বেদী!

তেওঁৰ এই গানে সদায় মানুহৰ বিপ্লৱী সত্তাক জগাই তুলিব, বিপ্লৱীসকলক প্ৰেৰণা যোগাব। কিন্তু নজৰুলৰ এই গান কেৱল ভাঙাৰ বাবেই নহয়। ইয়াত আছিল নতুন ৰাষ্ট্ৰ ব্যৱস্থা গঢ়াৰপ্ৰয়াস; ইয়াত আছিল সৃষ্টিৰ উল্লাস। সেয়ে তেওঁকৈছিল—"নতুন করে গড়তে চাই বলেইতো ভাঙি— শুধু ভাঙার জন্যই ভাঙার গান আমার নয়। আরঐ নতুন করে গড়ার আশাইতো যত শীঘ্র পারি ভাঙি। ......আমার বিদ্রোহও যখন চাহে এমন মা'র বিদ্রোহ নয়, এ আনন্দের অভিব্যক্তি সর্ববন্ধন মুক্তির— পূর্ণতম স্রষ্টার।"

গতানুগতিকতা নজৰুলৰ গীতত নাছিল। তেওঁৰ গীতৰ 'জঙ্গীভাব' সম্পূৰ্ণ নতুন। তাৰ উপৰি তেওঁৰ গীতৰ ভাব-ভাষা, সুৰ-ছন্দ সকলোতেই নতুনৰ প্ৰকাশ। নজৰুলে আমাক ৰণ-সঙ্গীত দিছে। ভাৰতৰ শ্ৰমিক শ্ৰেণীৰ আন্তৰ্জাতিক সঙ্গীতৰ প্ৰথম অনুবাদক নজৰুল ইছলাম। তেওঁৰ 'ৰক্ত পতাকাৰ গান' তেওঁৰ 'ভাঙ্গাৰ গান'ৰ দৰেই অবিস্মৰণীয়। সঙ্গীত শাস্ত্ৰত নজৰুলৰ জ্ঞান সুদূৰ প্ৰসাৰী। সাহিত্যৰ লগত তেওঁৰ জীৱনৰ গভীৰতা যিমান সঙ্গীতৰ লগতো সিমানেই আছিল। চলমান

প্ৰতিভাৰ বহুমুখী সমাহাৰ লগে লগে আৰু বিপ্লৱবাদ, সমাজ ব্যৱস্থা আৰু সাহিত্য আদিৰ লগতে সঙ্গীতৰো আমূল পৰিবৰ্তন হৈছে। সঙ্গীত সম্পৰ্কে বৈজ্ঞানিক দৃষ্টিভঙ্গীৰ বিশালতাৰ বাবে নজৰুলে সঙ্গীত জগতখনো নতুন সুৰেৰে মুখৰিত কৰি দিছে। সঙ্গীত জগতখনো আলোড়নকাৰী এই জন বিপ্লৱী কবিৰ চাৰি হাজাৰৰ ভিতৰত প্ৰায় তিনি হাজাৰ গীত প্ৰচাৰিত হৈছে। বহুতৰ মতে তিনি হাজাৰো অধিক নজৰুল গীতি ইতিমধ্যে ৰেকৰ্ড হৈ গৈছে।

সাহিত্য জগতত নজৰুলৰ গল্প ইতিহাস প্ৰসিদ্ধ। তেওঁৰ উপন্যাসৰ সংখ্যা কিন্তু নিচেই তাকৰীয়া। তেওঁ 'বাঁধন হাৰা' 'কুহেলিকা' আৰু 'মৃত্যু ক্ষুধা' এই তিনিখন উপন্যাস মাত্ৰ ৰচনা কৰিছিল। এই উপন্যাস তিনিখনতো তেওঁৰ বিদ্ৰোহী মনৰ বিপ্লৱী প্ৰভাৱ সুস্পষ্ট। তেওঁ বিভিন্ন গান, কবিতা আদিৰ দৰে গল্প, উপন্যাস বোৰতো সাম্প্ৰদায়িকতা, সামন্ততান্ত্ৰিক প্ৰথা সংস্কাৰ আৰু ধৰ্ম্ম সংস্কাৰৰ বিৰুদ্ধাচৰণ কৰিছে। মানুহৰ দুখ কষ্ট, দীনতা-হীনতা আদি স্বাভাৱিক সত্য নহয়; ই হ'ল শ্ৰেণী সমাজে চপাই দিয়া এক জঘন্য সমাজ ব্যৱস্থা। ইয়াক তেওঁ ভালদৰেই উপলব্ধি কৰিছিল। সেয়ে নজৰুলে মানুহৰ সৰ্বাঙ্গীণ মুক্তি বিচাৰিছিল। কেৱল ৰাজনৈতিক পৰিবৰ্তন তেওঁ বিচৰা নাছিল; সমাজৰ সম্পূৰ্ণ পৰিবৰ্তন তেওঁ বিচাৰিছিল। তেওঁৰ এই ভাৱধাৰা তেওঁৰ গল্প, কবিতা, উপন্যাস, প্ৰবন্ধ, গীত, ভাষণ আদি সকলোতে প্ৰকাশ পাইছিল। অৱশ্যে তেওঁৰ ৰচনা শৈলীত প্ৰেমৰ চিত্ৰও নথকা নহয়; কিন্তু তাৰ মাজতো দেশ প্ৰেমৰ অংকুৰ উঠিছে। আকৌ তেওঁৰ এই দেশপ্ৰেম ... জাতীয়তাবাদত আবদ্ধ নহয়। ইয়াৰ মাজত আন্তৰ্জাতিকতাৰ বীজ নিহিত আছে। 'ব্যথাৰ দান' উপন্যাসত তেওঁৰ অনুতপ্ত নায়কে কৈছিল "মোক আদৰ কৰি মাতি আনি ... লোকৰ দলে বুজাই দিলে কিমান মহাপ্ৰাণ আৰু নিঃস্বাৰ্থপৰভাৱে এওঁলোকে উৎপীড়িত বিশ্ববাসীৰ পক্ষ লৈ অত্যাচাৰৰ বিৰুদ্ধে যুঁজ কৰিছে আৰু এতিয়া মইও এই মহান বাহিনীৰ সংঘৰেই এজন"। এনে ঐতিহাসিক আৰু আন্তৰ্জাতিক উপাদানেৰে সমৃদ্ধ এই 'ব্যথাৰ দান' উপন্যাসৰ দৰে 'হেনা' গল্পৰো ঐতিহাসিক মূল্য আজি লুই কৰিব নোৱাৰি।

চিৰ পথিক নজৰুল সাংবাদিক আছিল। তেওঁ 'আত্মশক্তি' 'উপাসনা' 'বঙ্গীয় মুছলমান সাহিত্য' 'প্ৰবাসী' 'বিজলী' 'ওয়াহাব' 'কল্লোল' 'কালীকলম' 'মোসলেম ভাৰত' 'নাৰায়ণ' 'ধূম' 'শক্তি' 'সওগাত' 'ভাৰতী' 'মৰ্মবাণী 'প্ৰবৰ্তক' 'মানসী' 'সহচৰ' 'বাঙ্গলাৰ কথা' 'মোহাম্মদী' 'সেৱক' প্ৰভৃতি অসংখ্য আলোচনী, বাতৰি কাকত আদিলৈ তেওঁৰ লেখা পঠাইছিল। স্বাধীনতা সংগ্ৰামত নিজকে উছৰ্গা কৰি নিপীড়িতৰ হকে যুদ্ধক্ষেত্ৰত নামি ১৯২০ চনৰ জুলাই মাহত 'নৱযুগ' নামৰ দৈনিক কাকত এখন মুজফ্‌ফৰ আহম্মদৰ লগত পৰিচালনা কৰিছিল। ইয়াতো তেওঁ কৃষক, মজদুৰ শ্ৰমিক শ্ৰেণীৰ কথাকেই লিখিছিল। তেওঁৰ এই লিখনিয়ে নিপীড়িত সকলক শক্তি জগাইছিল আৰু ৰক্ষণশীল শোষক শ্ৰেণীৰ মনত

[illegible] কৰিছিল। নৱযুগৰ হৈ লেখাৰ বাবেই চৰকাৰে জামানত বাজেয়াপ্ত কৰিছিল। নৱযুগৰ পিছত নজৰুলৰ একক সম্পাদনাত ১৯২২ চনৰ আগষ্টত 'ধূমকেতু' প্ৰকাশ পায়। বিশ্বকবি ৰবীন্দ্ৰ নাথে এই কাগজৰ প্ৰথম সংখ্যালৈ এই বুলি আশীষ বাণী পঠিয়াইছিল— "জাগিয়ে দে রে চমক মেরে/ আছে যারা অর্ধচেতন।" বিশ্ব কবিয়ে নজৰুলক তেওঁৰ 'বসন্ত' নাটকখনিও উছৰ্গা কৰিছিল আৰু নজৰুলেও বিশ্বকবিক তেওঁৰ কবিতা সঙ্কলন 'সঞ্চিতা' গ্ৰন্থখনি উৎসৰ্গা কৰিছিল।

'ধূমকেতু'ৰ প্ৰথম সংখ্যাতেই নজৰুলৰ 'ধূমকেতু' কবিতা প্ৰকাশ পায়। কবিয়ে এই কবিতাত ঈশ্বৰবাদৰ প্ৰতি তীক্ষ্ণ শেল প্ৰয়োগ কৰিছে। এই কবিতাটো তেওঁৰ 'বিদ্ৰোহী' কবিতাৰ পৰিপূৰক। ১৯২৪ চনৰ সন্ত্ৰাসবাদী আন্দোলনত ধূমকেতু কাকত আৰু নজৰুলৰ অৱদান অপৰিসীম। এই ধূমকেতুৰ পাততেই পোন প্ৰথমে ভাৰতৰ স্বাধীনতাৰ দাবী তোলা হৈছিল। ধূমকেতুৰ যোগেৰেই নজৰুলে জনগণৰ বিপ্লবী সত্তা জগাই তুলিছিল আৰু বিপ্লৱৰ পথ দেখুৱাইছিল। কংগ্ৰেছৰ চৰম পন্থী আৰু নৰম পন্থীৰ মাজত মত ভিন্নতাৰ বাবে পিছলি পৰিব খোজা বিপ্লৱক নজৰুলে এইদৰে পুনৰ জগাই তুলিছিল ধূমকেতুৰ 'আমি সৈনিক' শীৰ্ষক সম্পাদকীয়ৰে— "কোথায় ভীমের জন্মদাতা পবন? ফুঁদাও ফুঁদাও এই নিবন্ত অগ্নি সিন্ধুতে, আবার এক তরঙ্গে তরঙ্গে বিদ্যুত নাগ নাগিনীর নাগ হিন্দোলা উলসিয়া উঠুক, আঘাত হান, হিংসা আন, যুদ্ধ আন, এদেরে জাগাও, যারা আছেন আমাদের আশে পাশে জানিয়ো না। আমরা যে আশা করে আছি কখন সে মহান সেনাপতি আসবে যার ইঙ্গিতে আমাদের মত শত শত কোটি সৈনিক বহ্নিমুখে পতঙ্গের মত তার ছত্রতলে হাজির হাজির বলে হাজির হবে।" ধূমকেতুৱে এইদৰে ভাৰতে কেইবাৰ বিপ্লৱ বহ্নি জ্বলাই তুলিবলৈ দেশৰ জনগণক উদ্বুদ্ধ কৰি তুলিছিল; বিপ্লৱৰ বাবে প্ৰেৰণা জগাইছিল। এই ধূমকেতুৰ প্ৰকৃত পথ সম্পৰ্কে নজৰুলে সম্পাদকীয়ত লিখিছিল— "........ সর্ব প্রথম ধূমকেতু ভারতের পূর্ণ স্বাধীনতা চায়। স্বরাজ-টরাজ বুঝিনা। কেননা ও কথাটার মনে এক এক মহারথী এক এক করে থাকেন। পূর্ণ স্বাধীনতা পেতে হলে সকলের আগে আমাদের বিদ্রোহ করতে হবে সকল কিছু নিয়মকানুন বাঁধন শৃঙ্খল মানা নিষেধের বিরুদ্ধে।" ধূমকেতুত নজৰুলে খিবিলাক সম্পাদকীয় লিখিছিল তাৰে কিছুমান সঙ্কলন জোৰা লগাই 'দুর্দিনের যাত্রী' 'রুদ্রমঙ্গল' আৰু 'প্রলয়ঙ্কর' নামৰ তিনিখন কিতাপ প্ৰকাশ কৰি উলিওৱা হয়। এই ধূমকেতুৰ বহ্নি শিখাই চৰকাৰক পুৰিছিল। সেয়ে চৰকাৰৰ কড়া নজৰ ধূমকেতুৰ ওপৰত আছিল। ১৯২২ চনৰ চেপ্তেম্বৰত 'আনন্দময়ীৰ আগমনে' নামৰ সাধাৰণ কবিতা এটি প্ৰকাশ পোৱাৰ বাবেই ২২ নৱেম্বৰত কুমিল্লাত নজৰুলক গ্ৰেপ্তাৰ কৰে আৰু ১৯২৩ চনৰ জানুৱাৰীত ভাৰতীয় দণ্ড বিধিৰ ১২৪ ধাৰাত তেওঁক এবছৰৰ সশ্ৰম কাৰাদণ্ড দিয়ে। সিদিনা কাঠগড়াত থিয় হৈ নজৰুলে দিয়া বিবৃতি ইতিহাস প্ৰসিদ্ধ। বিবৃতি-

তৌৰ কিছু তুলি দিয়া হ'ল— "আমার উপর অভিযোগ আমি রাজ-বিদ্রোহী। তাই আমি আজ কারাগারে বন্দী এবং রাজদ্বারে অভিযুক্ত। একধারে রাজার মুকুট, আর ধারে ধূমকেতুর শিখা। একজন রাজা, হাতে রাজদণ্ড; আর জন সত্য, হাতে ন্যায় দণ্ড।

.... রাজ নিযুক্ত বিচারক সত্য বিচারক হতে পারেনা। এমনি বিচার প্রহসন করে যেদিন খ্রীষ্টকে ক্রুশে বিদ্ধ করে হত্যা করা হ'ল, সেদিন ভগবান এমনি নীরবে এসে দাঁড়িয়েছিলেন, তাঁহাদের পশ্চাতে। বিচারক কিন্তু তাকে দেখতে পায়নি। তার আর ভগবানের মধ্যে তখন সম্রাট দাঁড়িয়েছিলেন। সম্রাটের ভয়ে তার বিবেক, তার দৃষ্টি অন্ধ হয়ে গেছিল। নৈলে সে তার ঐ বিচারাসনে ভয়ে বিস্ময়ে থর থর কেঁপে উঠত, নীল হয়ে যেত, তার বিচারাসন সমেত সে পুড়ে ছাই হয়ে যেত।" [রাজবন্দীর জবান বন্দী]

কাৰাবাসৰ সময়ছোৱাৰ ভিতৰতে নজৰুল মাৰ্ক্সবাদৰ প্ৰতি আকৃষ্ট হয় আৰু তেওঁৰ সমস্ত ধ্যান ধাৰণা মাৰ্ক্সবাদী ধ্যান ধাৰণাৰে পুষ্ট হয়। 'গণবাণী'ৰ বিৰুদ্ধে কৰা এটি সমালোচনাৰ উত্তৰ স্বৰূপে তেওঁ আত্মশক্তিৰ যোগে কৈছিল যে 'যি কোনো দেশৰ কোনো শ্ৰমিকেই কাৰ্লমাৰ্ক্সৰ 'ক্যাপিটেল' পঢ়ি বুজি নাপাব। কিন্তু কাৰ্ল মাৰ্ক্সৰ মতবাদ সাধাৰণ শ্ৰমিকে বুজিব নোৱাৰিলেও এই মতবাদৰ দ্বাৰা জনগণৰ মঙ্গল সাধিত হৈছে আৰু হৈ থাকিব। এই মতবাদক লৈ এনে কিছুমান মানুহৰ সৃষ্টি হৈছে যিবিলাকে গোটেই পৃথিবী-খনকে ওলোটাই নতুনকৈ গঢ়ি তুলিব বিচাৰে অথবা গঢ়ি তুলিছে। মতবাদ শ্ৰমিক সকলে কেতিয়াও বুজি নাপাব, কিন্তু যিসকলে জন-সাধাৰণক এই মতবাদৰ মৰ্ম বুজাব তেওঁলোকে মতবাদ গঢ়ি তুলিব। গাড়ীৰ ইঞ্জিন চালকে চালনা কৰিব কিন্তু গাড়ীত ভ্ৰমণ কৰিব জনসাধাৰণ'।

নজৰুলে "লেবাৰ স্বৰাজ পাৰ্টি অৱ দি ইণ্ডিয়ান নেচনেল কংগ্ৰেছ" (The Labour Swaraj Party of the Indian National Congress) নামৰ ৰাজনৈতিক দল এটি গঠন কৰিছিল। তেওঁ বিপ্লবী চেতনাৰে সংগঠন গঢ়াৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰচাৰ কাকতৰ গুৰুত্ব আৰু ভূমিকাৰ প্ৰয়োজনীয়তাক উপলব্ধি কৰি "লাঙল" নামেৰে বাতৰি কাকত এখনো প্ৰকাশ কৰিছিল। এই "লাঙল" পিচলৈ কৃষক শ্ৰমিকৰ মুখপত্ৰ হিচাপে "গণবাণী"ত পৰিণত হয়। এই 'গণবাণী'তেই নজৰুলৰ আন্তৰ্জাতিক সঙ্গীতৰ অনুবাদ প্ৰকাশ পায়। 'লাঙল'ৰ প্ৰথম সংখ্যাতেই তেওঁৰ বিখ্যাত কবিতা 'সাম্যবাদী' আৰু তাৰ পিছত 'কৃষকের গান,' 'সব্যসাচী' প্ৰভৃতি কবিতা আৰু ধ্বংস পথের যাত্রীদল' আদি গানৰ ৰচনা প্ৰকাশ পায়।

১৯২৬ চনত কলিকতাত হিন্দু-মুছলমানৰ মাজত সাম্প্ৰদায়িক সংঘৰ্ষ হৈছিল। বহুতো ৰাজনৈতিক নেতা তথা সন্ত্ৰাসবাদী বিপ্লবী সকলেও বহুতেই এই সংঘৰ্ষত যোগ দিছিল। এই সংঘৰ্ষৰ বৰ্তমানতেই কৃষ্ণ নগৰত প্ৰাদেশিক

[illegible] সম্প্রীতির [illegible] ছিল [illegible] এই [illegible] [illegible] করিয়া [illegible] [illegible] করিয়াছিল [illegible] [illegible] হিন্দু-মুসলমানের সম্প্রীতির [illegible] এই [illegible] প্রকাশ করিয়াছিল— [illegible] হিন্দু-মুসলমান সাম্প্রদায়িকতার [illegible] [illegible] [illegible] ছিল— [illegible] হিন্দু-মুসলমান [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

হিন্দু-মুসলমানের এই [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible] ভারতীয়র জাত গেছে।

নজরুল অনায়াসেই বুঝতে পারেন যে এই সাম্প্রদায়িকতার বিরুদ্ধে দাঁড়াবার মত শক্তি [illegible] ছিল। [illegible] সেই হিন্দু ভক্তি সঙ্গীত আর ইসলামী গান রচনা করি অসাধারণ জনপ্রিয়তা [illegible] করিয়াছিল আর হিন্দু-মুসলমানের মিলনের প্রচেষ্টার ভিত্তি নির্মাণে চেষ্টা করিয়াছিল। সেই হিন্দু-মুসলমান মিলিত প্রয়াসে [illegible] ভারতীয় সংস্কৃতির ভিত্তিতে [illegible] চেষ্টা করি হিন্দু মুসলমানের [illegible] [illegible] [illegible] করিয়াছিল। নজরুলের প্রায় সব কবিতা, গল্প, গীত, উপন্যাস, প্রবন্ধ [illegible] বিদ্রোহ, [illegible] [illegible] সাম্প্রদায়িক বিভেদ [illegible] [illegible] প্রয়াস-প্রচেষ্টা দেখা যায়। নজরুল [illegible] সাম্প্রদায়িক [illegible] প্রতীক [illegible] [illegible] [illegible] ছিলেন। [illegible] হিন্দু-মুসলমানের মিলনের প্রতীক।

[illegible] নজরুলের [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] বিরুদ্ধে [illegible] [illegible] [illegible] হিন্দু-মুসলমান [illegible] সাম্প্রদায়িক [illegible] বিরুদ্ধে [illegible] [illegible]

সাময়িক সমাজ জীৱনৰ যন্ত্ৰণা, অস্থিৰতা, দুখ-দৈন্য আদিকেই বুজিব লাগিব। বুৰ্জোৱা বিপ্লৱৰ চাৰণ কৰি কাজী নজৰুল ধৰ্ম্মৰ গোড়ামিৰ পৰা সম্পূৰ্ণ ভাৱে মুক্ত আছিল। সেয়ে তেওঁৰ কবিতাত জাতি, ধৰ্ম, সাম্প্ৰদায়িকতাৰ ভেদ বিচ্ছিন্নতা আৰু ঈশ্বৰৰ বিৰুদ্ধে চৰম আঘাতে ঠাই পাব পাৰিছে।

এইজনা কবি, শিল্পী, গায়ক, ঔপন্যাসিক প্ৰাবন্ধিক কাজী নজৰুল ইছলামক ১৯৬০ চনত "পদ্মভূষণ" উপাধিৰে বিভূষিত কৰা হয়। ইয়াৰ আগেয়ে (ভাৰত স্বাধীন হোৱাৰ আগেয়েই) ১৯৪৫ চনত কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ে তেওঁক "জগত্তাৰিণী স্বৰ্ণপদক" প্ৰদান কৰিছিল আৰু পশ্চিমবঙ্গ চৰকাৰে মাহে ২০০ টকাকৈ সাহিত্যিক বৃত্তি মঞ্জুৰ কৰিছিল। ইয়াৰ পিছত ১৯৬৯ চনত ৰবীন্দ্ৰ ভাৰতী বিশ্ববিদ্যালয়ে কবিক সন্মান জনক 'ডি. লিট্' উপাধি প্ৰদান কৰিছিল।

শেষত কব পাৰি নজৰুল ইছলাম আছিল আশাবাদী কবি। সমগ্ৰ ভাৰতৰে আশাবাদী কবি কাজী নজৰুল ইছলাম আমাৰ প্ৰেৰণাৰ উৎস। কু-সংস্কাৰ আৰু ধৰ্ম্মান্ধতাৰ বিপৰীতে যুদ্ধ কৰিবলৈ, অন্যায়, অত্যাচাৰ, অবিচাৰ, শোষণ-নিষ্পেষণ আদিৰ বিৰুদ্ধে যুঁজি শোষিত মানৱৰ সম্বেৰদ্ধ প্ৰচেষ্টাৰে সমাজৰ গভীৰ তথা জটিল সমস্যা সমাধান কৰি সুন্দৰৰ ৰাজ্য প্ৰতিষ্ঠা কৰাৰ মানসেৰে তেওঁ আমাৰ মাজলৈ আহিছিল দুৰ্বাৰ আশা লৈ। তেওঁ এই ভ্ৰাম্যমান পৃথিবীৰ শোষিত, নিষ্পেষিত, বুভুক্ষু শ্ৰেণীৰ কবি, গায়ক আৰু পৰম বন্ধু। ৰবীন্দ্ৰনাথৰ পিছত আমি যদি কোনো কবিৰ নাম শ্ৰদ্ধাৰে লৈছে লব লাগে তেন্তে তেওঁ হ'ল চিৰপথিক কাজী নজৰুল ইছলাম। শাসকৰ ত্ৰাস এইজনা বিপ্লৱৰ অগ্ৰণী কবি, সংগ্ৰামী কলাকাৰৰ মানৱ দেহাৰ অৱসান ঘটে যোৱা ২৯ আগষ্টত (১৯৭৬)।

পৃথিবীত আজিও কিন্তু উৎপীড়ন, নিপীড়ন শোষণ আদি চলিয়ে আছে। অখণ্ড পৃথিবীৰ সকলোতে বিদ্ৰোহৰ জুই জ্বলিবলৈ এতিয়াও বহুত বাকী। অত্যাচাৰী শোষক শ্ৰেণীৰ সৰ্ব্বনাশ আজিও হোৱা নাই। কিন্তু পৃথিবীত যিমান দিনলৈ শোষণ, নিষ্পেষণ, নিপীড়ন আদি চলি থাকিব, যিমান দিনলৈ শ্ৰমিক, কৃষক, মেহনতী শ্ৰেণীৰ লোক সকলৰ শাসন গঢ়ি নুঠিব, পুঁজিপতি, জমিদাৰ, শোষক শ্ৰেণীৰ মাজত সিমান দিনলৈ চাৰণ কবি নজৰুল ইছলাম চিৰ বিদ্ৰোহী হিচাপে জীয়াই থাকিব ; আৰু সমাজতন্ত্ৰ প্ৰতিষ্ঠা হোৱাৰ পিছতো কাজী নজৰুল ইছলাম এই অবিস্মৰণীয় নামটি আমাৰ সকলোৰে মাজত তথা ইতিহাসৰ সোণালী পাতত চিৰ যুগমীয়া হৈ থাকিব। ●

[উক্ত প্ৰবন্ধটি লিখোতে নিম্ন গ্ৰন্থপঞ্জী আৰু আলোচনীৰ সহায় লোৱা হৈছে— কাজি নজৰুল ইছলাম স্মৃতিকথা, অগ্নিবীণা, ব্যথাৰ দান, নজৰুল গীতিকা, নন্দন, সাহিত্যে প্ৰগতি, কাজি নজৰুল]

আলেকজেণ্ডাৰৰ ভাৰত আক্ৰমণ— এটি পৰ্য্যালোচনা।

অধ্যাপক শ্ৰীসুজন চন্দ্ৰ নাথ ।

ভাৰত বুৰঞ্জীৰ প্ৰাচীন যুগৰ এটা বিৰদমান ঘটনা হৈছে গ্ৰীক বীৰ আলেকজেণ্ডাৰৰ ভাৰত আক্ৰমণ। গ্ৰীক সকলে তেওঁলোকৰ বীৰ পুৰুষ আলেকজেণ্ডাৰে অজান দেশবোৰলৈ চলোৱা অভিযানত আৰু তাত তেওঁৰ কৃতকাৰ্য্যতাত নিশ্চয় গৌৰৱ বোধ কৰিছিল আৰু সেই কাৰণে প্ৰাচীন গ্ৰীক ঐতিহাসিক পণ্ডিত আৰু সাহিত্যিক সকলে তেওঁলোকৰ গ্ৰন্থসমূহত তেওঁৰ অভিযানৰ কথা বিভিন্ন প্ৰসংগত উল্লেখ কৰি গৈছে। গ্ৰীক সভ্যতাই ইউৰোপীয় সভ্যতাৰো জন্মদাত্ৰী হোৱাৰ বাবে ইউৰোপীয় পণ্ডিত সকলেও প্ৰাচীন গ্ৰীক সভ্যতাৰ গৰ্ব্বত গৰ্ব্বিত। প্ৰাচীন গ্ৰীক গ্ৰন্থবোৰত ভাৰতৰ উল্লেখ আৰু ভাৰতলৈ চলোৱা অভিযানত গ্ৰীক বীৰৰ কৃতকাৰ্য্যতাত ইউৰোপীয় সকলে গৰ্ববোধ কৰাটো স্বাভাবিক। হ'ল ভাৰতত যেতিয়া বৃটিছ ৰাজত্ব প্ৰতিষ্ঠা হ'ল তেতিয়া তেওঁলোকৰ ৰাজত্ব কায়েমী কৰাৰ উদ্দেশ্যে আৰু ভাৰতীয় সভ্যতাক ইউৰোপীয় সভ্যতাৰ ওচৰত হেয় প্ৰতিপন্ন কৰাৰ উদ্দেশ্যে যিমান পাৰি সিমান অতীত কালৰ পৰা ভাৰতীয় সভ্যতাৰ ওপৰত ইউৰোপীয় সভ্যতাৰ প্ৰভাৱ দেখুৱাবলৈ চেষ্টা কৰিলে। গ্ৰীক পণ্ডিতসকলৰ গ্ৰন্থত থকা ভাৰত সম্বন্ধীয় বিক্ষিপ্ত উক্তিবোৰে আৰু কাহিনীবোৰে তেওঁলোকক এই কাৰ্য্যত বৰ সহায় কৰিছিল। ইউৰোপীয় সকলৰ সংস্পৰ্শত অহাৰ আগতে ভাৰতত এটি অন্ধকাৰ যুগ বিৰাজ কৰিছিল— এনেভাবে কবলৈও পাশ্চাত্য ঐতিহাসিকসকলে কুণ্ঠাবোধ নকৰিলে। ঐতিহাসিক এলফিনষ্টোনৰ মতে "আলেকজেণ্ডাৰৰ ভাৰত আক্ৰমণৰ সময়ৰ পৰাহে ভাৰতৰ ঐতিহাসিক যুগ আৰম্ভ হৈছে। ১৮৩৯ চনত তেওঁ কৈছিল – "............... in indian history No DATE of public event can be fixed before the invasion of Alexander the Great; and no counected relation of the national transactions can be attempted until after the Mahometan Conquest" ২৭ বছৰ পিচত অধ্যাপক কাৱেলেও ভাৰত বুৰঞ্জী অধ্যয়নকাৰী সকলক এলফিনষ্টোনৰ কথা সোঁৱৰাই দি এনে সতৰ্ক বাণী শুনালে "It is only at those points where other nations came into contact

with the Hindus, that we are able to settle any details accurately" সাম্ৰাজ্যবাদী ইংৰাজ ঐতিহাসিক সকলে কব খোজে যে প্ৰাচীন "ভাৰতবৰ্ষত বুৰঞ্জী নাছিল; কেইবোৰ উপাখ্যান হে আছিল।" তেওঁলোকৰ মতে প্ৰাচীন ভাৰত বুৰঞ্জী হৈছে "চামে চামে আহি থকা আক্ৰমণকাৰীৰ বুৰঞ্জী"। সেই কাৰণে অতি আধুনিক আৰু একেবাৰে নিৰপেক্ষ বুৰঞ্জী লিখক বুলি দাবী কৰা ইংৰাজ আৰু পাশ্চাত্য ঐতিহাসিক সকলৰ ভাৰত বুৰঞ্জীতো গ্ৰীক বীৰ আলেকজেণ্ডাৰে এক বিশেষ স্থান অধিকাৰ কৰিছে।

পাশ্চাত্য ঐতিহাসিক সকলৰ ভাৰত বুৰঞ্জীত আলেকজেণ্ডাৰে কেনে স্থান অধিকাৰ কৰিছে সেই কথা আলোচনাৰ বাবে ডঃ আলেকজেণ্ডাৰ ভিনচেণ্ট স্মিথৰ Early History of India (Oxford) খনকে এই প্ৰবন্ধত প্ৰধানকৈ লোৱা হৈছে। কাৰণ অন্যান্য পাশ্চাত্য ঐতিহাসিক সকলতকৈ স্মিথক বহুত পৰিমাণে নিৰপেক্ষ ঐতিহাসিক বুলি কোৱা হয়। তেওঁ নিজেও এই গ্ৰন্থৰ আৰম্ভণিতে কৈছে "The author's aim is to present the story of Ancient India as far as practicable in the form of connected narrative, based upon the most authentic evidence available; to relate facts, however established, with IMPARTIALITY: and to discuss the problems of history in JUDICIAL SPIRIT." তেওঁৰ Early History of India (Oxford) প্ৰথম প্ৰকাশিত হয় ১৯২৪ চনত। এই বুৰঞ্জী খনক প্ৰাচীন ভাৰত বুৰঞ্জী বোৰৰ ভিতৰত অন্যতম বুলি কোৱা হয়। Early History of India ইতিহাস গ্ৰন্থ খনৰ সংক্ষিপ্ত নাম। পূৰ্ণ নাম হৈছে "Early History of India from 600 B.C. to the Muhammedan conquest including the invasion of Alexander. the Great." কি হাঁহি উঠা কথা। ৬০০ খৃষ্টপূৰ্বৰ পৰা মুছলমান সকলৰ ভাৰত আক্ৰমণলৈকে প্ৰাচীন ভাৰতৰ ইতিহাস বুলিলে উক্ত সময় ছোৱাৰ সকলো ঘটনাকে সামৰি লোৱা হৈছে। সেই সময় ছোৱাৰ এখন ধাৰাবাহিক আৰু পূৰ্ণ ইতিহাস হব লাগিলে অন্যান্য ঘটনাৰ লগতে আলেকজেণ্ডাৰৰ ভাৰত আক্ৰমণৰ কথাও থাকিব লাগিব। কাৰণ আলেকজেণ্ডাৰৰ ভাৰত আক্ৰমণ হৈছিল— ৩২৭ খৃষ্টপূৰ্বৰ পৰা ৩২৪ খৃষ্টপূৰ্বৰ ভিতৰত। মগধ সাম্ৰাজ্যৰ উত্থান, জৈন আৰু বৌদ্ধৰ ধৰ্মৰ উদ্ভৱ, মৌৰ্য্য আৰু গুপ্ত সাম্ৰাজ্যৰ উত্থান পতন ইত্যাদি— এই সময় ছোৱাৰ প্ৰধান প্ৰধান ঘটনা আৰু এই সকলো বিলাক উক্ত ইতিহাস গ্ৰন্থ খনত সন্নিবিষ্ট হৈছে। অথচ আলেকজেণ্ডাৰৰ ভাৰত আক্ৰমণ সম্বন্ধে ইতিহাস গ্ৰন্থখনৰ ভিতৰ বাহিৰ সকলোতে বিশেষ ভাৱে উল্লেখ কৰি নামকৰণত কোৱা হ'ল। "Including the invasion of Alexander, the Great." তাৰ মানে ঐতিহাসিকে এইটো কথা বুজাব খোজা নাইনে যে মগধৰ উত্থান, জৈন আৰু বৌদ্ধ ধৰ্মৰ উদ্ভৱ,

যোৱা বা গুপ্ত সাম্ৰাজ্যৰ উত্থান পতনতকৈ আলেকজেণ্ডাৰৰ ভাৰত আক্ৰমণ প্ৰাচীন ভাৰত বুৰঞ্জীত অধিক গুৰুত্বপূৰ্ণ ঘটনা ? ৪০১ পৃষ্ঠাৰ এই ইতিহাস গ্ৰন্থ খনৰ (৪ৰ্থ সংস্কৰণ, ১৯৬২ চন) আলেকজেণ্ডাৰৰ ভাৰত আক্ৰমণৰ বিচ্ছিন্ন বিশদ বৰ্ণনাই লৈছে উনসত্তৰ পৃষ্ঠা। অথচ প্ৰাচীন ভাৰতৰ খ্যাতনামা ৰজা বা ৰাজবংশ বিলাকৰ বৰ্ণনাই তেওঁৰ ইতিহাসৰ ইমান পৃষ্ঠা লব পৰা নাই। আলেকজেণ্ডাৰৰ ভাৰত আক্ৰমণৰ বিস্তাৰিত বৰ্ণনাৰ উদ্দেশ্য ব্যাখ্যা কৰি স্মিথে নিজেই কৈছে "the section of this work which deals with the invasion of Alexander, the Great, may claim to make a special appeal to the interest of readers trained in the ordinary course of classical studies ; and the subject has been treated accordingly with much fulness of detail." ইয়াত "classical studies" মানে তেওঁ কি বুজাব খুজিছে ? নিশ্চয় গ্ৰীক classics ভাৰতীয় সকলৰ কাৰণে Indian classics ৰ অধ্যয়নতকৈ অধিক গুৰুত্বপূৰ্ণ আছিল ?

স্মিথকে ধৰি পাশ্চাত্য সকলোবোৰ ঐতিহাসিকৰ মতে আলেকজেণ্ডাৰৰ ভাৰত আক্ৰমণ সকলোপিনৰ পৰা সাফল্য-মণ্ডিত। তেওঁলোকৰ মতে আলেকজেণ্ডাৰ এজন মহাবীৰ। তেওঁৰ আক্ৰমণৰ কৃতকাৰ্য্যতা আশ্চৰ্য্যজনক আৰু অতুলনীয় (marvellous and incomparable)। ১৯১৬ চনৰ মাৰ্চৰ ১ তাৰিখে Times কাকতৰ এজন লেখকে লিখিছিল "........very little that he did was ever undone. And the greatest thing that he did was to give the whole (sic) civilized world for the first time a common language and culture, and to break down the barrier between East and West. In this way he may be called one of the chief forerunners of Christianity." এওঁলোকৰ মতে আলেকজেণ্ডাৰ পৰদেশ লুণ্ঠনকাৰী আৰু নৰহত্যাকাৰী নহয়। তেওঁৰ দিগ্বিজয়ৰ উদ্দেশ্য মহান(noble)। সমগ্ৰ বিশ্বত হেলেনিক সভ্যতাৰ পোহৰ বিতৰণ কৰা আৰু বিশ্বৰ সকলো মানবকে এক উমৈহতীয়া ভাষা আৰু সংস্কৃতিৰ ডোলেৰে বন্ধাটোৱেই আছিল আলেকজেণ্ডাৰৰ দিগ্বিজয়ৰ উদ্দেশ্য। গতিকে আলেকজেণ্ডাৰ মহান (Great)। জাৰ্মান পণ্ডিত Niese ৰ মতে "The whole subsequent development of India was dependent upon Alexander's institutions."

আলেকজেণ্ডাৰৰ ভাৰত আক্ৰমণৰ উদ্দেশ্য আৰু ফলাফল সম্বন্ধে পাশ্চাত্য ঐতিহাসিক সকলে যিমানেই উচ্চ মনোভাৱ প্ৰকাশ নকৰক কিন্তু— সেই সকলোবোৰেই ভিত্তিহীন আৰু নিৰৰ্থক। আলেকজেণ্ডাৰৰ ভাৰত আক্ৰমণে ভাৰতীয় সমাজ জীৱনত কিমানখিনি প্ৰভাৱ পেলাব পাৰিছে, সেইটো নিৰ্ণয় কৰিছে তেওঁৰ আক্ৰমণত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিব লাগিব।

পাশ্চাত্য ঐতিহাসিক সকলে যিমানখিনি সুদূৰ প্ৰসাৰী ফলাফলৰ কথা কৈছে, বিশাল ভাৰতীয় সভ্যতা আৰু সংস্কৃতিত তাৰ বিন্দু মাত্ৰও প্ৰমাণ নাই। গ্ৰীক গ্ৰন্থবোৰক বাদ দিলে আলেকজেণ্ডাৰৰ ভাৰত আক্ৰমণ সম্বন্ধে জানিবলৈ আমাৰ কোনো উপায়ে নেথাকে। ভাৰতীয় কোনো সাহিত্য, শিলালিপি, মুদ্ৰা বা স্তূপত আলেকজেণ্ডাৰৰ ভাৰত আক্ৰমণৰ নাম মাত্ৰ উল্লেখো নাই। বহুত কষ্ট স্বীকাৰ কৰিও স্মিথে ভাৰতীয় সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক জীৱনত আলেকজেণ্ডাৰৰ আক্ৰমণৰ কোনো প্ৰভাৱ দেখা নেপাই হতাশজনক ভাবে তেওঁৰ দীঘলীয়া বৰ্ণনাৰ ইতি কৰিছে "No Indian author, Hindu, Buddhist or Jaina, makes even the faintest allusion to Alexander or his deeds." এইটো কেনেকৈ সম্ভৱ হব পাৰে? প্ৰত্যেক দেশৰ ইতিহাসত জাতীয় জীৱনত ঘটা প্ৰাকৃতিক দুৰ্যোগ বা বৈদেশিক আক্ৰমণৰ ফলত ঘটা মানুহৰ দুখ কষ্ট আলৈ-আথানি বা লাভালাভৰ কথা মচিব নোৱাৰাকৈয়ে লিপিবদ্ধ হৈ যায়। লোকগীত বা কাহিনীবোৰতো সেইবোৰৰ উল্লেখ থাকি যায়। এই ধৰণৰ ঘটনাই সমসাময়িক কবি সাহিত্যিক, শিল্পী, ৰাজনীতিবিদ আৰু ধৰ্ম প্ৰচাৰকসকলক গভীৰ ভাৱে প্ৰভাৱান্বিত কৰে। কিন্তু আলেকজেণ্ডাৰৰ দৰে মহাবীৰৰ আক্ৰমণে ভাৰতীয় সমাজ জীৱনৰ কোনো ক্ষেত্ৰতে কোনো চিহ্ন ৰাখিব নোৱাৰিলে। তেন্তে সঁচাকৈয়ে আলেকজেণ্ডাৰে ভাৰত আক্ৰমণ কৰিছিল নে? নে আলেকজেণ্ডাৰৰ ভাৰত আক্ৰমণৰ কাহিনী গ্ৰীক পণ্ডিত সকলৰ মনে গঢ়া কেৱল কাল্পনিক কাহিনী মাথোন?

যদি গ্ৰীক সকলৰ কথাকে সত্য বুলি ধৰিলোৱা হয় আৰু মধ্যস্থতাকাৰী ঐতিহাসিক সকলৰ— ৰক্ষণশীল মনোবৃত্তিৰ ভাৰতীয় সমাজে গ্ৰীক সভ্যতা সংস্কৃতি গ্ৰহণ নকৰাকৈয়ে নিজৰ অস্তিত্ব বজাই ৰখাৰ চেষ্টা কৰিছিল— এই মতবাদ গ্ৰহণ কৰা যায়, তেতিয়াও পাশ্চাত্য ঐতিহাসিক সকলৰ কিছুমান উক্তিক বিচাৰ নকৰাকৈ গ্ৰহণ কৰা বা এৰি দিয়াটো উচিত নহব। তেওঁলোকৰ বৰ্ণনাত যে অতিৰঞ্জন আছে—তাক কোনোপধ্যে নুই কৰিব নোৱাৰি। উদাহৰণ স্বৰূপে আলেকজেণ্ডাৰৰ জয়লাভৰ কাৰণ প্ৰসঙ্গত স্মিথে কৰা মন্তব্য এটাকে ধৰা যাওঁক। স্মিথে কৈছে "The triumphant progress of Alexander from the Himalayas to the sea demonstrated the inherent weakness of the Greatest Asiatic armies when confronted with European skill and discipline." কি চমৎকাৰ প্ৰশস্তি বাক্য— উত্তৰ-পশ্চিম ভাৰতৰ কেইখনমান ক্ষুদ্ৰ ক্ষুদ্ৰ ৰাজ্য জয় কৰিয়ে আলেকজেণ্ডাৰে আসমুদ্ৰ হিমাচল-ভাৰতবৰ্ষ বিজয়ী বীৰ হৈ গ'ল! সেই সময়ত উত্তৰ-পশ্চিম ভাৰতত কোনো ডাঙৰ শক্তি নাছিল। তেওঁ কেইটামান গণতান্ত্ৰিক আৰু কেইটামান ৰাজতান্ত্ৰিক ক্ষুদ্ৰ ক্ষুদ্ৰ শক্তিৰ সৈতে সন্মুখীন হৈছিল। কিন্তু এই ক্ষুদ্ৰ শক্তিবোৰেই গ্ৰীক সৈন্য বাহিনীৰ মাজত কম সন্ত্ৰাসৰ

সৃষ্টি কৰা নাছিল। সেইবোৰ ৰাজ্যতো জয়-লাভ কৰা হৈছিল যথেষ্ট গ্ৰীকশক্তি আৰু সময় খৰচ কৰিহে। পুৰুৰ লগত যুদ্ধ কৰোঁতেই গ্ৰীক সৈন্যই এনে ভয় পাইছিল যে তেওঁলোকে আৰু ঝিলাম নৈৰ পুব পিনে আগবাঢ়িবলৈ সাহস নকৰিলে। মগধৰ পৰাক্ৰমী উগ্ৰসেন নন্দৰ পৰাক্ৰমৰ কথা শুনিয়ে আলেকজেণ্ডাৰে তেওঁৰ ভাৰত অভিযান ইতি কৰিব লগা হ'ল। পঞ্জাবৰ পৰাই গ্ৰীক সকলে কিয় প্ৰত্যাবৰ্তন কৰিলে— এই কথা গ্ৰীক লিখক সকলে প্ৰচ্ছন্ন ৰাখিলে। স্মিথেও মগধৰ পৰাক্ৰমত উভতি যোৱা কাৰণ পৰোক্ষভাৱেহে স্বীকাৰ কৰিছে। আকৌ ভাৰতীয় সকলৰ পৰাজয়ৰ কাৰণ— ভাৰতীয় ৰণ-কৌশল নাছিল। পৰাজয়ৰ কাৰণ আছিল উপযুক্ত সেনাপতিৰ অভাৱ। তাৰ উপৰি ভাৰতীয় ৰাজাবোৰৰ মাজত থকা অনৈক্যই আলেকজেণ্ডাৰক সুবিধা দিছিল। তেওঁ প্ৰথম শ্ৰেণীৰ কোনো ভাৰতীয় ৰজাৰ লগতে যুদ্ধ কৰি কৃতিত্ব অৰ্জন কৰিব পৰা নাছিল। প্ৰাচীন গ্ৰীক আৰু আধুনিক পাশ্চাত্য ঐতি-হাসিক সকলৰ এই বিষয়ত পক্ষপাতিত্ব কৰাৰ উদাহৰণ স্বৰূপে আমি চেলুকচ আৰু চন্দ্ৰগুপ্ত মৌৰ্যৰ মাজত হোৱা যুদ্ধলৈ আঙুলিয়াব পাৰোঁ। এইখন যুদ্ধ সমান সমান বীৰৰ মাজত হৈছিল। কিন্তু এই যুদ্ধৰ উল্লেখ গ্ৰীক লিখক সকলৰ গ্ৰন্থত কদা-কাচিৎহে দেখা যায়। ডঃ স্মিথেও ইয়াৰ বৰ্ণনা মাত্ৰ দুটা অনুচ্ছেদতেই শেষ কৰিলে। এইবাৰ তেওঁলোকৰ মহান বীৰ আলেকজেণ্ডাৰৰ প্ৰধান সেনাপতি চেলু-কচৰ শোচনীয় পৰাজয়ৰ বিশদ বিবৰণ দিবলৈ লজ্জাবোধ কৰিলে। ঐতিহাসিক ডঃ ৰমেশ চন্দ্ৰ মজুমদাৰে স্মিথৰ ওপৰোক্ত প্ৰশস্তি বাক্যৰ প্ৰত্যুত্তৰত ঠিকেই কৈছে "........ it may be said with far greater logic that the triumph of Chandragupta over Seleucus demonstrated the inherent weakness of the greatest Hellenic armies when confronted with Indian skill and discipline."

দ্বিতীয়তে আলেকজেণ্ডাৰৰ দিগ্বিজয়ৰ কোনো মহৎ আদৰ্শ নাই। ইউৰোপ, আফ্ৰিকা আৰু এছিয়াৰ দিগ্বিজয় তেওঁৰ ব্যক্তিগত ক্ষমতা প্ৰকাশ আৰু পৰৰাজ্য গ্ৰাসৰ হাবিয়াসত বাদে আন একো নহয়। তেওঁৰ এই দিগ্বিজয়ে তিনিওখন মহাদেশৰ মাজত কোনো সাংস্কৃতিক আৰু ৰাজনৈতিক ঐক্য স্থাপন কৰিব পৰা নাছিল। তেওঁৰ মৃত্যুৰ পিছতে তেওঁৰ বিশাল সাম্ৰাজ্য খানবান হৈ যায়। প্ৰাচ্য আৰু পাশ্চাত্যৰ সমন্বয়কাৰী হিচাপেও আলেক-জেণ্ডাৰে কোনো কৃতিত্বৰ দাবী কৰিব নোৱাৰে। ভাৰত আৰু গ্ৰীচৰ মাজত যি আদান-প্ৰদান হৈছিল সেয়া মৌৰ্যযুগৰ পৰাহে হৈছিল। চেলুকচ আৰু চন্দ্ৰগুপ্তৰ মাজত হোৱা সন্ধিয়ে দুই দেশৰ আদান-প্ৰদানৰ সুযোগ দিছিল। আলেকজেণ্ডাৰতকৈ বৰঞ্চ মৌৰ্য ৰজা সকলেহে প্ৰাচ্য আৰু প্ৰাশ্চাত্যৰ মাজত প্ৰকৃত যোগা-যোগকাৰী। মৌৰ্য ৰজা সকলে বিশেষকৈ অশোকে পঠোৱা বৌদ্ধ ভিক্ষু সকলে পশ্চিম এচিয়া আৰু পূৰ্ব্ব ইউৰোপত আধ্যাত্মবাদৰ পোহৰ বিতৰণ কৰে। বৌদ্ধ ভিক্ষু সকলেই

পশ্চিম এচিয়াত গ্ৰীক দৰ্শনৰ পটভূমি তৈয়াৰ কৰিছিল। গ্ৰীক দৰ্শনত থকা বৌদ্ধ দৰ্শন প্ৰভাৱে এই কথা প্ৰমাণ কৰে। তদুপৰি ইউৰোপীয় ঐতিহাসিকসকলে আলেকজেণ্ডাৰৰ আক্ৰমণৰ ফলত পৰাজিত ৰজাবোৰৰ ওপৰত চলোৱা অত্যাচাৰৰ কাহিনীবোৰ ঢাকি ৰাখিবলৈ যিমানেই চেষ্টা নকৰক কিয়; ভাৰতীয় ঐতিহাসিক সকলৰ মতে আলেকজেণ্ডাৰ নাদিৰশ্বাহ বা তৈমুৰলঙৰ দৰে আক্ৰমণকাৰীৰ বাহিৰে আন একো হব নোৱাৰে। ভাৰতীয় ঐতিহাসিক সকলৰ কথা নকলোৱেইবা। কেৱল গ্ৰীক ঐতিহাসিক সকলৰ বৰ্ণনাতে নামনি সিন্ধু অঞ্চলত আলেকজেণ্ডাৰে ৮০,০০০ নৰ-নাৰীক হত্যা কৰাৰ উল্লেখ আছে। মচগ (Massaga)ৰ দুৰ্গ দখল কৰাৰ পিছত তাত থকা আবাল-বৃদ্ধ-বনিতাৰ ওপৰত যি যি নিৰ্মম অত্যাচাৰ কৰিছিল তাৰ বাবে আলেকজেণ্ডাৰক এজন নিষ্ঠুৰ হত্যাকাৰীত বাদে আন একো ক'ব নোৱাৰি। তেওঁ প্ৰবেশ কৰা সকলোবোৰ ৰাজ্যতে অনুৰূপ হত্যাকাণ্ড সংঘটিত হৈছিল। গতিকে এইজন মানুহ কেনেকৈ সভ্যতাৰ আৰু জ্ঞানৰ প্ৰচাৰক হব পাৰে? ইউৰোপীয় ঐতিহাসিক সকলৰ উক্তিৰ বিৰুদ্ধে ভাৰতীয় ঐতিহাসিক এজনে আলেকজেণ্ডাৰক a precursor of Nadir Shah and Tamerlang" বুলি কৰা মন্তব্যত ডঃ ৰমেশ চন্দ্ৰ মজুমদাৰে কোনো অপৰাধ দেখা নাই।

ভাৰতৰ ইতিহাসত আলেকজেণ্ডাৰৰ আক্ৰমণৰ প্ৰত্যক্ষ ফলাফল নাই বুলিয়েই কব পাৰি। স্মিথেও স্বীকাৰ কৰিবলৈ বাধ্য হৈছে যে "India remained unchanged. India was not Hellenised." আলেকজেণ্ডাৰৰ ভাৰত আক্ৰমণক মিছাতে গৌৰৱমণ্ডিত কৰাৰ অপচেষ্টা নকৰি ইংৰাজ কবি মেথিউ আৰ্নল্ডে ঠিকেই কৈছে,

The East bowed low before the blast
In patient, deep disdain;
She let the legions thunder past
And plunged in thought again.

ভাৰতীয় সভ্যতা আৰু সংস্কৃতিৰ এনে বৈশিষ্ট্য যে প্ৰবল প্ৰতাপী বিদেশী আক্ৰমণকাৰীও ইয়াৰ গতিৰ কোনো পৰিবৰ্তন কৰিব নোৱাৰে। গ্ৰীক সকলৰ আক্ৰমণৰ পিছতো শক, হুণ, মুছলমান সকলৰ আক্ৰমণেও ভাৰতীয় সভ্যতাৰ মূল গাঁথনিটোৰ পৰিবৰ্তন কৰিব পৰা নাই। গ্ৰীক বীৰৰ ভাৰত আক্ৰমণত উত্তৰ-পশ্চিম ভাৰতে সাময়িক ভাৱে নতি স্বীকাৰ কৰিছিল কিন্তু খুব ধৈৰ্য্য সহকাৰে অথচ বিতৃষ্ণাৰে সেই ধুমুহা-বজ্ৰ আঁতৰি যোৱালৈ বাট চাই আছিল। আঁতৰি যোৱাৰ লগে লগে ভাৰতে আকৌ তাৰ নিজৰ চিন্তাৰাজ্যত নিমজ্জিত হ'ল। ভাৰতীয় সমাজ জীৱনৰ কতো আলেকজেণ্ডাৰৰ আক্ৰমণৰ চিহ্ন মাত্ৰও নাথাকিল।

আলেকজেণ্ডাৰৰ ভাৰতত অৱস্থান কাল হৈছে খৃঃ পূঃ ৩২৬ অব্দৰ ফেব্ৰুৱাৰী-মাৰ্চৰ পৰা খৃঃ পূঃ ৩২৫ অব্দৰ চেপ্তেম্বৰ-অক্টোবৰলৈকে। মুঠতে উনৈশ মাহ। এইখিনি সময়ত উত্তৰ পশ্চিম ভাৰতত মানুহৰ বহুত দুখ কষ্ট হৈছিল। তেওঁলোকৰ এই দুখ কষ্টৰ বিনিময়ত ভাৰতে যদি কিবা লাভ কৰিছিল সেয়া হ'ল পৰোক্ষ

ভাৰত কোনো ৰাজনৈতিক ঐক্য। আলেকজেণ্ডাৰৰ আক্ৰমণে উত্তৰ-পশ্চিম ভাৰতৰ ক্ষুদ্ৰ ক্ষুদ্ৰ ৰাজ্যবোৰৰ উচ্ছেদ সাধন কৰিছিল। সেই কাৰণে এবাৰ লগে লগে সেই অঞ্চলত ক্ষমতাৰ এটা বিৰাট শূন্যতাৰ সৃষ্টি হৈছিল। স্বাভাৱিকতে পাছত আৰম্ভণি যোৱা মগধৰ চন্দ্ৰগুপ্ত মৌৰ্যৰ নেতৃত্বত এই অঞ্চলত আধিপত্য বিস্তাৰ কৰি এখন বিশাল সাম্ৰাজ্যত পৰিণত হ'ল। ফলত উত্তৰ ভাৰত একেজন ৰজাৰ অধীন হ'ল। কিন্তু ভাৰতে এই লাভৰ বিনিময়ত ক্ষতি স্বীকাৰ কৰিবলগীয়া হ'ল বহুত বেছি। ড: ৰাধাকুমুদ মুখাৰ্জীৰ ভাষাত এই লাভ আছিল "And this was achieved at the cost of untold sufferings inflicted upon India – massacre, rapine and plunder on a scale till then without a precedent in her annals." ড: ৰাধাকুমুদ মুখাৰ্জীৰ মতেও আলেকজেণ্ডাৰ চুলাৰ দস্যুৰ, চাৰ্লিমেন বা তৈমুৰলঙৰ দৰে আক্ৰমণকাৰীৰ বাহিৰে আন একো হব নোৱাৰে। বৰঞ্চ পৰৱৰ্তী কালৰ এইসকল আক্ৰমণকাৰীৰ অভিযান আলেকজেণ্ডাৰৰ অভিযানতকৈ বেছি সাৰ্থক অভিযান আছিল। এইসকলৰ অভিযানে ভাৰতৰ ইতিহাসত যেনে সুদূৰ প্ৰসাৰী ফলাফলৰ সৃষ্টি কৰিছিল— আলেকজেণ্ডাৰৰ আক্ৰমণে তেনে কৰিব পৰা নাই। গ্ৰীক ঐতিহাসিক সকলে আলেকজেণ্ডাৰৰ নামক মহিমামণ্ডিত কৰাৰ যিমানেই চেষ্টা নকৰক কিয়, তেওঁ পৃথিৱীৰ ইতিহাসৰ কুখ্যাত নৰহত্যাকাৰী সকলৰে একজন মাত্ৰ। ভাৰতৰ ইতিহাসত আলেকজেণ্ডাৰৰ আক্ৰমণৰ কোনো গুৰুত্ব নাই। ই প্ৰাচীন ভাৰতৰ ইতিহাসৰ এটা বিক্ষিপ্ত ঘটনা মাত্ৰ। ●

> "জীৱনটো এখন বিৰাট সংগ্ৰাম স্থলী। ইয়াত সাহসী সকল বিজয়ী হয়, ভীৰু সকলৰ পৰাজয় ঘটে।"
>
> —নেপোলিয়ন।

বিশ্ব শান্তিত হজৰত মহম্মদ (দঃ)ৰ অবদান

[illegible]

আল্লাহ তালাই বিশ্বব্ৰহ্মাণ্ডৰ সৃষ্টি কৰ্তা। তেওঁৱেই গোটেই পৃথিৱীৰ একমাত্ৰ মালিক। তেওঁৱেই বিশালীয় পৃথিৱীতলৰ স্বৰ্গ-মৰ্ত্ত, চন্দ্ৰ, সূৰ্য্য, গ্ৰহ, নক্ষত্ৰ, নদ-নদী, পৰ্বত-পাহাৰ, গছ-লতা, জীৱ-জন্তু আদিক সৃজন কৰিছে। তেওঁৰ ইচ্ছাতেই পৃথিৱীয়ে নিজ কক্ষতলৰ [illegible] অনবৰত ঘূৰিব লাগিছে। তেওঁৱেই [illegible] তেওঁৰ মহিমা অপাৰ। সৃষ্টি জীৱৰ ভিতৰত আল্লাহ তালাই মানুহক আটাইতকৈ শ্ৰেষ্ঠ কৰি সৃজন কৰিছে। ধৰাধামৰ সকলো জীৱাত্মাৰ ভিতৰত মানৱ জাতিৰ বিবেক, বুদ্ধি সকলোতকৈ বেছি।

প্ৰবাদ আছে পৃথিৱীত যেতিয়া নানা ধৰণৰ দুৰ্যোগ, আলে-আকাল, অত্যাচাৰ, অনাচাৰ, কুসংস্কাৰ আদিৰে ভৰি পৰি মৰ্ত্তবাসীক অজ্ঞান আন্ধাৰত ছাটি পেলাই মানৱ সমাজ ধ্বংসৰ গহ্বৰলৈ গৈ যায়; এনেকুৱা সন্ধিক্ষণত বিধাতাই মৰ্ত্তবাসীৰ মাজত সকলো ধৰণৰ কুসংস্কাৰবোৰ লীন কৰি শান্তি সুধা ঢালি দিবলৈ একো একোজন মহাপুৰুষ ধৰিত্ৰীৰ বুকুলৈ পঠিয়াই দিয়ে।

হজৰত মহম্মদ (ছাঃ) যেতিয়া আৰব দেশত জন্মগ্ৰহণ কৰে, ঠিক সেই সময়ত [illegible] অৱস্থা বৰ শোচনীয় আছিল। আৰবৰ মানুহবিলাকে তেতিয়া মূৰ্তি পূজা কৰিছিল, এনেকি তেওঁলোকৰ মাজত নৰবলিৰ প্ৰথা বিদ্যমান আছিল। আৰবৰ মানুহবিলাক বিভিন্ন দলৰ মাজত সংভাব নাছিল। সৰু কাৰণ কেইটাতে নিজৰ মাজত কাইজিয়া মৰামৰি কটাকটি আদি কুকাৰ্য বোৰ হৈছিল প্ৰায় বোৰ কাজিয়া তীক্ষ তৰোৱালৰ দ্বাৰা মীমাংসা হৈছিল। সেই সময়ত আৰবত চোৰ ডকাইতি আদি চলিছিল। মদ পান জুৱা খেলা আদি আৰবী বিলাকৰ দৈনিক কাম আছিল। এইবোৰ কুসংস্কাৰ, অন্যায় আদি, দুৰ্নীতিৰে যেতিয়া গোটেই আৰব অমাৱস্যাৰ নিশাৰ দৰে আন্ধাৰ হৈ পৰিছিল সেই সময়ত মহান আল্লাৰ অসীম কৃপা "ৰহমাতুললিল আলামীন" অৰ্থাৎ কেৱল আৰবৰ কাৰণেই নহয় গোটেই পৃথিৱীৰ কল্যাণ স্বৰূপ বিশ্বনবী হজৰত মহম্মদ মুস্তাফা (ছাঃ)ৰ জন্ম হয়। সমগ্ৰ বিশ্ব অজ্ঞান অন্ধকাৰত ডুবি গৈ থকা সময়ত সমগ্ৰ বিশ্বৰ আশীৰ্বাদ হৈ আহিছিল বিশ্বনবী হজৰত মহম্মদ (ছাঃ)

নীৰস মৰুভূমিৰ মক্কানগৰত অজ্ঞান অন্ধকাৰত ডুব গৈ থকা আৰব জাতিৰ মাজত জ্ঞানৰ পোহৰ বিয়পাই দি সিহঁতৰ অন্তৰৰ সুপ্ত মানৱ আত্মা জাগ্ৰত কৰি পূৰ্ণ মনুষ্যত্ব লাভিবৰ বীজ ৰোপণ কৰা আৰু বিভিন্ন দলৰ পৰিবৰ্ত্তে ঐক্যবদ্ধ আৰু ধৰ্মৰ কটকটীয়া বান্ধেৰে সিহঁতৰ ভাতৃত্ব মহৎ কৰি তোলাই তেখেতৰ মহৎ উদ্দেশ্য আছিল। ৫৭০ খৃঃ ৰ ৰবিউল আওয়াল মাহৰ ১২ তাৰিখ সোমবাৰৰ দিনা পবিত্ৰ মক্কানগৰীত সম্ভ্ৰান্ত কোৰেশ বংশৰ হাচেমী পৰিয়ালৰ অব্দুল মোতালেবৰ কনিষ্ঠ পুত্ৰেক আব্দুল্লাৰ ঔৰসত আৰু নাৰীকুলৰ ৰত্ন সতীসাধ্বী আমেনা খাতুনৰ গৰ্ভত বিশ্বনবী হজৰত মহম্মদ মুস্তাফা (ছাঃ) জন্ম গ্ৰহণ কৰে।

হজৰত মহম্মদ মুস্তাফা (ছাঃ) যদিও উক্ত বংশত জন্ম গ্ৰহণ কৰিছিল তথাপিও তেওঁ লিখা পঢ়া কৰিব নোৱাৰিছিল। আনহাতে আজি কালিৰ দৰে তেতিয়াৰ দিনত স্কুল, কলেজ নাছিল। দিগন্ত বিয়পি ধূ - ধূ কৰি থকা আৰব মৰুভূমিয়ে আছিল তেওঁৰ একমাত্ৰ পঢ়াশালি। তেওঁ নিজে লিখা পঢ়া নাজানিছিল যদিও বিদ্যাশিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত তেওঁৰ অৱদান যথেষ্ট। হজৰত মহম্মদে (ছাঃ) বিদ্যাশিক্ষা সম্পৰ্কে বহুতো মন্তব্য ব্যক্ত কৰিছে। তেওঁৰ মতে— “পণ্ডিতৰ লিখনিৰ চিয়াহী শ্বহীদৰ তেজতকৈ পবিত্ৰতৰ।” শ্বহীদ ব্যক্তিৰ নিচিনা বিনা হিচাপত বেহেস্তত যাব পৰা ব্যক্তিৰ তেজতকৈও অধিক শ্ৰেষ্ঠ হ’ল পণ্ডিতৰ লিখনিৰ চিয়াহী। হজৰত মহম্মদ (ছাঃ) ৰ বাণী “এক ঘন্টা সাহিত্য বিজ্ঞান শ্ৰৱণ কৰা সহস্ৰশ্বহীদৰ জানাজা (মৃত ব্যক্তিৰ কল্যাণ কামনা)ৰ অপেক্ষাও বেছি পুণ্য আৰু সত্য বাণীৰ উপাসনাতকৈ শ্ৰেষ্ঠ”। হাদিছত আছে “প্ৰত্যেক মুছলিম নৰনাৰীৰ ওপৰত বিদ্যাশিক্ষা কৰা ফৰজ”। গতিকে বিদ্যাশিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত হজৰত মহম্মদ মুস্তাফা (ছাঃ) ৰ অৱদান যথেষ্ট।

মানুহ প্ৰকৃত শিক্ষিত নহ’লে জানো বিশ্বত শান্তি প্ৰতিষ্ঠা কৰা সম্ভৱ ?

আজি প্ৰত্যেক দেশতে নাৰীক শ্ৰেষ্ঠ আসন দিয়া হয়। যি সময়ত হজৰত মহম্মদে (ছাঃ) মক্কাত জন্ম গ্ৰহণ কৰিছিল সেই সময়ত মক্কাত ছোৱালী সন্তান জন্ম গ্ৰহণ কৰিলে জীয়াই জীয়াই পুতি থৈছিল। এইবোৰ দেখি তেওঁৰ সহ্য নহৈছিল। তেওঁ জানিছিল যে সমাজৰ অৰ্দ্ধাঙ্গিনী নাৰী সমাজ যদি পৃথিবীৰ বুকুৰ পৰা বিলুপ্ত হৈ যায় তেতিয়া হ’লে এই পৃথিবীত মানৱ সভ্যতা কচুৰ পাতৰ পানীৰ নিচিনা হ’ব।

সেই সময়ৰ এই নৰবলি, ছোৱালী হত্যা, হাই-কাজিয়া, অন্যায়, অত্যাচাৰ দেখি তেওঁৰ সহ্য নহৈছিল। বয়স বঢ়াৰ লগে লগে তেওঁক এই চিন্তাই যেন বৰ বেছিকৈ বেঢ়ি ধৰিলে। সেয়েহে তেওঁ মানৱ সমাজৰ কল্যাণ সাধনাৰ্থে আল্লাৰ ধ্যানত মগ্ন হয় আৰু মক্কা শৰীফৰ পৰা তিনি মাইল দূৰত ‘হীৰা’ নামৰ পাহাৰৰ গুহাত উপবাসেৰে ধ্যানত নিমগ্ন হৈ দিন নিয়াবলৈ ধৰিলে। এইদৰে ধ্যানত মগ্ন হৈ থাকোতে থাকোতে আল্লাহু তায়ালাৰ পৰা জিব্ৰাইল (আঃ) কৰ্ত্তৃক ৪০ বছৰ বয়সত তেখেতৰ ওপৰত স্বৰ্গীয়-বাণী অৱতীৰ্ণ হয়।

ইয়াৰ পিচত হজৰত মহম্মদ মুস্তাফা (ছাঃ) ই গোপনে ইছলাম ধৰ্ম্ম প্ৰচাৰ কৰিবলৈ ধৰিলে। হজৰত আলি, হজৰত আবুবকৰ (ৰাঃ) আদি কৰি কেইজনমান মানুহে তেওঁৰ ধৰ্ম্ম গ্ৰহণ কৰে। ইয়াৰ পিচত তেওঁ মুক্ত ভাৱে ইছলাম ধৰ্ম প্ৰচাৰ কৰিবলৈ আগবাঢ়ে। এই অগ্ৰগতিৰ লগে লগে তেওঁ বহুতো বাধা-বিঘিনিৰ সন্মুখীন হব লগা হয়। আৰবৰ কোৰেশ বিলাকে তেওঁৰ বিৰুদ্ধাচৰণ কৰে। এনেকি তেওঁলোকে মহম্মদ (ছাঃ) ক মাৰিবৰ কাৰণে উদ্যত হৈছিল। অৱশেষত মহম্মদে (ছাঃ) মক্কাৰ পৰা মদিনালৈ পলাই যাবলৈ বাধ্য হয়। মদিনাত তেওঁৰ বহুতো শিষ্য হৈছিল। পিছত মক্কাতো ইছলাম ধৰ্ম প্ৰচাৰ কৰি তেওঁ সাফল্যমণ্ডিত হৈছিল। এইদৰে হজৰত মহম্মদে (ছাঃ) ইছলাম ধৰ্মক বিশ্বৰ বুকুত সঞ্চাৰিত কৰি কোটি কোটি নৰনাৰীক নৰকৰ পৰা উদ্ধাৰ কৰি অনন্ত সুখ শান্তিময় স্বৰ্গৰ সুখ সম্ভোগ ভোগ কৰিবৰ উদ্দেশ্যেই এবাৰ দুবাৰ নহয় তেত্ৰিশবাৰ যুঁজিব লগা হৈছিল। এই যুদ্ধ কেৱল মুছলিম ধৰ্ম্মৰ মানুহৰ বাবেই কৰিছিলনে ? নহয়, ই আছিল গোটেই বিশ্বৰ নৰনাৰীৰ শান্তিৰ বাবে।

পৃথিবীত ইছলামেই বোধকৰো এনেকুৱা এটা ধৰ্ম্ম যি ধৰ্ম্মই সাম্প্ৰদায়িকতাক সমূলি গ্ৰহণ কৰিব নোখোজে আৰু ই বিশ্ব ভ্ৰাতৃত্ব স্থাপন কৰাত হজৰত মহম্মদ মুস্তাফা (ছাঃ)ৰ এক মাত্ৰ অৱদান। বিশ্বভ্ৰাতৃত্ব স্থাপনৰ ক্ষেত্ৰত তেওঁৰ অৱদান আৰু বহুতো দেখিবলৈ পাওঁ। উদাহৰণ স্বৰূপে আমি দেখিবলৈ পাওঁ তেওঁ কোনো ধৰ্ম্মৰ মানুহক ঘিণ নকৰিছিল। সেয়েহে তেওঁ বিভিন্ন জাতিৰ ১৫ জনী ছোৱালী বিয়া কৰায় আৰু বিশ্বত যাতে কোনো ভেদাভেদ থাকিব নোৱাৰে তাৰ জলন্ত উদাহৰণ দি থৈ যায়।

হজৰত মহম্মদে (ছাঃ) কেৱল মুছলমান সমাজৰ প্ৰতি নহয় পৃথিবীৰ সকলো জাতিৰ প্ৰতি উদাৰ প্ৰকৃতিৰ মনোবৃত্তি প্ৰকাশ কৰি গৈছে। মহম্মদে (ছাঃ) যদি কেতিয়াবা কাৰোবাক বশ কৰিব লাগিছিল তেওঁ বলেৰে নাইবা কোনো ষড়যন্ত্ৰৰ দ্বাৰা বশ কৰা নাছিল। সৰলতা আৰু উদাৰতা আছিল মানুহক বশ কৰাৰ তেওঁৰ প্ৰধান মন্ত্ৰ। সেয়েহে শত্ৰু বিলাকে যেতিয়া তেওঁক অশেষ অত্যাচাৰ কৰিছিল তেতিয়া তেওঁ সিহঁতক অভিশাপ নিদি সিহঁতে যাতে জ্ঞান লাভ কৰিব পাৰে তাৰ কাৰণে তেওঁ আল্লাৰ ওচৰত প্ৰাৰ্থনা জনাইছিল। ধৈৰ্য্যই আছিল তেওঁৰ মনোবল।

তেওঁ কাকো কটু কথা নকৈছিল। ল'ৰা বুঢ়া সকলোৰে লগত ভদ্ৰ ব্যৱহাৰ কৰিছিল। তেওঁৰ গুৰু ভক্তি অতুলনীয়। তেওঁ কেতিয়াও মিছা কথা নকৈছিল। সেই সময়ত মক্কানগৰত তেওঁৰ নিচিনা সৰল আৰু সাধু প্ৰকৃতিৰ বিনয়ী আৰু সত্যবাদী মানুহ কোনো নাছিল। কোনো মানুহক কটু কথা বা অসৎ ব্যৱহাৰেৰে তেওঁলোকৰ মনত আঘাত দিব নাপায় কাৰণেই তেওঁ কৈছিল — "প্ৰকৃত মুছলমান সেইজন যি জনৰ মূৰ (বিবেক) আৰু জিভাই (কথাই) কাকো আঘাত নকৰে।"

তেওঁৰ মতে নামাজ বা ৰোজা কৰাই যথেষ্ট নহয় ধনী দুখীয়া

হস্তান্তৰ কৰাটো তেওঁ বিচাৰে। যেতিয়া প্ৰচুৰ সম্পত্তিৰ অধিকাৰী হৈও তাৰে অকণো নকৰি সকলো সম্পত্তি দীন দুখীয়াক বিতৰণ কৰি দিছিল। দীন দুখীয়াৰ প্ৰতি সহায় সহানুভূতি তেওঁৰ জীৱনৰ ব্ৰত আছিল। "ইন্নাল গণিও হুয়াল গণিও বেকালবেৰি লায়ছাল গণিও হুয়াল গণিও বেমালেহি" অৰ্থাৎ যাৰ অন্তৰকৰণ ধনী সিয়েই প্ৰকৃত ধনী। কিন্তু ধন সম্পত্তিৰ দ্বাৰা ধনী প্ৰকৃত ধনী নহয়। এই কথাৰ সত্যতা মহম্মদ (ছা:) ৰ জীৱনত আমি দেখিবলৈ পাইছো। মুঠতে তেওঁ তেওঁৰ জীৱনৰ প্ৰত্যেকটো কামৰ দ্বাৰাই বিশ্ববাসীক দেখুৱাই থৈ গৈছে শান্তিৰ পথ।

তেওঁ আছিল আধ্যাত্মিক মহাগুৰু: নীতিনৈতিকতাৰ মহান আদৰ্শ শিক্ষক: মহাদাৰ্শনিক, বুদ্ধি সম্পন্ন, ৰাজনীতিবিদ, ৰাষ্ট্ৰৰ জন্মদাতা, প্ৰতিষ্ঠাতা আৰু অধিনায়ক। তেওঁ আছিল আদৰ্শ যোদ্ধা, পৰাক্ৰমী সেনাপতি, অৰ্থ বিজ্ঞানৰ উদ্ভাৱক, সমাজ সংস্কাৰক, দীনহীনৰ বন্ধু সাম্য আৰু সম্প্ৰীতিৰ অগ্ৰদূত, পৰোপকাৰী আৰু উদাৰশীল। তেওঁৰ কাৰ্যকলাপ দেখি পৃথিৱীৰ বহুতো মনিষীয়ে তেওঁৰ বিষয়ে নানা মত ডাঙি ধৰিছে। ইংৰাজ লেখক ময়ৰ'ৰ মতে "He was a master mind not only of his own age but of all ages" ইউৰোপৰ স্বনামধন্য বাৰ্ণাৰ্ডশ্ব'ই মন্তব্য কৰিছে "I believe that if a man like Muhammad were to assume the dictatorship of the modern world he would succeed in solving the problem in a way that would bring it much needed peace and happiness.

গণতন্ত্ৰ নীতিত হজৰত মহম্মদ (ছা:)ৰ এটা অৱদান। তেওঁ সমস্যা বিচাৰিছিল গুৰুত্বই মৃত্যু শয্যাত থাকিও গণতন্ত্ৰ নীতিৰে অধিনায়ক নিৰ্বাচন কৰিবলৈ কৈ যায়। তেওঁ যদি কোনো এজনক মনোনীত কৰি গ'লহেঁতেন তাত কোনো আপত্তি নাথাকিলহেঁতেন কিন্তু তেওঁ মহা দাৰ্শনিক আছিল বুলিয়েই তেনেকুৱা নকৰিলে। অধ্যাপক লেকৰ মতে— "It was the singular fact that whilst the rest of the world was sunk in serfdom: Islam practise liberty; fraternity and equality, It was Muhammad and his disciples who helped democracy in rising to a higher Rung i. e. Socialism."

তেওঁ প্ৰচাৰ কৰা ধৰ্মমতে ঈশ্বৰ বা আল্লাহ এক। তেওঁ অদ্বিতীয় মহান। সকলো মানুহ এক আল্লাৰ সৃষ্টি গতিকে মানুহৰ মাজত জাতি ভেদৰ প্ৰশ্ন থাকিব নোৱাৰে। এই বিষয়ে পবিত্ৰ কোৰআনত অতি প্ৰথমেই উল্লেখ আছে। 'ৰাব্বিল আলামীন' অৰ্থাৎ তেওঁ বিশ্ব ব্ৰহ্মাণ্ডৰ সকলোৰে প্ৰভু, এতেকে তেওঁ মাত্ৰ মুছলমানৰ প্ৰভু হব পাৰেনে? এক আল্লাৰ সৃষ্টি মানৱ জাতি ভাই ভাই স্বৰূপ। এনেহেন ভাই ভাই স্বৰূপ বিশ্ববাসীৰ মাজত কোনো হিংসা বিদ্বেষ ভাব থাকিব পাৰে

[illegible]

[illegible] ইছলাম ধৰ্মত [illegible] মুছলমানৰ [illegible] ছালাম [illegible] তেওঁৰ [illegible] হজৰত মহম্মদ (ছাঃ) ৰ [illegible] তেওঁ [illegible] ছালাম দিয়া প্ৰথা [illegible] এজন মুছলমানে আন এজন মুছলমানক [illegible] ছালাম দিব [illegible] এতেকে নিজৰ নিজৰ মানুহে যদি কোনো ডাঙৰ বা উচ্চ পদস্থ মানুহক ছালাম জনায় তেতিয়া তেওঁ তাক গ্ৰহণ কৰিব লাগিব। তেওঁ মাত্ৰ গ্ৰহণ কৰিছেই শেষ নহয়, তেওঁ পুনঃ "ছালাম" জনাইছে অধিক গুণে সম্মান কৰে। তেওঁৰ মতে কোনো উচ্চ বংশীয় লোকে নীচ বংশৰ মানুহক তেওঁ তুচ্ছ জ্ঞান কৰিব নোৱাৰে। এইসমূহ মহৎ আদৰ্শৰে পৰিচালিত হলেহে পৃথিৱীত শান্তি স্থাপনৰ পথ সুগম কৰি তোলাৰ সম্ভৱ অৱদান যোগাব পৰা যাব।

সঁচাকৈ এইজনা মহাপুৰুষে বিশ্ববাসীলৈ যি অৱদান দি গ'ল তাক কেতিয়াও পাহৰিব নোৱাৰি। তেওঁৰ আদৰ্শসমূহত চিৰ শান্তি আৰু সুখ বিৰাজমান।

তদুপৰি বিশেষ এইজনা মহাপুৰুষে বিশ্ববাসীক অসীম দান কৰিছে আৰু বহুতো

[illegible]

হজৰত মহম্মদ মুস্তাফা (ছাঃ) [illegible] মহাপুৰুষ সকলৰ মাজত [illegible] বিশেষ [illegible] মহাপুৰুষ পৃথিৱীত জন্ম গ্ৰহণ কৰা নাই। তেওঁ [illegible] মহাপুৰুষ সকলৰ মাজত শীৰ্ষস্থান অধিকাৰ কৰিছিল যাৰ ফলত তেওঁৰ [illegible] হজৰত মহম্মদ (ছাঃ) এটা [illegible] উপলব্ধি কৰিছিল যেতিয়া [illegible] বাধা অতিক্ৰম কৰি [illegible] প্ৰচাৰ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। এইটো সত্য যে চৰিত্ৰৰ বল আৰু দৃঢ়তা থাকিলে সকলো আক্ৰমণ কৰিলে আপোনা পৰৰ নিন্দা বাধা বিপত্তি সমূহৰ পৰা পৰাজয় কৰি পিছুৱাব নোৱাৰে।

বিশ্বনবী হজৰত মহম্মদ (ছাঃ) বিশ্ববাসীক যি অৱদানেৰে অনুপ্ৰাণিত কৰি বিশ্ববাসীক শান্তিৰ পথ দেখুৱাই থৈ গ'ল তাৰ বাবে তেওঁৰ নাম পৃথিৱীৰ বুকুত সোণালী আখৰেৰে চন্দ্ৰ, দিবাকৰ থাকে মানে জ্যোতি স্বৰূপে জিলিকি থাকিব। এনেকুৱা সৰ্বগুণ সম্পন্ন ব্যক্তি জনে আৰৱৰ পবিত্ৰ মক্কা নগৰত জন্ম গ্ৰহণ কৰি মক্কাবাসীৰ মাজত সত্য, ন্যায় আৰু ধৰ্মৰ প্ৰৱৰ্তক হৈ মানৱ সমাজক শান্তিৰ পথলৈ আগবঢ়াই নিলে তাৰ কাৰণে জগত-বাসীয়ে কেতিয়াও তেওঁক পাহৰিব নোৱাৰে। সেয়েহে যদি এইজন মহামানৱৰ আদৰ্শত অনুপ্ৰাণিত হৈ আমি কৰ্তব্য পৰায়ণ হব পাৰো, নিশ্চয় আমি পৃথিৱীত প্ৰকৃত শান্তি স্থাপন কৰি উন্নতিৰ জখলাৰে আগবাঢ়ি যাব পাৰিম।

সাংখ্য দৰ্শনত প্ৰকৃতি

অধ্যাপক, পূৰ্ণকান্ত খাটনিয়াৰ।

সাংখ্য দৰ্শন নিঃসন্দেহে ভাৰতীয় দৰ্শনৰ এটি প্ৰাচীন ধাৰা। ছান্দোগ্য, প্ৰশ্ন, কথো বিশেষকৈ শ্বেতশ্বতাৰ উপনিষদ, মহাভাৰত, শ্ৰীমদ্ ভাগৱত গীতা, স্মৃতি আৰু পুৰাণ সমূহত সাংখ্য মতবাদৰ উল্লেখ পোৱা যায়। ঐতিহ্যই কপিল ঋষিকে এই দৰ্শনৰ প্ৰতিষ্ঠাতা বুলি প্ৰমাণ কৰে। কোনো কোনোৱে তেখেতক ব্ৰহ্মাৰ পুত্ৰ বুলি আখ্যা দিয়ে; কোনোৱে তেখেতক বিষ্ণুৰ অৱতাৰ বুলি কয়; আকৌ কোনোৱে তেখেতক অগ্নিদেৱতাৰ অৱতাৰ বুলিও মত প্ৰকাশ কৰে। উক্ত বিৱৰণ সমূহ ৰহস্যাবৃত্ত হোৱাৰ কাৰণে কপিল নামেৰে খ্যাত কোনো এজন ঐতিহাসিক ব্যক্তিকে সাংখ্য দৰ্শনৰ প্ৰবৰ্ত্তক বুলি ধৰা হয়। ভগবান বুদ্ধৰ আগৰ শতিকাতে তেখেতৰ আবিৰ্ভাৱ হৈছিল বুলি জনা যায়। "সাংখ্য প্ৰবচন সূত্ৰ" আৰু "তত্ত্ব সমাস" নামৰ গ্ৰন্থ দুখন যে কপিলৰ দ্বাৰা ৰচিত হৈছিল তাক প্ৰমাণ কৰাৰ কোনো উপায় নাই। আনকি ঈশ্বৰ কৃষ্ণই কপিল, আসুৰি আৰু পঞ্চশিক্ষা নামৰ যি কেইজন ঐতিহাসিক ব্যক্তিৰ নাম উল্লেখ কৰিছে, তেওঁলোকৰ দ্বাৰা বিৰচিত কোনো গ্ৰন্থও পোৱা নাযায়। সম্ভৱতঃ তেওঁলোকৰ দ্বাৰা ৰচিত গ্ৰন্থ সমূহ সময়ৰ সোঁতত হেৰাই গ'ল। গতিকে ঈশ্বৰ কৃষ্ণৰ দ্বাৰা বিৰচিত "সাংখ্য কাৰিক" নামৰ গ্ৰন্থকে সাংখ্য দৰ্শনৰ অতি প্ৰাচীন আৰু জনপ্ৰিয় বিৱৰণ বুলি গণ্য কৰা হয়। ইয়াৰ উপৰি, গৌড় পদৰ "সাংখ্যকাৰিক ভাষ্য", বাচস্পতি মিশ্ৰৰ "তত্ত্ব কৌমুদী", বিজ্ঞান ভিক্ষুৰ "সাংখ্য প্ৰবচন ভাষ্য" আদিও উল্লেখযোগ্য।

"সাংখ্য" শব্দটো মূল সংস্কৃত "সংখ্যা" শব্দৰ পৰা উৎপত্তি হৈছে। ইয়াৰ তাৎপৰ্য্য হৈছে বিশুদ্ধ জ্ঞান বা সংখ্যা। মহাভাৰতৰ বিভিন্ন ঠাইত আৰু গীতাত এই শব্দটো জ্ঞানৰ অৰ্থত প্ৰয়োগ কৰা হৈছে। সংখ্যা শব্দই বিশুদ্ধ জ্ঞানৰ দৰ্শন অৰ্থাৎ সম্যক খ্যাতিৰ অৰ্থ নিৰ্দ্দেশ কৰে। সাংখ্য দৰ্শন মূলতঃ বৌদ্ধিক আৰু তত্ত্বমূলক। প্ৰকৃতিৰ পৰা পুৰুষৰ পৃথক উপলব্ধিয়েই হৈছে সম্যক জ্ঞান। ন্যায় বৈশেষিক দৰ্শনৰ দৰে সাংখ্যয়ো সম্যক জ্ঞানৰ দ্বাৰা পৰম সত্তাৰ স্বৰূপ উপলব্ধি কৰি সাংসাৰিক দুঃখ শোকৰ পৰা নিষ্কৃতি লাভ কৰিব পাৰি বুলি মত প্ৰকাশ কৰে। সম্ভৱতঃ বেদান্ত দৰ্শনৰ বাহিৰে আন আন দৰ্শনে আগবঢ়োৱা

অৱতাৰ সমূহৰ এই দৰ্শনে আত্মা সম্বন্ধে উচ্চতৰ জ্ঞান দিব পাৰে। আত্মা সম্বন্ধে বিশুদ্ধ জ্ঞান প্ৰদান কৰাটো লক্ষ্য কৰি এই দৰ্শনক যুক্তিযুক্ত ভাবে সাংখ্য দৰ্শন বুলি আখ্যা দিব পাৰি। সাংখ্যই দ্বৈতবাদী বস্তুবাদ সমৰ্থন কৰে কিন্তু ন্যায় বৈশেষিক দৰ্শনে পৰমাণু, মন, আত্মা আদি বহুতো মূল সত্তাৰ অস্তিত্ব স্বীকাৰ কৰে। সাংখ্যই পুৰুষ আৰু প্ৰকৃতিৰ মাজত স্পষ্ট প্ৰভেদ স্বীকাৰ কৰে; পুৰুষ সম্বন্ধে বহুত্ববাদ পোষণ কৰে আৰু ঈশ্বৰ সম্বন্ধে নীৰৱতা অৱলম্বন কৰে। ই আধ্যাত্মিক বহুত্ববাদ, নাস্তিক বস্তুবাদ আৰু অমীমাংসিত দ্বৈতবাদ সমৰ্থন কৰে।

সাংখ্যৰ মতে যি জগত ঈশ্বৰৰ পৰা সম্পূৰ্ণ পৃথক; তেনে জগত ঈশ্বৰে নিজ ইচ্ছাৰে সৃষ্টি কৰা নাই। বৰঞ্চ অসংখ্য আধ্যাত্মিক বা পৰমাত্মিক সত্তা আৰু চিৰ ক্ৰিয়াশীলা প্ৰকৃতিৰ সংযোগৰ ফলতহে ই সৃষ্টি হৈছে। প্লেটোৱে যাক "the receptacle and nurse of all generation" বুলি অভিহিত কৰিছে। সাংখ্য দৰ্শনৰ উচ্চ প্ৰশংসা কৰি পাশ্চাত্য পণ্ডিত প্ৰবৰ ৰিচাৰ্ড গাৰ্বে চাহাবে এইদৰে কৈছে "In Kapila's doctrine, for the first time in the history of the world, the complete independence and freedom of the human mind, its full confidence in its own power were exhibited". It is "most significant system of philosophy that India has produced."

প্ৰকৃতি আৰু ইয়াৰ গঠন—

সাংখ্য দৰ্শনৰ কাৰ্যকাৰণ সম্বন্ধ সৎকাৰ্যবাদ বুলি জনা যায়। এই মতবাদ অনুযায়ী সকলো ভৌতিক পৰিণাম প্ৰকৃতিৰ ৰূপান্তৰ মাথোন। ইহঁত প্ৰকৃতিৰ অনন্ত বুকুত অৱস্থান কৰে। সৃষ্টিৰ সময়ত ইহঁত প্ৰকৃতিৰ বুকুৰ পৰা আবিৰ্ভাৱ হয় আৰু বিলোপনৰ সময়ত আকৌ লয় পায়। কিন্তু প্ৰকৃতি কি? ইয়াৰ স্বৰূপ কি? ইয়াৰ অস্তিত্বৰ প্ৰমাণ কেনেকৈ কৰিব পাৰি? এই মৌলিক প্ৰশ্নকেইটাৰ সমিধান বিচাৰি ভাৰতীয় সাংখ্য দৰ্শনৰ ব্যাখ্যা অৱতাৰণা কৰিম। এই দৰ্শনৰ মতে জগতৰ বস্তু সমূহৰ মূল কাৰণ বা উৎস হৈছে প্ৰকৃতি। জগতৰ আদি কাৰণ হিচাপে ইয়াক প্ৰকৃতি বোলা হয়। জগতৰ মূল সূত্ৰ হিচাপে ইয়াক প্ৰধান বোলা হয়। অতি সূক্ষ্ম আৰু অদৃশ্য হোৱাৰ বাবে পৰোক্ষ ভাবেহে ইয়াক জনা যায়, সেয়ে ইয়াক অনুমান বোলা হয়। বুদ্ধিহীন আৰু অচেতন সূত্ৰ হিচাপে ইয়াক জড় আৰু চিৰ ক্ৰিয়াশীল অনন্ত শক্তি হিচাপে প্ৰকৃতিক সাংখ্য দৰ্শনত শক্তি বুলি জনা যায়।

ঈশ্বৰ কৃষ্ণই তেওঁৰ "সাংখ্য কাৰিকা" নামৰ বিখ্যাত গ্ৰন্থত প্ৰকৃতিৰ অস্তিত্ব প্ৰমাণ কৰিবৰ উদ্দেশ্যে এটা প্ৰখ্যাত শ্লোক সন্নিৱিষ্ট কৰি গৈছে। সেইটো হৈছে—

"ভেদানাম্ পৰিমাণাৎ সমন্বয়াৎ
কাৰ্যতঃ প্ৰবৃত্তেশ্চ।
কাৰণ কাৰ্য বিভাগাদবিভাগাদ্

এই শ্লোকটো বিশ্লেষণ কৰিলে পাঁচটা যুক্তি পোৱা যায়। যুক্তি কেইটা সংক্ষেপে তলত উল্লেখ কৰা হ'ল।

(১) **ভেদানাম্ পৰিমাণাৎ**— সীমিত, পৰাশ্ৰয়ী আৰু সাপেক্ষ হিচাপে জগতৰ সকলো বস্তুৰ পৰিসমাপ্তি ঘটে। গতিকে যি অসীম স্বতন্ত্ৰ নিৰপেক্ষ মূলকাৰণৰ পৰা এইবোৰ উদ্ভৱ হৈছে সি অনন্ত প্ৰকৃতিৰ বাহিৰে আন একো হব নোৱাৰে।

(২) **ভেদানাম্ সমন্বয়াৎ**— জগতৰ বস্তু সমূহৰ মাজত বিভিন্ন গুণৰাজি বিদ্যমান। ভালদৰে নিৰীক্ষণ কৰিলে এই বিভিন্ন গুণৰাজিৰ মাজতো আমাৰ মনত সুখ দুখ আদি ভাবৰ উদ্ৰেক কৰা কিছুমান একেজাতীয় সাধাৰণ গুণো দেখা যায়। এই গুণ সমূহক একেডাল সূতাৰে যি সত্তাৰ দ্বাৰা আবদ্ধ কৰি ৰখা হয় সেই সাধাৰণ মূল কাৰণটোৱেই প্ৰকৃতি। অৰ্থাৎ সুখ, দুখ আৰু বিৰাগ এই তিনিটা গুণ বিশিষ্ট বিভিন্ন বস্তু সমূহক যি মূল কাৰণৰ দ্বাৰা ব্যাখ্যা কৰা হয় সেয়ে প্ৰকৃতি।

(৩) **কাৰ্যতঃ প্ৰবৃত্তেশ্চ**— কাৰণৰ মাজত অব্যক্ত হৈ থকা কাৰ্য সমূহ তাৰ পৰাই উৎপত্তি হয়। যি ক্ৰিয়াৰ দ্বাৰা কাৰ্য সমূহৰ বিকাশ ঘটে তাক বিবৰ্তন বোলা হয়। অৰ্থাৎ জগতৰ সৃষ্টিত যি শক্তিৰ প্ৰকাশ ঘটিছে সেই শক্তি জগতৰ মূল কাৰণত নিহিত হৈ থাকিব লাগিব। এই জগত সৃষ্টিৰ শক্তি সম্পন্ন সত্তাই হৈছে প্ৰকৃতি।

(৪) **কাৰণ কাৰ্য্য বিভাগাদ্**— কাৰণ কাৰ্যৰ পৰা সম্পূৰ্ণ পৃথক। কাৰ্য কাৰণ সম্বন্ধৰ দ্বাৰা মৌলিক বস্তু সমূহৰো ব্যাখ্যা কৰা হয়। উদাহৰণ স্বৰূপে মহৎ (Mahat) হৈছে কাৰণ আৰু অহংকাৰ (Ahamkara) হৈছে তাৰ পৰিণাম বা কাৰ্য। কাৰ্য হৈছে কাৰণৰ ব্যক্ত ৰূপ কিন্তু কাৰণ হৈছে কাৰ্যৰ অব্যক্ত ৰূপ। যেনেদৰে প্ৰতি কাৰণৰে কাৰ্য থাকে, সেইদৰে বিশ্ব জগতৰো এটা মূল কাৰণ আছে য'ত ই অব্যক্ত অৱস্থাত থাকে। এই অব্যক্ত কাৰণেই প্ৰকৃতি।

(৫) **অবিভাগাদ্ বৈশ্বৰূপস্য**— বিশ্ব ব্ৰহ্মাণ্ডৰ ঐক্যই একক কাৰণৰ নিৰ্দেশ দিয়ে। এই একক কাৰণেই হৈছে প্ৰকৃতি।

সাংখ্যই প্ৰকৃতি আৰু পুৰুষক স্বতন্ত্ৰ মূল সত্তা হিচাপে দ্বৈতবাদ প্ৰতিষ্ঠা কৰে। প্ৰকৃতি অচেতন, কিন্তু পুৰুষ সচেতন। প্ৰকৃতি হৈছে জ্ঞেয় বা বিষয়; কিন্তু পুৰুষ হৈছে জ্ঞাতা বা বিষয়ী। প্ৰকৃতিৰ পৰা পুৰুষৰ উৎপত্তি হব নোৱাৰে; আনহাতে পুৰুষৰ পৰাও প্ৰকৃতিৰ উদ্ভৱ হব নোৱাৰে। সেয়ে সাংখ্য দৰ্শনে জড়বাদ বা ভাববাদ কোনোটোৱেই সমৰ্থন নকৰে। ইয়াৰ মতে পুৰুষৰ উদ্দেশ্য সাধনৰ বাবেই প্ৰকৃতিৰ বিবৰ্তন ঘটে।

সত্ত্ব, ৰজ আৰু তম— এই তিনিটা গুণৰ সংহতিয়েই হৈছে প্ৰকৃতি। এই তিনিটা গুণ সাম্য অৱস্থা ৰূপে প্ৰকৃতিৰ বুকুত বিৰাজ কৰে। ইহঁতেই প্ৰকৃতিৰ উপাদান। এই গুণ তিনিটা অতি সূক্ষ্ম আৰু অপ্ৰত্যক্ষ সেয়ে সুখ, দুখ আৰু বিৰাগ এই তিনিটা কাৰ্যৰ পৰা ইহঁতৰ অৱস্থিতি অনুমান কৰা হয়। ইহঁতক গুণ বুলি আখ্যা দিলেও ন্যায় বৈশেষিক দৰ্শনক

উদ্ৰেক কৰা গুণৰ দ্বাৰা ইহঁত সাধাৰণ গুণ নহয়। ইহঁত প্ৰকাশক: (lightness) চলন (activity) আৰু গুৰুত্বৰ (heaviness) দ্বাৰা গুণৰ আধাৰতে। ইহঁত অতি সূক্ষ্ম আৰু চিৰ পৰিৱৰ্তনশীল। প্ৰকৃতিৰ উপাদান হিচাপে মূল সত্তাৰ পৰা ইহঁতৰ ভিন্ন অস্তিত্ব নাই। সাংখ্যাই এটা সুন্দৰ উপমাৰে এই গুণ তিনিটাৰ দ্বাৰা প্ৰকৃতিৰ গঠন সহজেই ব্যাখ্যা কৰিছে। তিনিটা গুণৰ (Stands) সমষ্টিৰে যেনেদৰে এডাল ৰছী তৈয়াৰ কৰা হয় ঠিক তেনেদৰেই এই তিনিটা গুণৰ দ্বাৰা প্ৰকৃতি গঠিত হৈছে।

সাংখ্য দৰ্শনে এই তিনিটা গুণৰ স্বৰূপ তলত দিয়া ধৰণে ব্যাখ্যা কৰিছে। (১) সত্ত্ব গুণৰ স্বৰূপ হৈছে লঘু (buoyant) আৰু প্ৰকাশক (illuminating) ইয়াৰ বৰণ শ্বেত। পোহৰৰ প্ৰকাশ প্ৰতিফলন ক্ষমতা, ঊৰ্দ্ধগতি, সুখ, আনন্দ, সন্তুষ্টি আৰু মঙ্গল ইত্যাদি সত্ত্ব গুণৰ পৰিণাম। (২) ৰজ গুণৰ স্বৰূপ হৈছে চলন্ত (mobile) আৰু উপস্তম্ভক (stimulating)। ই দুখৰ জনক। বিৰাম বিহীন, সক্ৰিয়তা, অবিৰাম প্ৰচেষ্টা, বন্য উত্তেজনা ৰজ গুণৰ পৰিণাম। ইয়াৰ বৰণ ৰঙা। (৩) তমঃ গুণৰ স্বৰূপ হৈছে গুৰু (heavy) আৰু বৰণক (envoloping)। গতিকে ই সত্ত্ব গুণৰ বিপৰীত। ই জড়তাৰ সৃষ্টি কৰে। ই ঘৃণা আৰু বিৰাগ ভাবৰ প্ৰতিপাদক। অজ্ঞানতা, আলস্য, খেলিমেলি, নিষ্ক্ৰিয়তা আদি তম গুণৰ পৰিণাম। ইয়াৰ বৰণ কলা (শ্যাম)

এই গুণ তিনিটাৰ মাজত বিৰোধ আৰু সহযোগৰ সম্বন্ধ দেখা যায়। ইহঁতৰ এটাই আনকেইটাৰ সহযোগ অবিহনে কোনো বস্তুৰ উৎপাদন কৰিব নোৱাৰে। যেনেকৈ এটা চাকিৰ তেল, শলিতা আৰু জুইশিখাৰ মাজত বিৰোধ থাকিলেও সিহঁতৰ সহযোগতহে চাকিটোৱে পোহৰ পোৱা যায়: ঠিক সেইদৰে গুণৰাজি বিৰোধী স্বভাৱ সম্পন্ন হলেও সিহঁতৰ সহযোগত-হে বস্তু সমূহ উৎপাদিত হয়। সেয়ে জগতৰ ক্ষুদ্ৰ-মহৎ, মাৰ্জিত-অমাৰ্জিত সকলো বস্তুতে সিহঁতৰ উপস্থিতি দেখা যায়। কিন্তু সিহঁতৰ প্ৰতিটোৱেই আন দুটাক বহতীয়া কৰাৰ চেষ্টাত থাকে। বস্তু সমূহৰ স্বৰূপ প্ৰভাৱশালী গুণ-টোৰ দ্বাৰাই নিৰ্ণয় কৰা হয় আৰু আন গুণ দুটা তাৰ বহতীয়া হিচাপে থাকি যায়। আমি জগতত এনে বস্তু বিচাৰি উলিয়াব নোৱাৰো যাৰ মাজত এই গুণ তিনিটা বিভিন্ন অনুপাতত নিহিত হৈ থকা নাই। সত্ত্ব, ৰজ, তম এই তিনিটা গুণৰ পৰস্পৰ প্ৰভাৱৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰিয়েই বস্তু সমূহক ভাল বেয়া, উদাসীন, নাইবা শুদ্ধ অশুদ্ধ আৰু নিৰপেক্ষ নাইবা বুদ্ধি সম্পন্ন, কাৰ্যক্ষম আৰু অকৰ্মণ্য আদি শ্ৰেণী ভুক্ত কৰা হয়।

গুণ কেইটাৰ আন এটা লক্ষণ হৈছে সিহঁত নিয়তভাৱে পৰিৱৰ্তনশীল। অৰ্থাৎ পৰিৱৰ্তন গুণ সমূহৰ স্বৰূপৰ লগত এনেদৰে জড়িত যে সিহঁত আনকি এক মুহূৰ্তৰ বাবেও পৰিৱৰ্তন নোহোৱাকৈ থাকিব নোৱাৰে। এই পৰিৱৰ্তন দুই ধৰণৰ। যেনে— স্বৰূপ পৰিণাম আৰু বিৰূপ পৰিণাম। প্ৰলয় বা বিলোপনৰ সময়ত গুণ সমূহৰ প্ৰত্যেকেই আন গুণৰ ক্ষতি-

সাধন নকৰাকৈ নিজ নিজ ৰূপতে ৰূপান্তৰিত হয়। অৰ্থাৎ সত্বগুণ সত্বলৈ, ৰজগুণ ৰজলৈ আৰু তমগুণ তমলৈ স্ব স্ব ভাৱে ৰূপান্তৰিত হয়। গুণ সমূহৰ এনে ৰূপান্তৰক স্বৰূপ পৰিণাম (svarupa parinama) বোলা হয়। এনে অৱস্থাত গুণ কেইটাৰ কোনো বস্তু উৎপাদন কৰিব নোৱাৰে ; কাৰণ কোনো বস্তু সৃষ্টি কৰিবলৈ হলে সিহঁতৰ মাজত বিৰোধ আৰু সংযোগৰ সম্বন্ধ থাকিব লাগিব। গুণ সমূহ একত্ৰিত হৈ এটা আন দুটাৰ ওপৰত প্ৰভাবশালী নোহোৱালৈকে কোনো বস্তুৰ সৃষ্টি হব নোৱাৰে। মুঠতে সৃষ্টিৰ পূৰ্বতে এই গুণ কেইটা সাম্য অৱস্থাত থাকে আৰু সাংখ্য দৰ্শনত এনে অৱস্থাকে প্ৰকৃতি বুলি আখ্যা দিয়া হয়। আকৌ যেতিয়াই গুণ কেইটাৰ এটাই প্ৰভাৱশালী হৈ আন দুটাক বশতীয়া কৰে তেতিয়াই আনটোৰ পৰিবৰ্তন ঘটে। এনে ঘটিলে বিভিন্ন বস্তুৰ সৃষ্টি হয়। এনে ধৰণৰ পৰিবৰ্তনক বিৰূপ পৰিণাম বোলে। এই পৰিবৰ্তনেই সৃষ্টিৰ প্ৰথম সোপান।

ৰ'জালীন নামৰ এজন হিন্দী কবিয়ে তেওঁৰ এটা কবিতাত সাংখ্য দৰ্শনৰ এই গুণ তিনিটাৰ স্বৰূপ সুন্দৰ ভাৱে ব্যাখ্যা কৰিছে। তেওঁৰ মতে প্ৰেমিকাৰ দৃষ্টি স্নিগ্ধ, ৰঙা আৰু ক'লা। সেয়ে ই অমৃতময়, মাদকতা ভৰা আৰু বিষাক্ত। এই দৃষ্টিয়েই বিভিন্ন প্ৰেমিকৰ হিয়া ভেদ কৰে তেওঁ জীৱনৰ আনন্দ, অস্থিৰতাৰ জ্বালা আৰু মৃত্যুৰ জড়তাৰ অভিজ্ঞতা লাভ কৰে। প্ৰেমিকাৰ স্মৃতিয়ে তেওঁক আনন্দদান কৰি জীয়াই থাকিবলৈ প্ৰেৰণা দিয়ে। বিৰহে দুখ দি তেওঁক অস্থিৰ কৰে আৰু প্ৰেমৰ তীব্ৰতা অধিক হলে সকলো পাহৰি নিষ্ক্ৰিয় আৰু অচেতন হৈ মৃত প্ৰায় হবলৈ বাধ্য কৰে। সত্ত্ব গুণ হৈছে স্নিগ্ধ আৰু অমৃতৰ দৰে সেয়ে ই আনন্দ দিয়ে। ৰজ গুণ ৰঙা ই মাদকতাৰ দ্বাৰা দুখ সৃষ্টি কৰে আৰু তম গুণে আন্ধাৰ ৰূপে বিষাক্ত হৈ অচেতনতাৰ সৃষ্টি কৰে। ঈশ্বৰ কৃষ্ণয়ো সেইদৰে প্ৰকৃতিক "অজামেকম্ লোহিত শুক্লা কৃষ্ণম্ বহ্বী প্ৰজা: সৃজমানাম্" বুলি প্ৰণাম কৰিছে। প্ৰকৃতি সম্বন্ধে সাংখ্য দৰ্শনৰ এয়ে সম্যক মতবাদ।

বি: দ্ৰ:— প্ৰবন্ধটি যুগুত কৰোতে নিম্ন লিখিত গ্ৰন্থ কেইখনৰ সহায় লোৱা হৈছে—

1. An Introduction to Indian philosophy— by Dutta & Chatterjee.
2. Outlines of Indian philosophy— By J. N. Sinha.
3. A critical survey of Indian philosophy— By C. D. Sharma.
4. Indian philosophy— (vol II) By Radha Krishnan.
5. অসমীয়া পৰিভাষা (দৰ্শন আৰু তৰ্ক বিজ্ঞান) পাঠ্য পুথি প্ৰস্তুতি সমন্বয় সমিতি— গু: বি:

চিলিত সমাজবাদী শাসনতন্ত্ৰৰ ব্যৰ্থতা আৰু বিপৰ্যয়

শ্ৰীশশাংক কুমাৰ ...
[illegible]

"...................... the first step in the revolution by the working class is to raise the proletariate to the position of the ruling class to win the battle of democracy".

—**Karl Marx**

চিলি লেটিন আমেৰিকাৰ এখন ৰাষ্ট্ৰ। যদিও বিশ্বৰ ৰাজনীতিত চিলিয়ে বিশেষ গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা অৱলম্বন কৰিব পৰা নাই, তথাপি বিশ্বৰ ইতিহাসত এইখন ৰাষ্ট্ৰ এটি ব্যতিক্রম হিচাপে পৰিলক্ষিত হয়। আজিলৈ মাৰ্ক্সবাদত বিশ্বাসী কোনো সমাজবাদী শক্তিয়ে মুক্ত নিৰ্বাচনত জয়লাভ কৰি শাসনত অধিষ্ঠিত হব পৰা নাই। কিন্তু এই ক্ষেত্ৰত চিলিক বিশ্বৰ ইতিহাসত এটি সুন্দৰ ব্যতিক্রম বুলি কব পাৰি। বিশ্বৰ ইতিহাসত চিলিৰ জনসাধাৰণে এটি অদ্ভুত নজীৰ স্থাপন কৰিবলৈ সক্ষম (যদিও এনে অস্বাভাৱিক নহয়) হৈছিল। কিন্তু এই সমাজবাদী শাসনতন্ত্ৰক ধৰোৱাই পেলোৱা হয়। মাৰ্ক্সবাদী নেতা ছালভাদৰ আলেন্দীৰ (Salvador Allendi) নেতৃত্বত গঠিত হোৱা এই সমাজবাদী চৰকাৰৰ এটি সামৰিক 'কু'ৰ (military coup) ফলত পতন হয়। সামৰিক শক্তিয়ে এই চৰকাৰখনক ক্ষমতাচ্যুত কৰে। সৈন্য বাহিনীৰ সৰ্বাধিনায়ক জেনেৰেল অগাষ্টো পিনোছেট উগাৰ্টেক (General Augusto Pinochet Ugarte) ৰাষ্ট্ৰপতি পদ্ৰ ... সামৰিক শক্তিৰ হাতত গণতান্ত্ৰিক চৰকাৰৰ পৰাজয় বিশ্বৰ ৰাজনৈতিক ইতিহাসত এ... নতুন কথা নহয়। কিন্তু চিলিৰ ঘটনা বিশেষত্ব এইখিনিতে ৰাষ্ট্ৰপতি আলেন্দে আছিল গণতান্ত্ৰিক পদ্ধতিত নিৰ্বাচিত হোৱা বিশ্বৰ প্ৰথম সাম্যবাদী ৰাষ্ট্ৰ প্ৰধান (First democratically elected Marxist President)

১৯৭০ চনৰ চেপ্তেম্বৰ মাহত ত্ৰি-কোণীয়া প্ৰতিদ্বন্দ্বিতাত জয়লাভ কৰি সালভাদৰ আলেন্দী চিলিৰ ৰাষ্ট্ৰপতি হিচাপে নিৰ্বাচিত হয়। সমাজবাদী আদৰ্শ বাস্তৱত ৰূপায়িত কৰিবলৈ তেওঁ সাংবিধানিক পদ্ধতিৰ সহায় লয়। যদিও তেওঁ নিজকে এজন গোঁড়া

সমাজবাদী (Orthodox socialist) বুলি পৰিচয় দিছিল তথাপি কাৰ্যক্ষেত্ৰত তেওঁ অকণো Totalitarianism ৰ ফালে ঢাল খোৱা নাছিল। একনায়কত্ব বাদৰ আদৰ্শ তেওঁ অনুকৰণ কৰা নাছিল। কিন্তু তথাপি তেওঁ বাধ্য হব লগা হ'ল। তেওঁ চিলিত সমাজবাদ প্ৰতিষ্ঠা কৰাৰ পথত অলপো আগবাঢ়িব নোৱাৰিলে। সাংবিধানিক পদ্ধতিৰ দ্বাৰা তেওঁ প্ৰতিক্ৰিয়াশীল বুৰ্জোৱা শক্তিক (Bourgeois) নিৰ্মূল কৰিব নোৱাৰিলে। শক্তিশালী প্ৰতিক্ৰিয়াশীল চক্ৰই মেহনতী প্ৰলিটাৰিয়েট জনসাধাৰণৰ শক্তিক মষিমূৰ কৰি পেলালে। ১৯৭৩ চনৰ ১১ চেপ্তেম্বৰৰ দিনা সামৰিক বাহিনীয়ে Moneda palace অৱৰোধ কৰে। এই সামৰিক 'কু'ৰ (military coup) গুৰিতে হ'ল সমাজবাদ বিৰোধী শক্তি সমূহৰ চক্ৰান্তকাৰী প্ৰচেষ্টা। ১১ চেপ্তেম্বৰৰ দিনা Moneda palace অৱৰোধ কৰাৰ আগে আগে সামৰিক বাহিনীৰ তিনিওটা শাখাৰ মুৰব্বী কেইজনৰ এটি যুটীয়া ঘোষণা (joint communique) চিলিৰ জনসাধাৰণে অনাতাঁৰ যোগে শুনিবলৈ পায়। আৰু এই যুটীয়া ঘোষণাৰ দ্বাৰা ২৪ ঘণ্টাৰ ভিতৰত আলেন্দীক পদত্যাগ কৰিবলৈ দাবী জনোৱা হয়। এই ঘোষণা প্ৰচাৰ হোৱাৰ কিছু সময়ৰ পিচত আলেন্দীৰ প্ৰত্যুত্তৰ স্বৰূপে আন এটি ঘোষণা অনাতাঁৰ যোগে শুনিবলৈ পোৱা যায়। আলেন্দীয়ে স্পষ্ট জবাব দিলে "I will not resign. I am ready to resist with whatever means, even at the cost of my life." কিন্তু আলেন্দী শেষত সহায়হীন হ'ল। আলেন্দীৰ অনুগামী সকলোকে সামৰিক শক্তিয়ে দমন কৰি বশীভূত কৰিবলৈ সক্ষম হ'ল। আলেন্দী বন্দী হয়। তেওঁৰ মৃত্যু হয়। এটি চাব মেচিন গানেৰে তেওঁ আত্মহত্যা কৰে। (সেইটো চাব মেচিন গান তেওঁৰ বন্ধু কিউবাৰ ৰাষ্ট্ৰ প্ৰধান ফিডেল কাষ্ট্ৰোৱে তেওঁক উপহাৰ দিছিল) অৱশ্যে তেওঁৰ আত্মহত্যাৰ বাতৰিৰ সত্যতা জনা নেযায়। কিছুমানৰ মতে তেওঁক কোনো গুলীয়াই হত্যা কৰা হয়। এই সামৰিক 'কু'ৰ অন্তৰালত চি আই এ ৰ ষড়যন্ত্ৰ থকা বুলিও বহুতে বিশ্বাস কৰে। মুঠতে আলেন্দী সমাজবাদ বিৰোধী প্ৰতিক্ৰিয়াশীল চক্ৰৰ ষড়যন্ত্ৰৰ বলি হয়।

ফিডেল কাষ্ট্ৰোৱে (Fidel Castro) একাধিক বাৰ আলেন্দীক কেনো তেওঁৰ সম্ভাব্য বিপদ সম্পৰ্কে সতৰ্ক কৰি দিছিল। ফিডেল কাষ্ট্ৰোৱে তেওঁক সকিয়াই দিছিল যে গণতান্ত্ৰিক শাসন ব্যৱস্থাত সাংবিধানিক পদ্ধতিৰ সহায়ত সমাজবাদ প্ৰতিষ্ঠা কৰা অসম্ভৱ।

সমাজবাদ প্ৰতিষ্ঠাৰ পথ সম্পৰ্কে সাধাৰণতে দুটা মত আছে। বিশ্বৰ সমাজবাদী দল সমূহ সেই বাবেই দুটা ভাগত বিভক্ত হৈছে। কিন্তু তেওঁলোকৰ লক্ষ্য একেটাই। তেওঁলোকে একেটা লক্ষ্যতেই উপনীত হব বিচাৰে। সমাজবাদ প্ৰতিষ্ঠা কৰাৰ উদ্দেশ্যে দুয়োটাই দুটি স্বকীয় পথেৰে গতি কৰে। এটা দলে মাৰ্ক্সবাদ লেনিনবাদকেই সমাজবাদ প্ৰতিষ্ঠা কৰাৰ পথ হিচাপে গ্ৰহণ কৰিছে। মাৰ্ক্সবাদ লেনিন-

বাদী আদৰ্শত বিশ্বাসী সকলৰ মতে প্ৰথমতে শ্ৰমিক সৰ্বহাৰা শ্ৰেণীয়ে (proletariate) বিপ্লৱৰ যোগেদি ক্ষমতা কাঢ়ি লৈ সৰ্বহাৰাৰ একনায়কত্ব (Dictatorship of the proletariate) স্থাপন কৰে। সৰ্বহাৰাৰ একনায়কত্ব স্থাপন কৰিছে সমাজবাদী সকলে সমাজবাদ প্ৰতিষ্ঠা কৰাৰ পথত অগ্ৰসৰ হয়। এয়ে হ'ল মাৰ্ক্সবাদী আদৰ্শৰ মূল কথা। আনহাতে বিশ্বৰ কেইবাটাও সমাজবাদী দলে সমাজবাদ প্ৰতিষ্ঠাৰ পথ হিচাপে মাৰ্ক্সবাদ লেলিনবাদক গ্ৰহণ নকৰে। সৰ্বহাৰাৰ একনায়কত্ব প্ৰতিষ্ঠা কৰি সমাজবাদৰ মূল লক্ষ্যত উপনীত হব তেওঁলোকে নোখোজে। তেওঁলোকে "সমাজবাদ" আৰু "সংসদী গণতন্ত্ৰ" দুটি incompatible concept হিচাপে মানি লবলৈ অস্বীকাৰ কৰে। সংসদী গণতন্ত্ৰ প্ৰতিষ্ঠা কৰি সাংবিধানিক পদ্ধতি অৱলম্বন কৰি সমাজবাদৰ মূল লক্ষ্যত উপনীত হব পাৰি বুলি তেওঁলোকে বিশ্বাস কৰে। এইখিনিতে আমি দুয়োটা গোটৰ মাজত ideological [contra]diction দেখিবলৈ পাওঁ। ... গোটৰ আদৰ্শৰ সফলতা নিৰ্ভ[ৰ] ... থাকিল ইতিহাসৰ ওপৰত। কেৱল ... তেওঁলোকৰ পথৰ শুভাশুভ নি[ৰ্ণয়] ... পাৰে।

কিন্তু চিলিৰ ঘটনাই কি ... সমাজবাদ আৰু গণতন্ত্ৰ দুটা incompatible concept নে ... সমাজবাদী শক্তিৰ বিপৰ্যয়ে ... সকলৰ আগন্তুক বিপদৰ কথা সূচনা ... এই ক্ষেত্ৰত ফৰাচী ৰাজনীতি বি[জ্ঞানী] ৰেমণ্ড এৰণৰ (Raymond Aron) ... উল্লেখ কৰিব পাৰি। তেওঁ কৈ[ছে] ... "He (Allende) may have had ... 'legal capacity' to install social[ism] but he did not have the poli[tical] capacity"

যুদ্ধত অস্ত্ৰৰ ভূমিকা নিসন্দেহে গুৰুত্বপূৰ্ণ; কিন্তু সেয়েই শেষ কথা নহয়। মানুহ, কেৱল মানুহেই হৈছে শেষ কথা।

মাও-চে-তুং

কবিতা

আকৃতি

শ্ৰীসুশীল কুমাৰ চৌধুৰী
১ম বাৰ্ষিক স্নাতক (কলা)

নিৰ্মমতাৰে আজও ছন্দহীন পৃথিবী
দৃষ্টিৰ গোপন স্মৃতিত
পথ উপপথৰ নতুন চিত্ৰ—
কেতিয়াবা জনতাৰ দুঃসাহসী যাত্ৰা।
কেৱল প্ৰস্তুতি—
অজস্ৰ চিন্তাচ্ছন্ন ভৱিত আকৃতিৰে জন্ম দিয়া
অস্ফুট প্ৰাৰ্থনাৰ এইখন নদীৰ সিপাৰে,
অহৰহ মৃত্যু যন্ত্ৰণাৰ ভয়াৰ্ত গান।
নিমিষতে প্ৰাণোজ্জ্বল সিহঁতৰ উজ্জীৱিত আকাংক্ষাৰ
স্তৰে স্তৰে দুৰ্বোধ অপেক্ষা।
যুগ-উদ্ধত জীৱনৰ অলিয়ে গলিয়ে
সিঁচৰতি হৈ পৰা
মানৱ দেহৰ তলাল হাড়ৰ অন্বেষণত,
নতুন সূৰ্য্যৰ মুক্তিকামী সিহঁত অভিন্ন আত্মা।

প্ৰস্তৰ

অধ্যাপক শ্ৰীমুনীন গোস্বামী।

বিয়াৰ দিন, সোণজনা
পিন্ধি কুলা অলংকাৰ,
সেই সাজেৰে আহি
সকৰ বোৱাৰী হলা।
উঠাতে ভৰাই সোণ
বাগৰী হাতত ললা
সোণৰাৰ তৰণ ভগনা
দেখোন সকল এখনি।
বিয়াৰ দিন হ'ল আৰু বোৱাৰী,
তোমাৰ মাণিক হলোঁ
অলংকাৰবোৰ মানো অধিকাৰ মোৰ।
মই পতি, তুমি পত্নী,
মোৰ ইচ্ছাৰে আইন, পালনীয় তোমাৰ।
আধুনীক সজ্জাত কৰি ধৰৰ মজিয়া
আৰু চোতালখনিত তোমাৰ কৰ্তৃত্ব অবাধ।
গাতৰ কাপোৰ পিন্ধাৰ সময় ক'ত ?
থিয়েটাৰ, চিনেমা, সভাক-সমিতি
আমি নহ'লেও চলে, ব্যতিক্ৰম নহয়
অলংকাৰ আছে পিন্ধিবা কেতিয়া ?
সমাজত আছে নিয়ম পূৰ্ব পুৰুষৰে পৰা
এসাজ খুৱাব লাগে নাম থকাটৈক
পিতৃৰক্ত জমি যি অলপ আছিল
তোমাক আনোঁতে তাকো থলো বন্ধকত।
লোকৰ ভেঁড় চাল সাজিবা কিমান বাক,
অকলে থকাৰো দেখো সাহস সকল নাই—
মহাজন আছে কেবাজনো
সোণখিনি জমা দি জমিৰ নিশ্বাস কাঢ়িম
তোমাৰ চকুলোতে প্ৰিয়া
পতিৰ একমাত্ৰ সন্মান কৰচ।

আস্ফালন চিৰ শূন্যতাৰ

এম. ৰহমান
১ম বাৰ্ষিক স্নাতক (কলা)

বহস্যাবৃত চিৰ নীৰৱ
হে মোৰ বন্ধু।
দুৰ্গোৰ দুৰ্বহ ভেদি
পঙ্কিলতা চোৱাই
পৰ্বতীয়া জ'ঙ্ঘি ভাঙি
কিয় হৈ যোৱা
অতীতৰ স্মৃতি নোহৰাই ?
আস্থাৰ গহ্বৰৰ
সহস্ৰ যুগৰ
অন্তহীন প্ৰশ্নবোৰ এটি এটি কৈ
তোমাৰ উৰ্বৰ পতিয়ে
কিয় নিয়ে উটুৱাই
আৰু
কিয় আঁকি দিলে
তোমাৰ মসৃণ বুকুত
অসংখ্য শিলৰ মৰ্মগত
সৃষ্টি চোৰা
এটি দুটি আৰু বহুতো
চোৰ আস্ফালন ??

প্ৰতীক্ষা

অধ্যাপক শ্ৰীউমেশ ভট্টাচাৰ্য্য।

"But I keep laughing
Instead of crying
I will keep on fighting
Untill I am dying'

পল ৰবছন

সৌ সন্ধ্যাৰ শীতৰ প্ৰবলতাৰ মাজত
ছিলো তোমাৰ দীৰ্ঘ নিঃশ্বাসৰ ধ্বনি।
ৰীৰা স্মৃতি কেৱল অশ্ৰুৰ দীৰ্ঘ ইতিহাস।
ৰ পৰা তেতিয়াহলে নিৰ্বাসিত হওঁক
লো স্মৃতি। মৃত্যুক ভুলাই দিয়ে দিনান্ত
লাৰ পথ প্ৰান্তৰ তোমাৰ শেষ দেখাই।
মাৰ মুখৰ অস্তাকাশৰ লালিম বৰণ
জত বাজিছিল যেন খাপ ছাৰা করুণ সুৰ।
তিৰ ফুলাৰ্ত্ত ধূলাত বিলীন হৈ গ'ল
স্বপ্নৰ মকৃণা বিলাক আৰু আশ্চৰ্য্য
ৰ ভঙ্গিমাৰ বাক্যালাপ এটি অলিখিত মৰ্ত্তত।
ৰেকট আত্মকামিতাৰ চমক লগোৱা বৈদগ্ধ্যত
উৰ্দ্ধীণ নিশান মানুহৰ নিচিনাকৈ বহুদূৰত
ৰুমাই যায়, আবেগে আন্দোলিত কল্পনা প্ৰবণ।
তোমাক দেখিলো প্ৰথম, সেয়াই শেষ
মুখামুখি কিমান সময় অনেক বহুত পৰিচিত।
ক্ষণত সংলাপৰ সময়ৰ বাহু বন্ধনত শতবৰ্ণে
ৰঞ্জিত হৈ ৰবা দিলা বৰ্ণছটা অবলোকন
মোৰ দৃষ্টিত, অন্তহীন প্ৰতীক্ষাৰ শেষত।

প্ৰহৰে
প্ৰহৰে

শ্ৰীঅজিত ডেকা
স্নাতক ১ম বাৰ্ষিক (কলা)

সিহঁতে চিঞৰে
প্ৰহৰে প্ৰহৰে

মিছিলবোৰ পাৰ হৈ যায়
ঠেক বাটটোৰ কাষেৰে কাষেৰে

ৰাতি, দুপৰ, কি মাজনিশা
বহুতৰ সাৰ পোৱাই দিয়ে

কুলিৰ মাত বৌৰাৰ চিঞৰ
এক হৈ যায়

পদ ধ্বনি হয় দুৱাৰে দুৱাৰে
দুৱাৰ খিৰিকেৰে সিহঁতে ক্ৰমাই যায়
"বোলো মাৰ পাইছেনে?"

অস্তিত্ব

— মনোৰঞ্জন চৌধুৰী
প্ৰাক্তন ছাত্ৰ

নিশাতৰ প্ৰতীক্ষাত
ক্লান্ত আৰু শ্ৰান্ত মনবোৰ
ক্ষণে ক্ষণে জাগ্ৰত
অথচ
অৰুণোদয়লৈ কত কাল বাকী !
জিলিৰ পথত দুটিৰ শব্দ
নিজৰ অস্তিত্বৰ প্ৰতিধ্বনি
শুনো ৰিণি ৰিণি । *

(* গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ "আজিৰ কবিতা"ত প্ৰকাশিত ।)

সভ্যতা

শ্ৰীব্ৰজেশ্বৰ বড়ো ।
কাৰ্যালয় সহায়ক ।

শ্যামল বিহীন এই দুনিয়াত
দায় হ'ল কেৱল পশলাৰ
ইমানি সুবাস দোকানত
কিমান পশলাৰ জীৱন ।
নিজৰ আশ্ৰয়ত
বহুতো উকাইত
বাটৰ পোহৰলৈ বাক
বাদ কিয় হব পাৰে মোৰে প্ৰণয়ৰ
তুমি ফুলবাৰীৰ ধ'ল

ইমান আশ মোৰ — সুখৰ জীৱন,
আটাইবোৰ দিন হ'ক
জীউসা মধুৰ ।

হেৰা প্ৰিয়তমা
মোৰ চিন্তিত দেখিছানে তেজৰ লগা
দাগবোৰ
সেই তেজ তোমাৰ কত্ত যোগৰ
মোৰ কাষত উপোৱা নিমখ
সুবাস নিন্দা লগা ।

মই বৰ ভাল পাওঁ প্ৰিয়া
তৰালিৰ জেউতি
শীতল শীতল লগা
ছবিনিয় অনুৰাগ ।

কাঁপি উঠে কণ্ঠস্বৰ কাৰ সেয়া ? এই শুভ মুহূৰ্তত।
উত্তপ্ত হৃদয়ৰ প্ৰবাহিত স্ৰোতত
শব্দৰ প্ৰাচুৰ্য্যৰে
বক্তৃতাৰ আৱৰ্তনি, সেয়া লাউড স্পিকাৰত।

আমাক নতুন পোহৰ লাগে,
শোষণৰ কালিমা আঁতৰাই
এখন নতুন পৃথিৱী গঢ়াৰ।

শ্ৰমিকৰ হাড়ভঙা কামৰ দাম আছেনে ?
(সিহঁতেও ন্যায্য প্ৰাপ্য পাব লাগে)

'' জয় জোৱান জয় কিষাণ''ৰ শ্লোগানেই
জানো হৃদয় শাঁত কৰে ?
আহা আমি হাতে কামে লাগো।

পৰিত্ৰাণ পায় যেন মোৰ দেশৰ মানুহে।

আৰু কয় তেওঁ
'' সংগ্ৰাম আমাক লাগে।''
ক্ষুধিতৰ কাৰুণ্য, অন্ন সংস্থানৰ হেতু
নতুন চিন্তা ধাৰাৰে আগুৱাবলৈ।

প্ৰতিটো শব্দৰ মাজত তেওঁৰ আহ্বানৰ সুৰ।

'' শুনিছেনে বাইজ
দেশত ধূমকেতু ওলাইছে''
সিহঁতক চিনা ৰব টান।
সিহঁতৰ শিপাবোৰ উভালিব লাগিব।
(জাৰ্মানি বনৰ দৰে বাঢ়ে ৰক্তবীজৰ বংশধৰ)

প্ৰজাক জনতা, কঙ্কালসাৰ
(মাংসবোৰ কেতিয়াবাই উৰলি গ'ল)
সিহঁতৰ চকুবোৰ জ্বলে
উটৰ চকুৰ দৰে

পোহৰ লাগে, পোহৰ
(জনতাৰ ভাষা আৰু তেওঁ'ৰ ভাষা এক হৈ যায়)
[illegible] সংবাদদাতালৈ আৰু বেছি সময় নাই।

শ্ৰীঅনিল চন্দ্ৰ দাস
স্নাতক মহলা (কলা) ২য় বাৰ্ষিক।

কেইটিমান অনূদিত কবিতা

ভিয়েটনামী কবিতা

[১৮ বছৰীয়া ভাংডি হা হানহৰ ওচৰৰ Gialam Senior Secondary School ৰ দশম মান শ্ৰেণীৰ ছাত্ৰী আছিল। তাই ১৯৭২ চনৰ ১৯ ডিচেম্বৰ তাৰিখে আমেৰিকাৰ B 525 বাহিনীৰ আঘাতত এজন ভায়েক আৰু এজনী ভনীয়েকৰ সৈতে মৃত্যুবৰণ কৰে। ১৯৭৩ চনৰ ১ জানুৱাৰী তাৰিখে তাইৰ ঘৰত তাইৰ কিতাপৰ মাজত এখন নোটবুক পোৱা যায়। এই নোটবুকখনত কিছুমান কবিতা তাই লিখি থৈ যায়। তাৰে কেইটিমান ইংৰাজীৰ পৰা অনুবাদ কৰা হ'ল। অনুবাদ কৰিছে ৰণজিৎ দাসে] —সম্পাদক

জীৱন আৰু প্ৰেম

২২ ডিচেম্বৰ, ১৯৭১ চন (১)

হে জীৱন, তোমাক কেনেকৈ ভাল পাওঁ ?
তুমিতো মোৰ বাবে স্বৰ্গ কিম্বা মৰ্ত্য একো নোহোৱা
যেতিয়াই তোমাৰ বাবে ত্যাগ কৰিছোঁ
মোৰ সকলো বিশ্বাস আৰু ভাল পোৱা
তেতিয়াই তুঁ তুঁকৈ জ্বলে মোৰ হৃদয়।

১৫ জানুৱাৰী ১৯৭২ চন (২)

[১১ জানুৱাৰীত নতুনকৈ সৈন্য বাহিনীত ভৰ্তি হোৱা এক বন্ধুলৈ]

তোমাক সন্মুখ ৰণলৈ হাত বাউল দি দি
মই আগবঢ়াই পঠিয়ালোঁ,
মই জানো, তুমি আহিবাই
মোৰ বীৰ সঙ্গীসকল যি পথেৰে গৈছে।
যেকোনো যুঁজৰ পথাৰৈত
তোমাক জানো লগ নাপাম,
মই জানো, তুমি আহিবাই........।

১৭ জানুৱাৰী ১৯৭২ চন (৩)

ইংয়াকীৰ বাৰুদৰ ধোঁৱাৰ মাজতেই
মোৰ জন্‌ম হৈছিল
যিদিশে ট্ৰুয়ং চান * পৰ্ব্বতমালা আছে সেই দিশে
এতিয়া, তাতৈ যোৱাটো বৰ কষ্টকৰ
কিন্তু তাতহে আছে সীমাহীন মুক্তি
আৰু তাতেই সুন্দৰ যে ফুলাৰ মন্ত্ৰ
অহোৰাত্ৰি মাতে।

বন্ধু
সেই ঠাইতে মই ডাঙৰ হৈছিলো
ইংয়াকীৰ বাৰুদৰ ধোঁৱাৰ মাজত।

১৯ জানুৱাৰী ১৯৭২ চন (৪)

মাথোঁ পোন্ধৰ বছৰ কালেই
মই জীয়াই আছিলো
মোৰ প্ৰেম ভালপোৱা
মোৰ পৰিয়াল
মোৰ বন্ধু আৰু সংগীসকলৰ মাজত।
(হায়! কি চুটি মোৰ জীৱন কাল!)
কিন্তু মই সম্পূৰ্ণকৈ বুজি পাইছিলোঁ
স্বাধীনতা, মুক্তি আৰু মানৱতাৰ অৰ্থ
কিমান মহান!

(৫)

(লগৰ বাবে সহপাঠীৰ সৈতে কয়লা কঢ়িওৱাৰ পাছত)
গাড়ীৰ লুংলুঙীয়া বাটেৰে
মাইলৰ পিচত মাইল
কেৱল কয়লাকে কঢ়িয়াইছো
ঘৰ্মাক্ত আমাৰ দেহ

---

* ট্ৰুয়ংচান পৰ্ব্বতমালাই উত্তৰ আৰু দক্ষিণ ভিয়েটনামক সংযোগ কৰিছে।

যুবৰ ওপৰত আমাৰ শত সূৰ্য্যৰ আকাশ।
কিযে উজ্জ্বল ভাৱে জিলিকিছে কয়লাৰ টুকুৰাবোৰ।
ঠিকেই আজি আমাৰ কান্ধত কয়লাৰ মেট মৰা বোজা
কিন্তু মনত ৰাখিবা,
আগত দিনত এই কয়লাৰেই জ্বলাম
আমাৰ বুকুৰ তুঁহ জুই ।।

(৬)

মইতো সদায় জীৱনকেই ভাল পাই আহিছোঁ
আৰু এই জীৱনৰ প্ৰশস্তিক।
সেয়ে মই জীয়াই থাকো বৰ্ত্তমানক লৈয়ে
আৰু মোৰ পানো হয়
জীৱনৰে স্বৰ্গীয় উপলব্ধি !
যেতিয়াই মই সুৰৰ অৰণ্যত ডুব যাওঁ
তেতিয়াই মোৰ মন যায়
মুক্তি যুদ্ধৰ যুঁজাৰু হোৱাৰ
নাইবা পঢ়াশালিৰ শিক্ষয়িত্ৰী হোৱাৰ
মই কিন্তু সকলোৰে সন্মুখ ভাগতেই কাম কৰিম
কিয়নো, মইতো সদায় জীৱনকেই ভাল পাই আহিছোঁ।

একাংকিকা—

দ্বিপেন দাস
প্ৰাক বিশ্ববিদ্যালয় (বাণিজ্য)
১ম বাৰ্ষিক শ্ৰেণী

চৰিত্ৰ—

১। মনোমোহন কাকতি—চহৰৰ ডাক্তৰ
২। মণি কাকতি— ঐ পুত্ৰ (শিক্ষিত যুৱক)
৩। কেৰকণ ভূঞা— ঐ চাকৰ
৪। নয়ন কাকতি—এজন ভিক্ষুক

(নাটকীয় স্থান আৰু চৰিত্ৰসমূহ সম্পূৰ্ণৰূপে কাল্পনিক)

(ৰূপমণি চহৰৰ প্ৰখ্যাত ডাক্তৰ মনোমোহন কাকতিৰ ড্ৰইং ৰুম। ঘাঁৰ কাষৰ আলমাৰি খোৰাৰ লগে লগে কাকতিক সোঁফালে চকিত বহি বাতৰি কাকত পঢ়ি থকা দেখা যায়। অতি ব্যস্ততাৰে ....।)

মনো—(এক মিনিটমান সময় বাতৰি কাকত পঢ়ি থাকি বিৰক্তিৰ সুৰত) এই কেৰকণ চোৰ লগত আৰু মই নোৱাৰিছো। খোজতো মেলিলেই দোকানখন পায় কিন্তু এতিয়ালৈকে তাৰ দেখা দেখিয়েই নাই। ইমান লেজি।

কেৰকণ—(গল থেকাৰি মাৰি মকৰ বাউ-ফালৰ পৰা প্ৰৱেশ) ইচ, ৰাম—ইচ, ৰাম দেশখন তেনেই ৰসাতললৈ গ'ল। সব ঠগ হ'ল। সব ঠগ—

মনো—কিনো হ'ল কেৰকণ? দেখোন একে-
বাৰে ভোৰভোৰাই আছিছা? কি হ'ল?

কেৰ— এ কিনো কম দেউতা আপোনাৰ চিগাৰেট মানে সেই কাপষ্টান, উইচ্ কোনোবিধ চিগাৰেট এই চাৰি আলিৰ দোকানত নাই। সেয়ে দেউতা মই একেবাৰে সিধন বজাৰ পলোগৈ।

মনো— (হাঁহি হাঁহি) মই আকৌ ভাবিছিলো চিগাৰেটৰ পইচাৰে তই একেবাৰে চিনেমাত সোমালিগৈ বুলিহে......

কেৰ— ছিঃ ছিঃ দেউতা, আপুনিযে কিবোৰ কথা কয়। মইনো কেনৈ কৰিম তেনেখন। মোৰ জানো কাণ্ডজ্ঞান নাই। এই ডাঠী বয়সত মোৰ আৰু চিনেমা টিনেমা চোৱাৰ দিন আছেনে দেউতা? (জেপত হাত ভৰাই চিগাৰেট উলিয়াই) এয়া দেউতা আপোনাৰ চিগাৰেট আৰু (কাপোৰৰ আঁচলৰ পৰা) এই দহ অনা পইচা। চিগাৰেটত পাঁচ সিকি ললে আৰু দেউতা, দহ পইচাৰে মই মলয় বিড়ি আনিছো। ৰতিপুৱাৰে পৰা এটা বিড়িও খাব পোৱা নাই।

মনো— সেইবোৰ বাদ দে। পিচে বজাৰত কি হ'ল?

কেৰ— কিনো হব আৰু দেউতা, পিৰিৰীখন তেনেই গুচিল। ইচ্

মনো— কি হ'ল? কথাটো ভালদৰে বুজাই নকৰ কিয়?

কেৰ— মানে দেউতা। সেই প্ৰাণজিৎ ঠিকাদাৰৰ লৰি চলোৱা ড্ৰাইভাৰ জনৰ কথাই। সি যেটাই তেওঁক মাত্ৰ দুখ... সাপে খুটিওৱা যেন কৰিলে। কথাটো কয় নহয়, দেউতা বোলে অচিন কাৰো খোৱোকো নলগাবা। নজনা দুষ্টলোকৰ নহবা নিচিন্তাকৈ কৰা কামৰ পালে নহয় মজাপালি। এবছৰ দুবছৰ নহয় নগাৰ তিনি বছৰ তেওঁলোকৰ ঘৰতে থাকি খাই লৈ শেষ সময়ত যে সি এনেখন কৰিব সি সপোনৰো অগোচৰ আছিল। যোৱা নিশা হেনো সি দেউতা ঠিকাদাৰৰ একেজনী জীয়েকক লৈ পলাল। কিমান চলাথ কৰিলে, কিন্তু তাৰ কোনো গমকে নেপালে। গোটেই বজাৰখন হুৱা-দুৱা লাগি পৰিছে। মাকজনী একেবাৰে বলীয়া যেন হৈছে। ঠিকাদাৰে গাখীৰ খুৱাই যেনিবা অজগৰহে পুহিছিল দেউতা।

মনো— আকাশত সদায় মেঘ নাথাকে কেৰকণ। কেতিয়াবা ডাৱৰবোৰো নিঃশেষ হৈ যায়। তই যদি টাটোলৈ ভৰি তোলা টাটোৰেও তোলৈ ভৰি তোলাটো স্বাভাৱিক। প্ৰাণজিৎ ঠিকাদাৰেও মেহনতী মানুহক ঠগাই ঠগাই ধন ঘটি সেই ট্ৰাকখন কিনে। অভিশপ্ত বস্তুৰ পৰা কুফল পোৱাটো অস্বাভাৱিক কথা নহয় কেৰকণ।

কেৰকণ— ঠিকেই কৈছে দেউতা। ধনৰ নিচাই সবকে পাগল কৰিলে। ভালেই হৈছে। ওপৰৱালাৰ বিচাৰ নাচাকৈ বখানিবলগীয়া। (ভাব সলাই) পিচে

দেউতা আইদেউহঁতৰ কিবা খবৰ বাতৰি পাইছেনেকি ?

মনো— তাকেইতো কেৰকণ । সিহঁত যোৱাতো প্ৰায় দুসপ্তাহেই হ'ল । কিন্তু.... মামনীৰো কলেজ খুলিছে । এতিয়ালৈকে চিঠি পত্ৰ এখনিও.......

কেৰকণ— দেউতা, নহলে আপুনি নিজে গৈ...

মনো— তাকেইতো ভাবিছো । আজিৰ ভিতৰত কোনো খবৰ নাপালে কাইলৈ মণিকে পঠাব লাগিব । (এনেতে নেপথ্যত কলিংবেল বাজি উঠে) অঃ কেৰকণ যা চো যা, কোন আহিছে চাগৈ।

কেৰকণ— কোন ? ৰব মই যাব ধৰিছো (প্ৰস্থান আৰু অলপ পিচতে হাতত চিঠি লৈ প্ৰৱেশ) দেউতা এইখন চিঠি আহিছে । বোধহয় আইদেৱে দি পঠাইছে ।

মনো— চাওঁ অ' মণিৰ নামত আহিছে দেখোন । মাতচোন কেৰকণ মণিক মাত ।

কেৰ— (ঘৰৰ পিনে গৈ) কণ বাপু, অ কণ বাপু, (মণিয়ে দেউতাই তোমাক মাতিছে । নেপথ্যত "গৈছো কেৰকণ কাই" বুলি কয় আৰু অলপ পিচতে প্ৰৱেশ কৰে)

মণি— মোক কিয় মাতিছে দেউতা ?

মনো— এইখন তোৰ নামত চিঠি আহিছে । বোধ হয় "মা"ৰাই দিছে । পঢ়চোন পঢ় কি লিখিছে ।

মণি— (চিঠি পঢ়িব ধৰে)

শ্ৰীহৰি সহায়

মৰমৰ মণি

গুৱাহাটী

ফাগুন মহাৰ

তাং—

মৰম লবি । আশা কৰো তহঁতৰ মঙ্গল । আমি ইয়ালৈ আহি পোৱাৰ দুদিন পিচৰে পৰাই মামনীৰ জ্বৰ । ঔষধ পাতি সুচাৰুৰূপে ব্যৱহাৰ কৰাৰ ফলত এতিয়া ভালেখিনি সুস্থ হৈছে । আমি ... তাৰিখে যাম । তই আবেলি- ৩ বজাত ষ্টেচনত গাড়ী লৈ থাকিবি । দেউতাৰাক মোৰ সেৱা জনাবি । কেৰকণৰ ভাল নিশ্চয় । বিশেষ নাই । ইতি—

তোৰ মা

মণি— .... তাৰিখটো আজিয়েই দেউতা

মনো— অ' আজিয়েইতো

কেৰকণ— (উল্লাসেৰে) তাৰ মানে কণ বাপু আইদেউহঁত আজিয়েই আহিব ?

মনো— এটি চিন্তা আঁতৰিল । অ' তই মোৰ কোঠালিলৈ আহিবিচোন (প্ৰস্থান)

মণি— (দেউতাক যোৱাৰ পিনে চাই থাকি) good news চাল্লা। মা আহি পালে মোৰ কাম হাচিল । টকা লওঁ আউৰ বাহৰ মে চলা যাওঁ । যা হওঁক প্ৰথমে এটা হুপিয়েই লওঁ । (চিগাৰেট জ্বলাই হুপিবলৈ ধৰে) কেৰকণ ।

(নেপথ্যত বিষাদৰ সুৰত গান এটি ভাহি আহে । ক্ৰমে সৰুৰ পৰা ডাঙৰলৈ । ভিখাৰীৰ প্ৰৱেশ)

মণি— এ কোন ?

নয়ন— মই এজন ভিক্ষুক ।

মণি— ভিক্ষুক, এই ধৰণ ভিতৰত সোমাইছ কিয় ? দিনত ধৰিবি ভিক্ষুকৰ বেশ আৰু ৰাতি হৈ পৰিবি চোৰ ডকাইত।

নয়ন— নাই, নাই বাবু। মই চোৰ ডকাইত কোনো নহয়। সচাঁকৈয়ে মই এজন ভিক্ষুক।

মণি— অ'ৰে চোৰৰ মুখত বৰ কথা লেখোন। ৰ তোক আজি— এনা, এনা (গতিয়াই ধৰিব কৰিব চেষ্টা কৰে)

নয়ন— আঃ মোক নামাৰিব বাবু। মোক…

মণি— বেটা। সেই দিনা বৰুৱাহতৰ ঘৰতো তয়েই চুৰ কৰিছিলি।

(কেৰকণৰ প্ৰবেশ)

কেৰ— নামাৰিবা, নামাৰিবা কণ বাপু। (মণিক আঁতৰাব নোৱাৰি বাহুতাৰে)

কেৰ— অ' দেউতা দেউতা (প্ৰস্থান)

নয়ন— আঃ মোক নামাৰিব বাবু। মই চোৰ নহওঁ। সচাঁকৈয়ে মই এজন ভিক্ষুক।

মণি— চোৰ নহয় ? চিকাৰী মেকুৰীৰ গোফ দেখিলেই চিনিব পৰা যায়। ফাকি দিবলৈ শিকিছ নহয়।

(নয়নে লাথুটিত ধৰি থিয় হব বিচাৰে কিন্তু এবাৰ ভুবাৰকৈ বিফল হয়। মনোমোহনৰ প্ৰবেশ)

মনো— মণি এই নিছলা মানুহটোক কিয় মাৰিলি। (নয়নক উঠাই) আঃ মুখটো একেবাৰে ফাটি গৈছে। এই কেৰকণ; যা চোন যা। মোৰ আলমাৰিত থকা ডেটল আৰু বান্ধিবলৈ তুলা কানি আদি আনগৈ যা। উঃ সোনকালে …

নয়ন— নাই নাই কোনো আৱশ্যক … বাবু। আমি যাৰ নোপোৱা … মানুহ। এনে জীৱন ইয়াত্ৰাহীন … দাম নাই বাবু, কোনো দাম নাই …

মনো— মণি; কি অপৰাধৰ বাবে এই … মুখ ফটালি ?

মণি— মাথো মুখ ফটোৱাই নহয়। … জীৱন একেবাৰে শেষ কৰি দিব লাগে …

নয়ন— (উত্তেজনাত) কিন্তু কিয় ? কিয় … কি কাৰণে আমি ইমান দোষী। … জানো মানুহ নহয়। যাৰ পিছিল জানো …

মণি— হু ? যাৰ নোপোৱা ভিকহুৰ লেকচাৰ … চোৰা।

নয়ন— ভিকহু সঁচা কথা। মই আজি যা … নোপোৱা ভিকহু। কিন্তু কোনে আমি … মোক ভিকহু সজাইছে জান ?

মণি— ভিকহু হৈছ তইত নিজেই

নয়ন— no no never, ভিকহু সজাইছে … আপোনালোকে। নিস্পেষিত মানৱক ভুৱা … আশ্বাস দি, শুকান তপ্ত তেজ শুহা সমাজৰ … এচাম লোকে…

কেৰ— এয়া লওক দেউতা (তুলা কাপোৰ … ডেটলৰ সৈতে প্ৰবেশ)

মনো— দে চোন দে (নয়নৰ পিনে চাই) আহ … চোন (মুখত বান্ধি দি) ধৈৰ্য্য ধৰা। পাগলৰ … লগত পাগল হলে কি হব। (বন্ধা হ'লত) … মণি কি দোষৰ বাবে …….

নয়ন— দোষ মই কওঁ শুনক বাবু। আজি … তিনিদিন অসুখত ভুগি আছোঁ। কোনো … ঔষধ-পাতি নাই। আনকি — আনকি …

খোৱা এমুঠি ভাতো নাই বাবু। কোনো মতে আজি অকমান সকাহ পাইছোঁ। আকৌ খোজ দিছোঁ অসময় হেপাহত। এই সোনাখনিক বুকুত সাবটি। দেহ মন (ভৈ যায়)

মনো— কৈ গল্পা সেখোন কৈ যা ....

নয়ন— বহু খিনি ঠাই মাগি মাগি মই আহি পাওঁ এই খিনি ঠাই। সাতো বৰ ভাল লগা নাই। অৱশেষত অলপ জিৰণি লোৱাৰ মানসেৰে বাৰান্দাতে সোমাই ইয়ালৈ আহিছিলোঁ। কিন্তু তেওঁ মোক···

মনো— ছিঃ ছিঃ মণি মানুহে মানুহৰ ওপৰত ইমান পাশৱিক অত্যাচাৰ···

মণি— নহয় দেউতা। ইহঁত এক নম্বৰ জুৱাচোৰ।

নয়ন— নহয় নহয় বাবু। মই চোৰ নহয়।

মণি— ও চোৰ নহয়। একেবাৰে শান্ত, শিষ্ট, বশিষ্ঠ।

মনো— মণি! মুখ বন্ধ কৰ। ধন সম্পদৰ প্ৰাচুৰ্য্যত তই নিজকে একেবাৰে পাহৰি গৈছ। মনুষ্যত্বৰ শাৰীৰ পৰা তই একেবাৰে পশুত্বৰ শাৰীলৈ নামি গৈছ। বিনা অপৰাধী ....

মণি— আপোনাৰ এই মূৰ্খামিৰ সুযোগলৈ ইহঁতে ঠগিবলৈ বেছি সুযোগ পাইছে দেউতা।

নয়ন— নাই নাই বাবু। মই ঠগ নহওঁ। মই— মই বেইমান নহয় বাবু।

মণি— ঐ মাইনাহ শিয়াল সদৃশ। চোৰ

নয়ন— নাই নাই বাবু। মই ঠগ, বেইমান চোৰ নহওঁ। মানুহ অৱস্থাৰ দাস। অৱস্থাই আজি মোক ভিকহ সজাইছে। আপোনা-লোকে (মণিক চাই) আজি মোৰ গাত হাত দিবলৈ সুবিধা পাইছে। কিন্তু আজি মোৰ মা দেউতা থকা হেতেন ....

মনো— তোমাৰ মা দেউতাৰা আছে ?

নয়ন— সেয়া বহুদিন আগৰ কথা। এতিয়া কোনো নাই।

মনো— কোনো নাই!

নয়ন— উভ কোনো নাই। বানপানীত আটাইকেইজন নিঃশেষ হৈ গৈছে।

মনো— (হুমুনিয়াহ কাঢ়ি) এৰা, এৰা বান-পানী। এই বানপানীয়ে এদিন মোৰ···
........নাই, নাই। অ' কোৱাচোন তোমাৰ নাম কি ? তোমাৰ মাৰা দেউতাৰাই বা কোন ?

নয়ন— নাই নাই বাবু। মোক নুসুধিব। বাক যে স্তব্ধ হৈ যায়।

মনো— দুখ সুখৰ মাজতেই মানৱ জীৱন। মাথো ধৈৰ্য্য ধৰি কৈ যোৱা।

কেৰ— বোপা, দেউতাই জানিব খুজিছে যেতিয়া ঘটনাটো ভাঙি পাতি কৈ যোৱা।

নয়ন— অতীত কাহিনী যদি ভুমুকিয়াই চাওঁ মই যে উন্মাদ হৈ যাম বাবু— উন্মাদ হৈ যাম।

মনো— বিপদত ধৈৰ্য্যই পৰম বল। মাথোন ধৈৰ্য্য ধৰি কৈ যোৱা।

নয়ন— শুনিব খুজিছে যেতিয়া শুনক।

হিয়া ভেদি যোৱা এটি বেদনাময় কাহিনী। অ: মাণিকি গাওঁখনক আপুনি জানো চিনি পায়।

মনো— এৰা এৰা পাওঁ।

নয়ন— সঁচাকৈয়ে মাণিকি গাওঁনে মাণিকি গাওঁৱেই। গোটেইখন গাওঁতেই যেন মাণিকেই উৎভনদী হৈ আছে। সেই মাণিকি গাওঁৰে কাষেদি আকৌ পুব দক্ষিণকৈ বৈ যোৱা মোহিনী নৈখনকো জানো আপুনি চিনি নাপায় বাবু?

মনো— কিয় নেপাম? নিশ্চয় পাওঁ যুৱক।

নয়ন— সঁচাকৈ মোহিনী নৈ খনো যেন অতি মোহনীয়। সেই মাণিকি গাওঁ, সেই মোহিনী নৈ কিমান ধুনীয়া নহয়নে?

মনো— তাক আৰু কব লাগিছেনে।

নয়ন — সেই মাণিকি গাওঁতে এদিন মই হতভগীয়াই জন্ম লাভ কৰোঁ। মা-দেউতা, ককাদেউতা, আইতা, খুড়া, ভটি আৰু মই। আমি মুঠ মানুহ সাতজন। হিংসা আৰু কপটহীন মাণিকি গাওঁবাসী। দেউতা এজন M.B.B.S. ডাক্তৰ। থাকে গুৱাহাটীত। আৰু দাদা তেতিয়া নৰম মানত। মই প্ৰাইমাৰীৰ দ্বিতীয় শ্ৰেণীত। ভটি এখোজ দুখোজ দিব পৰা হৈছে মাথোন। গাওঁখনত আমি অতি চকৰী। বিতোপন খেতি-বাতি। দেউতা দুমাহ তিনিমাহত গাওঁত আহে। আনে কিছুমান ন ন বিতোপন সাজ পোছাক। আমি আটায়ে আনন্দত পিন্ধোঁ। এনেকৈ অতি সহজ সৰল ভাবে অতিবাহিত হয় দিনবোৰ। কিন্তু, কিন্তু আজি ক'ত সেই দেউতা, ককাদেউতা আইতা, খুড়া—সকলো সব নিঃশেষ হৈ গৈছে। অকণো চিন চাব নাই। মাথো বাচি আছে এই অভিশপ্ত জীৱনটি। মৃত্যুক যেন নিছিনে, ভয় কি নাজানে। (কান্দিব ধৰে)

মনো— ধৈৰ্য্য ধৰা যুৱক। নাকান্দিবা। কান্দিলেনো কি হব।

কেৰ— নাকান্দিবা। কান্দিব নাপায়। কোৱাচোন।

নয়ন— জানোঁ। বুজোঁ। কিন্তু জানি বুজিও যেন মই অবুজ হওঁ। মন বেদনাত সেমেকি উঠে। হিয়া ভাগি যায়। সেই মোহিনী নৈত থকা মাছ কাছ খাইয়েই জীয়াই থাকে সেই মাণিকি গাওঁবাসী। কিন্তু হঠাৎ এদিন মোহিনী নৈখনি যেন উন্মাদিনী হয়। দয়া, মমতা, কি বস্তু তাক তাই নজনা হয়। মাথো তাই উদ্বিগ্ন হ'ল মাণিকি গাওঁবাসীক বুকুত সাবটিব আৰু দিব খোজে তাই মাণিকি গাওঁবাসীৰ দুগালত কেইটামান মিঠা মিঠা চোকা চুমা।

মনো— এইবোৰ তুমি কি কৈছা যুৱক।

নয়ন— কৈছোঁ কৈছোঁ এটি হিয়া ভেদি যোৱা বাস্তৱ কাহিনী। আমনি পাইছে নহয় বাবু।

মনো— নাই নাই আমনি পাম কিয়? সঁচাকৈ এইটো এটি কাৰুণ্যৰে ভৰা মনোৰম কাহিনী। কৈ যোৱা।

নয়ন— কম কম সব কাহিনী আজি মই আপোনাক কম। হিয়া উজাৰি কম। শুনক। সেয়া ১৯৫০ চন। আগষ্ট মাহ। দ্বিতীয় সপ্তাহ। মই তেতিয়া স্কুললৈ যাব আৰম্ভ কৰিছো মাত্ৰ। সেই দিনা গোটেই আকাশ মেঘাচ্ছন্ন। মাজে মাজে ভুমুকিওৱা চিকমিকনিয়ে আনি দিয়ে জীৱ জগতক একোটি বিষাদময় ভমুনিয়াহ। পখী পতংগ আদি আটায়ে চী চী কা কা কৈ নিজ নিজ সন্তানক বুকুত সাৱটি সজাত সোমাইছিল। এনেতে আহে এজাক ধুমুহা। মাথোন ধুমুহাই নহয় লগে লগে নামি আহে হো হোকৈ পানীও। দিন নিশা চেদ-ভেদ নোহোৱাকৈ মাথো পানীহে বৰষিছে। এনেকৈ অতিবাহিত হয় তিনি দিন। মাণিকি গাওঁবাসী ভয়ত আতঙ্কিত হৈ উঠে। খাবলৈ ভাত নাই। চকুত টোপনি নাই। আটায়ে চাং সাজি তাতেই আছে। আমিও এখন চাং সাজি আটাইকেইজন একেখন চাঙতে আছো। দেউতাও নাই। চতুৰ্থ দিনাখন আকাশত বিন্দুমাত্ৰও মেঘ নাই। মাণিকি গাওঁবাসী যেনিবা মুক্তি পালে। এনেকৈ অতিবাহিত হয় দুঘন্টা সময়। হঠাৎ আহে আকৌ এজাক ধুমুহা। মাথোন ধুমুহাই নহয়, পানী, ভুঁইকপ আদিও। আমি কান্দি উঠো। মাথো সাৱটা-সাৱটিকৈ সুনিশ্চিত বিপদক ভাবি ভগৱানক মতাত ব্যস্ত। চোৱে চোৱে কোন খাই মোহিনী নেজ চোৱা কত কেইটিয়ে যেন আমাৰ আগন্তুক মৃত্যুৰ সংকেত দিয়ে। তেতিয়া নিশা দহ বাজিছে। ভনি আৰু মই শুইছো। মাই আমাক বুকুত সাৱটি মাথো উচুপিছে। পিচত মোক বানপানীয়ে কেনেকৈ উটুৱাই নিয়ে তাক মই গম নাপাওঁ বাবু। মই দেখো— মই এখন অচিনাকি বিছনাত। কাষত কেইজনমান অচিনাকি মতা মাইকী। আটায়ে উচুপি উচুপি কান্দিছে। মইও ভনি, আইতা, মা মাকৈ কান্দি উঠো। কিন্তু কোনো নাই। নিশ্চয় মাহঁত পানীত ভাহি গৈছে। মই মাথোন কান্দো। ঘনাই ঘনাই মানস পটত জাঁপি উঠে মা, দেউতা, ভনি, আইতা-ককাৰ ছবি কেইটি। এনেকৈ অতিবাহিত হয় কেইটিমান দিন। আমাক চাব আহে বহুত মানুহ। কিন্তু কোনো এজনকো মই চিনি নাপাওঁ বাবু। কোনোৱে মোক আমাৰ ঘৰৰ সম্ভেদ দিব নোৱাৰিলে। দেউতাৰো সম্ভেদ দিব নোৱাৰিলে। কোনোমতে দুখে শোকে সেই কেম্পত এমাহ কটাই অৱশেষত মাথোন এখনি ভগ্ন হিয়া বুকুত বান্ধি মই খোজ দিও গন্তব্যহীন স্থানলৈ। ক'ত যাওঁ, ক'ত খাওঁ কোনো ইয়ত্তা নাই। এনেতে এদিন এখন টেম্পুৱে খুন্দিয়াই মোক...........

কেৰ— উঃ ভগৱান তুমি....

নয়ন— ভগৱান ? ক'ত আছে ভগৱান ! বাক মাতি আন । সেই বেইমান ভগৱানক মই চিচিৰ দোপ ...

মনো— নাগায় যুৱক । ধৈৰ্য ধৰা । কৈ যোৱা তোমাৰ অৱশিষ্ট কাহিনী ।

নয়ন— শুনক । টেকিয়ে পুলিচ্ছাত মই হৈ পৰো এজন এক টেকিয়া । এনেকৈ জীৱন যুদ্ধত যুঁজি যুঁজি মই আহি পাইছো এই দিনি অৱস্থালৈ । কিন্তু নাই । ভগা দেউতা বুকুত সবতি এই দুনিয়াত বাচি থকা আশা তেনেই মিছা । এই দুনিয়াত যদি বাচি থাকিব লাগে তেন্তে আছে মাথো এটি পথ । আৰু সেই পথটোৰে হৈছে বেইমানীৰ । বেইমানী অবিহনে এই দুনিয়াত বাচি থকা আশা তেনেই মিছা ।

মনো— সংগ্ৰাম আন এটি নাম জীৱনৰ । জীৱন অবিহনে সংগ্ৰাম অসাৰ্থক । আৰু সংগ্ৰাম অবিহনে জীৱন চলিব নোৱাৰে । পিচে তোমাৰ নামটো নো কি ? দেউতাৰাৰ নামেই বা কি ?

নয়ন— ও নাম ! মোৰ নাম নয়ন কাকতি । আৰু দেউতা — (বৈ যায়)

মনো— কোৱা দেউতাৰাৰ নাম কি ?

নয়ন— মনোমোহন কাকতি ।

মনো-মণি-কেৰকণ— মনোমোহন কাকতি !

নয়ন— এৰা এৰা মনোমোহন কাকতি— (আটাইলৈ চাই) আঃ স্তম্ভিত হৈছে দেখোন । হেঃ আপোনালোকে মোৰ পিনে এনেকৈ কি চাইছে ?

মনো— চাইছো— চাইছো, তোৰ ফালে নয়নক । আহ— আহ নয়ন ।

নয়ন— মিছা কথা, মোক ভুল ...

মনো— ভুল নহয় নয়ন । মইয়েই তোৰ অচিন পিতৃ মনোমোহন কাকতি ।

নয়ন— দেউতা — (এখোজ আগবাঢ়ে)

মনো— নয়ন — (" ")

নয়ন দেউতা — (দুখোজ ")

মনো— নয়ন — (" ")

নয়ন— দেউতা — !

মনো— নয়ন — (মিলন)

কেৰ— নয়ন — !

মণি— নয়নদা — !

নয়ন— দেউতা — আপুনি !

মনো— এৰা এৰা নয়ন, বানপানীয়ে উটুৱাই অনাৰ পিচত মই দেখো মানিকী গাঁও খন তেনেই মৰিশালী হৈ গৈছে । তহঁত কোনোজনৰে সন্ধান নেপাই মই পাগল যেন হলো । লাহে লাহে দিন অতিবিল । তাৰ পিচত মই দ্বিতীয় বিবাহ ...

নয়ন— দেউতা ।

মনো— কোৱা নয়ন । অলপ আগতে মানলিচ কৰা সেই জন তোৰ সৰু ভাইটো মণি ।

মণি (নয়নৰ ভৰিত পৰি উচুপি উচুপি) নয়ন দা, তুমি জানো মোক ক্ষমা নকৰিবা । অজ্ঞাতে মই তোমাৰ বহুতো দোষ কৰিছো । কোৱা নয়নদা তুমি জানো মোক ক্ষমা নিদিবা ।

মনো— নয়ন ।

নয়য়— দেউতা ।

মনো - এনেকুৱা আছে বাবে পোহৰৰ বিকাশ নয়ন। অজানিতে কৰা ভুলৰ বাবে তুই তাক ক্ষমা কৰা উচিত।

কেৱকণ— হে ভগবান। তোমাৰ মহিমা কি অপাৰ। আমি আজি আমাৰ হেৰুৱা মাণিক বিচাৰি পাইছো। পাইছো আমাৰ নয়ন। (কেৱকণে এইখিনি কথা মনোমোহনৰ কথাৰ লগতে অন্য ভাব-ভংগীত কব)

নয়ন— নিশ্চয় নিশ্চয় দেউতা। উঠা মণি।

মণি— বলা নয়ন দা। ভিতৰলৈ যাও বলা।

নয়ন— মণি!

মনো - কি ভাবিছা নয়ন। ভিতৰলৈ যাগৈ।

নয়ন — দেউতা ভাবিছো মই ইয়াত থকাটো সমীচীন হব নে নাই।

মনো - বৃথা ভাবনাৰ কোনো দৰকাৰ নাই নয়ন।

নয়ন— কিন্তু বনত থকা পখিয়ে যে সজাত থাকি কোনো দিনেই সুখ নাপায় দেউতা।

মনো - নয়ন, তোৰ উক্তি সচাকৈয়ে প্ৰসংশনীয়। কিন্তু এই ঘৰ তোৰ নিজা ঘৰ। মাৰক তই নিজৰ মাৰৰ নিচিনা মানি চলিবি।

নয়ন— কিন্তু, মাই যদি মোক নিজৰ সন্তান হিচাপে ভাবি নলয় তেতিয়া।

মণি— কিয় নাভাবিব? এনেয়াৰ ভাবিব লাগিব।

নয়ন— নতুন বস্তুৰ চাহিদা স্বাভাৱিকতে বেছি মণি। কিন্তু যিমানে দিন অতিবাহিত হয় সেই চাহিদাও অনুপাতত কমি আহে। হয়তো সময় সাপেক্ষে মইয়েই এই সংসাৰত আপদ হমগৈ ভাই।

মনো— নয়ন।

নয়ন— দেউতা।

মণি— নয়ন দা।

মনো— আৰু নয়ন, আৰু মণি, তহঁত দুয়োয়ই মোৰ সংসাৰৰ একমাত্ৰ আহিলা। হে আজিৰ সভ্য সমাজ, মই আজি বিচাৰি পাইছো মোৰ হেৰুৱা মণিক। বিচাৰি পাইছো মোৰ হেৰুৱা পুত্ৰ নয়নক। আজিৰ পৰা হৈ পৰিল মোৰ এই দুই কলি নয়ন-মণিৰ—পৰিচয়।

…………… যি নিজৰ শৰীৰত গতি-গোত্ৰৰ বিষয়ে ভাবি বেছি সময় কটায়, ৰোগতে তাৰ সৰহখিনি সময় যায়। ৰোগক ধ্যান কৰি থাকিলে ৰোগহে আহিব, স্বাস্থ্য নাহে। শৰীৰ ভালে ৰাখিবলৈ সুচিন্তা, সুখাদ্য, সুব্যৱহাৰ আৰু পৱিত্ৰতাৰ সহায় লব লাগিব। মোৰ নৰিয়া হব, নৰিয়া হব এনে ভাবৰ আৰাধনাৰ সময় নহয়। —লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱা।

সংঘাত

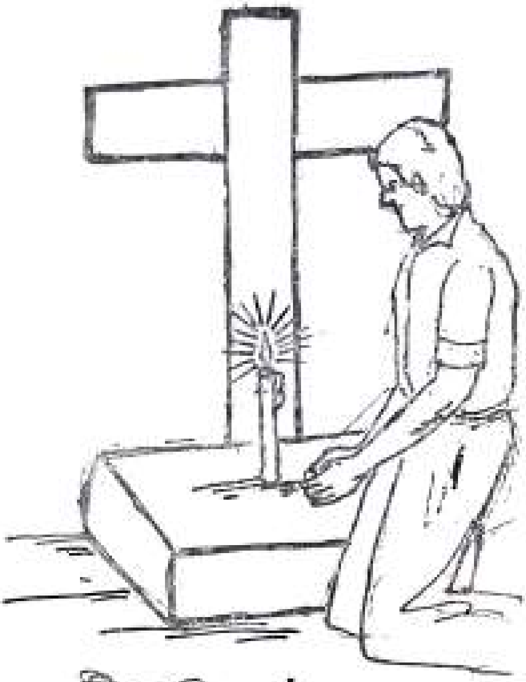

দীপালি পাঠক,
প্ৰাক বিশ্ববিদ্যালয়
২য় বাৰ্ষিক (কলা)

হিম শীতল কবৰটোৰ ওপৰত মমবাতি জ্বলাই ভগৱানক খাটিছিলোঁ নানাৰ আত্মাই যেন শান্তি পায়। এই কবৰৰ মাজত মোৰ অতি মৰমৰ নানাৰ স্পন্দনহীন দেহটো সোমাই আছে। কবৰ খানাৰ চাৰিওফালৰ পৰা এটি গভীৰ বিষাদৰ সুৰ ভাঁহি আহিছিল। মোৰ চকুৰ পৰা জৰ্ জৰ্‌কৈ পানী পৰিছিল। হয়তো মোৰ সেয়া চকু পানীৰে নানাৰ কবৰৰ কিছু মাটি তিতি গৈছিল। ৰাতি কিমান হৈছিল মোৰ ধাৰণা নাছিল। চকু দুটা খুব পুৰিছিল। শেষত কিছুমান স্মৃতিৰ পাপৰিকে বুকুত সাবটি মই নানাৰ কবৰৰ কাষৰ পৰা উঠি আহিছিলোঁ। মোৰ বাবে এটি নিবীড় ৰাতিৰ স্বপ্ন হৈ ... নানাৰ মৃত্যু।

এয়া শৰৎ কালৰ মধুৰ ৰাতিপুৱা। অভ্যাস বশতঃ মোৰ কোঠাৰ পূব ফালৰ খিড়িকী খন খুলি দিছিলোঁ। মিঠা বতাহ এজাক সোমাই আহি মোৰ গাল মুখ স্পৰ্শ কৰিছিল। দেখিছিলোঁ শেৱালি ফুলজোপাৰ তলত শুভ্ৰ ফুলবোৰ সিচৰতি হৈ পৰি আছে। সুদূৰত ৰঙা বেলিটোৱে ৰঙা ৰঙন সানি পৃথিৱীক স্বাগতম জনাইছে। কব নোৱাৰাকৈ মোৰ মনটো সেই ফালে দৌ খাই গৈছিল। তেতিয়া নাম ঘৰটোৰ পৰা কোনোবা ভকতে গোৱা বৰগীতৰ মিঠা সুৰ এটি ভাঁহি আহিছিল।

"তেজৰে কমলাপতি পৰভাত নিন্দ।
তেৰি চান্দ মুখ পেখো উঠৰে গোবিন্দ॥

ৰাতি পুৱাৰ এই পৰিবেশটো মোৰ খুব ভাল লাগে। চাকৰিৰ তাড়নাত পৰি নানা ঠাই ঘুৰিছোঁ। আজি প্ৰায় এবছৰ হ'ল এই ঠাইখনলৈ অহা। হাস্পাতালৰ এই নিজন পৰিবেশটো মোৰ ভালেই লাগিছে। তাতকৈ ভাল লাগে নদীৰ পাৰৰ মোৰ এই বাসগৃহ। আপোন বুলিবলৈ কোনো নোহোৱা মোৰ অকলশৰীয়া জীৱনত বান্ধনি লৰা কাজাৰ সৈতে মোৰ চলি আছে দিনবোৰ গতানুগতিকভাৱে। ৰাতিপুৱাৰ পৰা নিশালৈকে ৰোগীৰ লগত ব্যস্ত হৈ থাকোঁতেই যায়। কেতিয়াবা ৰাতিও ৰোগীৰ কামলৈ মাতিলে মেলিব লগা হয়। কামত গাফিলতি কৰিব নোৱাৰি। চৰকাৰী চাকৰিয়াল। লোপ খালেই শুধ শাবলৈ লাগিব।

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

হঠাৎ কিয় জানো কাৰখানাৰ মালিকৰ ল'ৰা ত্ৰিদীপক মোৰ ভাল লাগি গৈছিল। মোৰ অন্তৰাত্মা কঁপি উঠিছিল। ত্ৰিদীপক মোৰ খুউব মৰম কৰিবৰ মন গৈছিল। এই অদম্য হেপাহ মোৰ যৌৱনৰ কাৰণেই জাগিছিল নে মোৰ আগাৰ বিপাকত পৰিছিল কব নোৱাৰো। কাৰখানাৰ মালিকৰ ঘৰত কিবা পূজা পাতল পাতিলেই বাবাই মোক তালৈ লৈ যায়। মালিকৰ ঘৰৰ আটাইবোৰ মানুহেই মোক মৰম কৰে। ধুনীয়া বুলি কয় আৰু ত্ৰিদীপ? ত্ৰিদীপৰতো কথাই নাই। আমাৰ ঘৰলৈ প্ৰায় আহে। দিন ৰাতি মোৰ সতে কথা পাতি থাকিলেও তাৰ আমনি নেলাগে। আৰু মই? আগতে বাবা কেতিয়া ঘৰলৈ ঘূৰিব তাৰ বাবে অধীৰ অপেক্ষা কৰিছিলোঁ। কিন্তু ত্ৰিদীপৰ সান্নিধ্যত মই আশা কৰিছিলো বাবা যেন সদায় পলমকৈ ঘৰলৈ আহে। বাবা সদায় কাৰখানাৰ কামতেই আবদ্ধ। হয়তো মোৰ প্ৰতি থকা অশেষ মৰমৰ বাবেই ত্ৰিদীপৰ সৈতে মোৰ হলিগলিবোৰৰ কোনো প্ৰতিবাদ কৰা নাছিল।

আনপিনে যৌৱনৰ প্ৰথম দুৱাৰ দলিতে ভাল পাই পেলোৱা ত্ৰিদীপক লৈ মই ভৱিষ্যতৰ স্বপ্ন দেখিছিলো। মই পাহৰিছিলো ত্ৰিদীপ মোৰ বাবাৰ মালিকৰ ল'ৰা। ত্ৰিদীপ উচ্চ শিক্ষিত। কিন্তু মই? মই এজনী লিখা পঢ়া নজনা সাধাৰণ কৰ্মচাৰীৰ ছোৱালী। মই পাহৰি গৈছিলো আমাৰ দৰে শ্ৰেণীটোৰ তেজ শুহি খাওঁতা যে ত্ৰিদীপহঁতৰ দৰে শ্ৰেণীটোৰ জন্ম।

ত্ৰিদীপৰ মিঠা মিঠা লগা কথাবোৰত মই নিজৰ অস্তিত্বকেই পাহৰি পেলাইছিলো, মোৰ ধ্যান, মোৰ ধাৰণা সকলোৰে ঠাই জুৰি আছিল কেৱল ত্ৰিদীপৰ ভুৱা [illegible]।

ত্ৰিদীপৰ সকলো কথাই মোৰ আশীৰ্বাদ যেন লাগিছিল। কিন্তু মই, এবাৰৰ বাবেও ভাবি চোৱা নাছিলো যে ত্ৰিদীপে মোৰ জীৱনৰ, মোৰ যৌৱনৰ প্ৰতি টোপ তেজ শুহি পেলাই তাৰ ঠাইত সুমুৱাই দিছে কিছুমান তীব্ৰ হলাহল। আৰু সেই হলাহলৰ বিষক্ৰিয়াৰ চৰম পৰিণতি আহি পৰিছিল সেই দিনা। যিদিনা মই ত্ৰিদীপক কৈছিলো মোৰ দেহত অঙ্কুৰ মেলা তেওঁৰ ভৱিষ্যত বংশধৰৰ কথা। কথাটো শুনি ত্ৰিদীপ উচাপ খাই উঠিছিল। মই ভৱিষ্যতৰ কুঁৱলী দেখিছিলো।

মোৰ বাবাৰ মালিক ত্ৰিদীপৰ দেউতাকে এই আটাইবোৰ কথাৰ গম পাই সকলো অভিযোগ বাবাৰ ওপৰত পেলাই বাবাক কামৰ পৰা বৰ্খাস্ত কৰিছিল। আগৰে পৰাই ধীৰ স্থিৰ বাবাই আচৰিত ধৰণে মৌন হৈ পৰিছিল। মোৰ বাবাৰ কেইজনমান বন্ধুৱে ত্ৰিদীপক আইনৰ ভয় দেখুৱাইছিল। হঠাৎ এদিন ত্ৰিদীপে আহি মোক কলে—"আমি ইয়াৰ পৰা পলাই যাওঁ বলা বিজুলী।"

—"কিন্তু বাবা কলৈ?" মই সুধিছিলো।

—"মই শুনিছো…

মাটি এনেয়ে পৰি আছে। তাত কেনো কাম নকৰিলেও খাবলৈ পায়। অসমৰ মাটিত সোণ পোৱা যায়। কোৱা, যাবা মোৰ লগত ?”

ত্ৰিদীপৰ কথাত মই ৰাজী হৈ গৈছিলো। মোৰ এটাই চিন্তা আছিল এই ভয়ঙ্কৰ বিপদৰ পৰা ত্ৰিদীপে মোক কেতিয়া মুক্তি দিব। আৰু মোৰ বাবাৰ সকলো আশা আকাঙ্ক্ষা, মৰমক নেওচি মই এদিন গুচি আহিছিলো ত্ৰিদীপৰ লগত।

ডাক্তৰ বাবু, মই অসমৰ মাটিত সোণ বিচাৰি নেপালো। পালো অহৰহ কিছুমান গৰল। অসমলৈ অহাৰ কিছুদিন পিছতেই মোক ইয়াতে এৰি ত্ৰিদীপ কৰবালৈ গুচি গ'ল; তাৰ পিছত আৰু উভতি নাহিল। সেই দিনাই মই বুজিছিলো মোৰ জীৱনৰ ভয়াবহতা। তেতিয়াহে মই বুজিবলৈ সক্ষম হৈছিলো— যেতিয়া দিনৰ পিছত দিন ধৰি ত্ৰিদীপৰ আগমনলৈ বাট চাই মই ব্যৰ্থ হৈছিলো। আৰু তেতিয়াহে মই অনুভৱ কৰিছিলো মোৰ প্ৰেম, সৌন্দৰ্য্য কিমান অসাৰ। ঘিণ লাগি গৈছিল ত্ৰিদীপৰ বংশ মৰ্যাদা আৰু উচ্চ শিক্ষাৰ প্ৰতি। মই বুজিছিলো নাৰীৰ ৰূপ, যৌৱন আৰু প্ৰেমৰ জুইৰ শিখাই পুৰুষক পোহৰহে দিয়ে কিন্তু পুৰি ছাই কৰি দিব নোৱাৰে।

মই ৰৈ গলো অসমত। সৌভাগ্য ক্ৰমে লগ পাইছিলো এজন খৃষ্টান পাদ্ৰী ডেভিদ চাহাবক। তেওঁ মোক আশ্ৰয় দিলে। তেওঁ [illegible] কেথৰিন আছিল এগৰাকী দেৱী। কোনো সন্তান নথকা নিৰ্জন ঘৰ খনত মোক পাই তেওঁলোকে খুউব আনন্দ পাইছিল। তাতেই মোৰ ছোৱালী মুন্নাৰ জন্ম হয়। মুন্নাৰ জন্মৰ লগে লগে মোৰ সকলো আশা তাইৰ ওপৰত আৰোপ কৰিছিলো।

সময়ৰ গতিত মুন্না ডাঙৰ হৈ গাভৰু হ'ল আনপিনে মোৰ আশ্ৰয় দাতা ডেভিদ বুঢ়াহৈ আহিল। এদিনাখন ডেভিদে মোক কলে মা বিজুলী মই অসমৰ পৰা যাব খুজিছো। দেখিছই, মই বহুত বুঢ়া হলো। জীৱনৰ বাকী দিন কেইটা মোৰ আত্মীয়জনৰ ওচৰত কটাবৰ মন গৈছে। মোৰ সকলো সম্পত্তি তোৰ নামত উইল কৰি দিছো। মোৰ বিশ্বাস তই তাৰেই ভালদৰে চলিব পাৰিবি। যীশুৱে তোৰ মঙ্গল কৰিব। গতিকে ··· বাকী খিনি ডেভিদে কব পৰা নাছিল। তেওঁ সৰু ল'ৰাৰ দৰে কান্দি দিছিল জোৰেৰে।

ডেভিদ গুচি গৈছিল অসমৰ পৰা। মই ৰৈ গলো। মোৰ দৃঢ় বিশ্বাস আছিল উদাৰ ডেভিদৰ আহিৰে মই জীয়াই থাকিম। কিন্তু নিয়তিৰ নিষ্ঠুৰ পৰিহাসে মোৰ জীৱনলৈ পুনৰ বিষাদৰ ধুমুহা নমাই আনিলে। আৰু সেই ধুমুহাৰ কৰাল গ্ৰাসত উটি ভাহি বহুদূৰ পালো। মই বিচলিত হৈ পৰিলো। কাৰণ মুন্নাই মোৰ দৰেই জীৱনত প্ৰথম ভুল কৰিলে। তাইৰ শৰীৰত পৰিস্ফুট হৈছে আন এজনৰ স্বাক্ষৰ। মই চৌদিশে বিভীষিকাৰ জলন্ত প্ৰতিমূৰ্তি দেখি শিয়ৰি উঠিছিলো। মোক সহানুভূতি জনাবলৈকে কোনো চিনাকি মানুহ এজন নেপালো। আৰু এই সমস্যাই মোক আবৰি ধৰিছিল। আৰু এই

সমস্যাৰ সমাধান কৰাৰ আগতেই মোৰ ঘৰতে ভাড়া কৰি থকা ইঞ্জিনিয়াৰ জন অইন ঠাইলৈ গুচি গৈছিল। মোৰ মুন্নাজনী গুৱাহাটীলৈ বদলি হৈ গৈছিল। মই নিৰুপায় হৈ পৰিছিলো। পিচত সেই দিনটো আহিল। সিদিনা মুন্নাই তাইৰ নৱ জাত ছোৱালী জনীৰ ভাৰ মোৰ ওপৰত এৰি আত্মহত্যা কৰিছিল। মুন্না আঁতৰি যোৱাৰ পিছত সংসাৰত মোৰ মায়া মোহ নাইকিয়া হৈছিল। তথাপি মই বাচি থাকিলো ডাক্তৰ। মই মৰিব নোৱাৰিলো মুন্নাৰ ছোৱালী জনী ৰাখীৰ বাবে। তাৰ পিচত মই ভগৱানৰ ওচৰত সদায় প্ৰাৰ্থনা কৰিছিলো ৰাখীয়ে যেন মোৰ দৰে, তাইৰ মাকৰ দৰে ভুল নকৰে। মই ধাৰণা কৰিছিলো নগৰৰ দূষিত বায়ু মণ্ডলৰ বাবে মোৰ আৰু মুন্নাৰ জীৱনৰ সাঁকো বেয়া ধৰণে বেঁকা হৈ পৰিছিল। ৰাখীৰ ভৱিষ্যতৰ বাবে মোৰ সেই ঘৰ দুৱাৰ বিক্ৰি কৰি গুচি আহিলো এইখন ঠাইলৈ। কিন্তু গাওঁৰ মুক্ত বতাহতো বিষ সোমাই আছে ডাক্তৰ বাবু। মই সদায় চেষ্টা কৰিছিলো ৰাখীক মোৰ দুচকুৰ মাজত ৰাখিবলৈ। নৈৰ পৰা মই পানী আনো, গৰুৰ গাখীৰ বিক্ৰি কৰি ময়েই বজাৰ-সমাৰ কৰো। মই নিশ্চিন্ত আছিলো: মোৰ ঘৰৰ চাৰি বেৰৰ মাজত ৰাখী কোনো অবাঞ্ছিত সন্তানৰ মাতৃ হব নোৱাৰে।

কিন্তু মোৰ সকলো আশা, সকলো কল্পনা কৰ্পূৰৰ গোন্ধৰ দৰে উৰি গৈছিল। গাৰ ভোগেই মৰণৰ নিচিনা ৰাখীৰ ৰূপ, যৌৱনৰ আগত মোৰ কল্পনা নিশ্চিহ্ন হৈ গ'ল। মোৰ জীৱনৰ বুঢ়া বয়সত ন-কইনাৰ বেশত ৰাখীক চাম বুলি সাজি থোৱা মধুৰ আশাও তুষাততে মৰহি গ'ল ডাক্তৰ বাবু। জীৱন যুদ্ধত মই বৰকৈ পৰাজিত হৈ গলো। আৰু এইজনী ৰাখী।"

—মই ৰাখীলৈ চালো। যন্ত্ৰণাত তাই চট্‌ফটাইছিল। আৰু মোৰ সকলো চেষ্টাক উপহাস কৰি স্মৃতি চিহ্ন হিচাপে নৱজাত ল'ৰাটোক পৃথিৱীত এৰি ৰাখী আমাৰ মাজৰ পৰা আঁতৰি গৈছিল চিৰ দিনৰ বাবে। মই ৰাখীৰ মুখলৈ চালো হাঁহো হাঁহো কৰি থকা মুখখনত হয়তো মৃত্যুৰ পিচতো মাতৃত্বৰ গৌৰৱৰ উজ্জ্বলতাৰ ভাৱ এটি ভাঁহি আছিল। বুঢ়ীয়ে কান্দিছিল। হয়তো হতাশাত নাইবা ক্ষোভত। কান্দিবলৈয়ে যে সিহঁতৰ জন্ম।

মই আঁতৰি আহিছিলো। কিমান মৰিল, কিমান বাঢ়িল তাৰ হিচাপ আমাক নালাগে। ডাক্তৰৰ ধৰ্ম্ম ই সেইটো। হাস্পাটাললৈ আহি চাবোন পানীৰে হাত দুখন ধুই পেলাইছিলো। হয়তো তাত থকা বীজাণুবোৰ আঁতৰিছিল। কিন্তু মোৰ মনৰ বীজাণুবোৰ আঁতৰা নাছিল। যিবোৰ বীজাণু পৃথিৱীৰ আটাইবোৰ বীজাণুনাশক দ্ৰব্য প্ৰয়োগ কৰিলেও আঁতৰি নাযাব।

মই বৰ অস্বস্তি অনুভৱ কৰিছিলো। বাৰে বাৰে মনত পৰিছিল মোৰ মৃত মা জনীলৈ। মনত পৰিছিল মোৰ নিষ্ঠুৰ ঘৃণনীয় অতীতলৈ। যিটো অতীতত মোৰ

আটাইবোৰ কলঙ্ক সোমাই আছে। মোৰ কপালৰ দাগটোত আজিও নিহিত হৈ আছে মোৰ জন্ম লগ্নৰ আটাইবোৰ আবৰ্জনা। প্ৰতি দিনে আয়নাৰ ওচৰত থিয় হ'লে মই শিয়ৰি উঠো। মই ঘূৰি যাওঁ অতীতলৈ।

এৰা !!

মোৰ কপালৰ এই দাগটো। তেতিয়া প্ৰাইমাৰী স্কুলত পঢ়া সৰু ল'ৰা। এদিনাখন গাওঁবুঢ়াৰ ল'ৰাটোৰ লগত কাজিয়া কৰি মই ল'ৰাটোক মাৰিছিলো। সেই বাবে গাওঁবুঢ়াই মোক লাঠিৰে কোবাই কপাল ফাটি তেজ ওলোৱাটো ক্ষান্ত নহৈ মোক অকথ্য ভাষাৰে গালি পাৰিছিল— "চালা জাৰজটোৰ ইমান সাহস।"

জাৰজ ???

মই ভাবিছিলো— জাৰজ শব্দটো হয়তো বিৰাট গালি ! মোৰ দেউতা থাকিলে হয়তো গাওঁবুঢ়াৰ পুতেকক জাৰজ বুলি গালি পাৰিলেহেঁতেন !

মোৰ দেউতা ?

মইতো কোনো দিনে কাকো দেউতা বোলা নাই। মোৰ বাৰু দেউতা ক'ত ? গাওঁবুঢ়াৰ মাৰ খাই দুখ বেদনাত জৰ্জৰিত হৈয়ো মই মাক সুধিছিলো। মোক কিয় জাৰজ বুলিছে ? মোৰ দেউতা ক'ত ? উত্তৰৰ পৰিবৰ্তে মাই মোক সাৱট মাৰি ধৰি কান্দিছিল। মাই কন্দা বাবে মই আৰু কোনো দিনে মোৰ দেউতাৰ কথা সোধা

কিন্তু মাৰ মৃত্যুৱে মোৰ অন্তৰত সকলো স্মৃতিৰ ৰেখা আঁকি থৈ গ'ল। শ্মশানত মাৰ দেহটো পুৰি পুৰি শেষ হোৱা অৱশিষ্ট ছাইখিনিলৈ মই একেথৰে চাই আছিলো। মই ভাবিছিলো মা নহ'লে মোক কোনে মূৰ ফণিয়াই দিব ? কোনে মোক প্ৰাৰ্থনা গাবলৈ শিকাব ? মই কান্দিছিলো। কোনোবা এজনে মোক ধমকি মাৰি কৈছিল "এঁ এই অমঙলীয়াটোৱে কান্দিব আহিছে। বাপেক কোন তাৰতো পাত্তাই নাই, এতিয়া মাককো খালে।"

মাৰ মৃত্যুৰ পিছতো মই মামাহঁতৰ লগতেই আছিলো। গাওঁৰ সকলো মানুহে মোক ঘৃণাৰ চকুৰে চাইছিল। ক্ৰমে মামাহঁতে মোক বোজা পোৱা হ'ল। এদিন স্কুলৰ পৰা আহোঁতে বেলি হোৱা বাবে আবেলি গৰু গাই চপাব নোৱাৰাত মামাই মোক খুউব পিটিছিল। অনাহাৰে মই ঘৰৰ পিৰালিত পৰি আছিলো। কোনেও মোক খাবলৈ বা শুবলৈ মতা নাছিল। নিশা এন্ধাৰৰ মাজে মাজে মই পলাই আহিছিলো তাৰ পৰা। কিমান দূৰ দৌৰিছিলো নাজানো। ৰাস্তাত উজুটি খাই মই পৰি গৈছিলো। মূৰ ফাটি গৈছিল। পিছদিনা পাদুৰী এজনে গীৰ্জাৰ পৰা উভতি আহোঁতে বাটতে মোক অজ্ঞান অৱস্থাত পাই লৈ আহিছিল।

তাৰ পিছত ?

মোৰ আশ্ৰয়দাতা পাদুৰী নানাৰ লগত থাকিয়েই মই আজি এম. বি. বি. এচ. ডাক্তৰ। পাদুৰী নানাৰ মৰমৰ মাজত মই জীয়াই থকাৰ প্ৰেৰণা পাইছিলো। নানাই মোক কৈছিল—"পুনু তই, একো চিন্তা নকৰিবি। সদায় যীশুৰ ওচৰত প্ৰণাম কৰ, দেখিবি; এদিন তই সকলোৰে ওপৰত। মোৰ চাৰিটা সন্তানেৰে ভৰি থকা সংসাৰ ছাই হৈ গৈছে। তাৰ বাবে মোৰ কোনো আক্ষেপ নাই। মই তোক পাই সুখী হৈছো। তোৰ মঙ্গলৰ বাবে কিবা অলপ কৰিব পাৰিলে তাতেই মোৰ শান্তি। পুনু, আমি কি কৰিব পাৰো। সকলো পিতা যীশুৰ।

পাদুৰী নানাই বাইবেল পাঠ কৰি মোক বুজাই দিছিল। ভগবানৰ কথাবোৰ শুনি শুনি মই তন্ময় হৈ পৰিছিলোঁ। মই অভিভূত হৈ পৰিছিলো। সম্প্ৰদায়ৰ কোনো সম্বন্ধ নথকা এই মানুহজনৰ মোৰ প্ৰতি থকা উদাৰতা, সহানুভূতি দেখি।

কিছুদিন আগতে নানাৰ মৃত্যু হৈছে। নানাৰ কবৰৰ কাষত বহি মই অনুভৱ কৰিছিলোঁ মোক যেন কোনোবাই কৈছে প্ৰাণজিৎ বৰুৱা তই জাৰজ। পাদুৰীৰ মৃত্যুৰ লগে লগে তোৰ জীৱন মৰুভূমিৰ মৰমৰ শেষ পানী টোপা শুকাই গৈছে।" মই আতংকিত হৈ উঠিছিলোঁ।
নানাই কোৱা কথা এটিহে মনত পৰিছিল—"পুনু, জীৱন সংঘাতময়। তথাপিতো আমি ভগৱানৰ সৃষ্টিত জীয়াই থাকিবই লাগিব।

এৰা!

বুঢ়ী আইতা, মুন্না, ৰাখী, আমি সকলোৱে সংঘাতময় জীৱনৰ একোটা বৃহৎ সমষ্টি। মোৰ চকুৰ আগত ভাহি উঠিছিল ৰাখীৰ বেদনাক্লিষ্ট মুখখন। তাত মই মোৰ মাৰ মুখৰ প্ৰতিবিম্ব দেখিছিলো। আৰু ৰাখীৰ ল'ৰাটো? সিয়ো জানো মোৰেই এটা প্ৰতিমূৰ্তি নহয়?

●

"শিক্ষাৰ উদ্দেশ্যেই হ'ল মানুহক মানুহ ৰূপে গঢ়ি তোলা। মানুহৰ এই পৰিচয় প্ৰকাশত শিক্ষাৰ অৱদান তুলনাবিহীন।"

— ৰাজা ৰাম মোহন ৰায়।

জননী

বনজিৎ দাস
স্নাতক মহলা
১ম বাৰ্ষিক (কলা)

আজি ২২ জুন। এই তাৰিখটো কেলেণ্ডাৰৰ পাতত ক'লা চিয়াঁহীৰে ছপা আৰু বাকী পাঁচ দিনৰ দৰেই বৈচিত্ৰহীন। কিন্তু আনৰ বাবে বৈচিত্ৰহীন হ'লেও দেৱবালাৰ কাষত ইয়াৰ যথেষ্ট তাৎপৰ্য্য আছে। ২২ জুন দেৱবালাৰ জন্মদিন। এই দিনটো আহিলেই দেৱবালাক পুৰণি চিন্তাই জুমুৰি ধৰে।

আজি দেৱবালা বয়স্কাৰ শাৰীত। তাৰ বাবে কিন্তু দেৱবালাৰ দুখ নাই। দেৱবালাৰ ভৰা সংসাৰত আজি একোৰে অভাৱ নাই। নাতি-নাতিনী, পুত্ৰ-বোৱাৰী সকলোবোৰেৰে দেৱবালা যেন চহকী। বাৰিষাকালৰ ভৰা লুইতৰ দৰে দেৱবালাৰ সংসাৰ পৰিপূৰ্ণ। জীয়েকহঁতৰ কাহানিবাই বিয়া হৈ গৈছে। নিহঁতো সৎ পাত্ৰতেই পৰিছে। মাজে সময়ে নিহঁতে পুতেক-জীয়েকহঁতক লৈ ফুৰিবলৈ আহে আৰু দুদিনমান থাকি যায়গৈ। সেই কেইদিন দেৱবালাৰ বাবে উৎসৱমুখৰ। নাতি-নাতিনী-ইঁহতক কোলাত লৈ সাধুকথা কোৱা, নিচুকাই ৰখা এটি যেন নিত্য কৰ্ত্তব্য হৈ পৰে। এনেদৰে মাজে মাজে দেৱবালাৰ এই সময় বহুদীয় জীৱনটোক নিচাত অলপ জোকাৰি নি যায়।

দেৱবালাৰ সংসাৰৰ চলা দেৱবালাৰ নিৰ্দেশমতেই পৰিচালিত হয়। তেওঁৰ অনুমতি অবিহনে কোনেও এখোজো লৰিব নোৱাৰে। ক্ষমতাৰ চাবিকাঠি সকলো দেৱবালাৰ হাতত। সেয়ে পুতেক-বোৱাৰীয়েকেই হওঁক বা চাকৰ-নাকৰেই হওঁক কোনেও তেওঁৰ অনুমতি বাহিৰেকে চলাৰ ক্ষমতা নাই। কিন্তু দেৱবালাই কোনো দিনেই এই ক্ষমতাৰ অপপ্ৰয়োগ কৰা নাই। ক্ষমতাৰ প্ৰতি মোহ নোহোৱাৰ বাবেই সংসাৰৰ চাবিকোছা তেওঁৰ হাতৰ পৰা কাঢ়িবলৈ কোনো খাব পৰা নাই।

ত্ৰিশ বছৰ আগেয়ে কিন্তু ইমান সুখ-ঐশ্বৰ্য্যৰ কথা দেৱবালাই কল্পনাও কৰিব পৰা নাছিল। ঘৰ এটা যে কৰিব লাগে এই কথা দেৱবালাই ভাবিছিল। কিন্তু এই ঘৰ যে শিল পুখুৰীৰ প্ৰাসাদ হৈ উঠিব সেই কথা দেৱবালাই কল্পনাও কৰিব পৰা নাছিল। আৰু গাড়ী? সেয়াও হৈছে। তথাপিও যেন দেৱবালাৰ এইবোৰত বিশ্বাস

নহয়। মাজে সময়ে দেৱবালাৰ মনত পৰে এইবোৰ সকলো যেন ছায়াবাজী। এদিন সকলো শূন্য হৈ যাব। তেতিয়া হয়তো দেখিবলৈ পাব যে পাগৰজাৰৰ সেই গলিৰ মাজত আজিও যে চৰিশ টকীয়া ভাৰা ঘৰতে আছে। দেৱবালাৰ স্বামীয়ে অসুখীয়া গাৰে কেন অফিচলৈ গৈছে আৰু জীয়েক পুতেক-হঁতেও যেন স্কুললৈ গৈছে। সিহঁতৰ সেই ম্লান পৰা চকু দেখিলে যে দেৱবালাৰ কিমান দুখ লাগে। নতুবা এই সকলোবোৰ যেন ভোজবাজীৰ দৰে মিলি গৈ দেখিবলৈ পায় গাওঁৰ সেই জীৰ্ণ শীৰ্ণ খেৰৰ ঘৰটি। আম-আমলখিৰ ঘন চাঁৰে আৰু নাৰিকল গছেৰে বেৰি থকা সেই সৰু পুখুৰীটো; যাৰ পানী আয়নাৰ দৰে স্থিৰ আৰু মৃত্যুৰ দৰে শীতল।

নহয়...... নহয়......। আজি যেন দেৱবালাই সাধনাত সিদ্ধিলাভ কৰিছে। এটি এটি সন্তান মানুহ কৰা যেন এটি নতুন পথৰ সাধনা। প্ৰত্যেকটি পুতেক বা জীয়েককে সফল কৰি গঢ়ি তুলিব পাৰিছে দেৱবালাই। কিন্তু তথাপিও, ...তথাপিও যেন দেৱবালাৰ কৰবাত কিবা হৈ গ'ল। সেয়ে আজি দেৱবালা সুখী হৈয়ো দুখী। কিন্তু ইয়াৰ বিন্দু মাত্ৰ চিনো দেখা নাযায় দেৱবালাৰ চাল-চলনত।

দেৱবালাৰ দুখ হয় কেৱল কিৰণৰ কথা ভাবি। প্ৰত্যেক পুৱা আৰু গধূলিতে কিৰণৰ ছবিৰ কাষত কিছু ফুল আৰু ধূপকাঠী জ্বলাই স্বামীৰ সৈতে যেন দেৱবালাই অন্তৰৰ কথা পাতে। কিৰণৰ এই ছবি প্ৰায় ৫০/৫২ বছৰমান আগতেই তোলা হ'ল; অৰ্থাৎ বিয়াৰ সেই বছৰমান পিছতেই। কিৰণে জোৰেৰে তেওঁক জোৰ কৰি সে' ষ্টুডিঅ'ত তোলাই আনিছিল। সেয়ে আজি সেই ৫০ বছৰ আগৰ দিন কেইটিলৈ উভতি যাবৰ মন যায় দেৱবালাৰ। কাৰণ কিৰণৰ এই ছবিৰ কাষত দেৱবালাৰ নিজকে বুঢ়ী বুঢ়ী যেন লাগে। দেৱবালাই মনে মনে কয় "তুমি বৰ নিষ্ঠুৰ কিৰণ। তুমি খুব সোনকালে গুচি গ'লা। আমাৰ এই পূৰ্ণ সংসাৰখন তুমি নেদেখিলা। কিন্তু মই দেখিছো; আমাৰ দুজনৰ একেলগে চোৱাৰ যি কথা আছিল। সেয়া আজি অকলে মই দেখিছো। কিৰণ, তুমি মোৰ চকুৰেই চোৱা। কাৰণ মোৰ এটি চকুটো অকল মোৰেই নহয়, তোমাৰো। মোৰ দেখা আমাৰ দুজনৰেই দেখা।"

স্বামীৰ মৃত্যুৰ পিছৰ দিন কেইটিলৈ ভাবিলে দেৱবালাৰ আজিও কিবা কিবা লাগি যায়। স্কুলে স্কুলে ছোৱালীবোৰক চিলাই কাম শিকাই আৰু নিজেও ঘৰতে বহি দৰ্জিৰ কাম কৰি যিদিনাই দেৱবালাই তেওঁৰ সাধনা আৰম্ভ কৰিছিল সেই দিনটোত এই ছবিয়েই আছিল তেওঁৰ কৰ্ম্মযজ্ঞৰ প্ৰেৰণা। তেতিয়াও দেৱবালাই ছবিৰ কাষত গৈ অবোধ বালিকাৰ দৰে প্ৰশ্ন কৰিছিল. "কোৱা এইবাৰ কোৱা, মই কি কৰিম, কোন পথে যাম।"

সঁচাকৈয়ে আজি দেৱবালাৰ জীৱন সাৰ্থকতাৰে পূৰ্ণ। সুদিনৰ মুখ দেৱবালাই দেখিছে। তেওঁৰ ডাঙৰ ল'ৰা উৎপল বিখ্যাত চাৰ্জন। আজি বিশ বছৰ হ'ল সি বিয়া কৰোৱাৰ। দুটি ল'ৰা, এটি ছোৱালী।

মাজৰজন প্ৰাণজিৎ ইনজিনিয়াৰ। তাৰ বাবে দেৱবালাই নিজে ছোৱালী চাই আনিছে। তাৰো দুটি ল'ৰা। আৰু একেবাৰে সৰু জোনমণি, চৰকাৰী উকীল। তাৰ বাবেও দেৱবালাই বোৱাৰী আনিছে।

মুঠতে আজি এক কথাত ভৰা সংসাৰ দেৱবালাৰ। এই ভৰা সংসাৰত ৰাতি-পুৱাৰে পৰা সন্ধ্যা পৰ্যন্ত আৰু সন্ধ্যাৰ পৰা ৰাতি পৰ্যন্ত ব্যস্ত থাকে নানা কামত দেৱবালাই। বুঢ়ী হৈ গৈছে যদিও ইয়াৰ কোনো দিনেই ব্যতিক্ৰম কৰা নাই তেওঁ। দেৱবালাৰ সেই উৎসাহ আৰু উদ্যম আগৰ দৰেই আছে। মাজে মাজে কঁকালৰ বিষটোৱে উক দিয়ে যদিও তেনেকৈ বিছনাত পৰি থাকিব লগা হোৱা নাই। তদুপৰি পুৱা গধূলি নামঘৰলৈ যোৱা, আলহী আহিলে কথা বতৰা পতা একোতে যেন ক্লান্তি অনুভৱ নকৰে দেৱবালাই। বহুতে তেওঁক মহিলা সমিতিৰ সম্পাদিকা পাতিবলৈ চেষ্টা চলাইছিল। কিন্তু তেওঁৰহে এইবোৰত মন নাই। তথাপি টানে বিপদে দুই এটি উপদেশ লবলৈ আহে নবীনতৰ মাক আৰু নতুনকৈ অহা মাষ্টৰনীজনীয়ে। দেৱবালাই এইবোৰত ক্লান্তি অনুভৱ কৰা নাই সঁচা কিন্তু একো কাম-কাজ নোহোৱাকৈ এনেয়ে পৰি থাকিবলৈহে দেৱবালাৰ অস্বস্তি লাগে। কিন্তু কিছুদিনৰ পৰা সৰু বোৱাৰী বিনীতাইহে এনেকৈ থাকিবলৈ বাধ্য কৰাইছে। সৰু বোৱাৰী বিনীতাই বৰ সুন্দৰ বেহেলা বজায়। দেৱবালাই অনুভৱ কৰে বিনীতাৰ বেহেলাৰ সুৰে যেন তেওঁক কোনোবা এক অজান ঠাইলৈ লৈ যায়। কিন্তু তথাপিও ভালদৰে শুনা এদিনো নহল দেৱবালাৰ। সেয়ে এদিন আব্দাৰ কৰি বিনীতাই কলে,

—"মা, আজি আপুনি বেহেলা শুনিবই লাগিব।" যেই কথা সেই কাম। তাৰ পিচত আৰম্ভ হ'ল হাত-ভৰি কোঁচাই বেহেলা শুনাৰ। কিন্তু দেৱবালাৰ বাবে ই অসহ্যকৰ।

—"বিনীতা, মাজনী তুমি ইয়াতেই বজাই থাকা। বাহিৰৰ পৰাই শুনিব পাৰিম নহয়।"

নাই, বিনীতা মান্তি নহয়। তেনেকৈ শুনাক বোলে শুনা নোবোলে। পাগলীৰ কান্দবোৰ দেখিলে হাঁহিও উঠে, খঙো উঠে— ভাবে দেৱবালাই। বৰ মস্কিল হ'ল। দেৱবালাই কৈয়ে পেলাইছিল জোনমণিৰ ওচৰত বজাৰ। লাজ লাগে হেনো।

ইফালে দেৱবালাৰে নো সময় ক'ত? ৰাতিপুৱাৰে পৰা যে সময়বোৰ কেনেকৈ পাৰ হৈ যায়। আজি এটা কাম ওলালে কাইলৈ কালিলৈ শুনিম বুলি ভাবি থয়। কিন্তু নহয় গৈ। কাইলৈ আকৌ কিবা এটা কাম ওলাবই। নহ'লে বা নাতি-নাতিনীহঁতকে চোৱাৰ পাল পৰে।

শেষত বিনীতাই ঠেহ ধৰি বহিল যে ৰাতিৰ ফালেই অন্ততঃ কেইঘণ্টামান শুনিব লাগিব। নহলে যে আৰু শুনাই নহব।

ৰাতি? কেইমুহূৰ্তমান চিন্তা কৰিলে দেৱবালাই। পিছত ক'লে, "বেচ্ তেনেহলে খোৱা-বোৱা কৰি আহিবা, নেৰিবাই যিহেতু"

ৰাতি [illegible] [illegible] বিনীতাই [illegible] দেৱবালাৰ কোঠাটোৰ আহি দুৱাৰডলিত [illegible]। দুৱাৰখন এনেয়ে জপাই থোৱা আছিল। বিনীতাই লাহেকৈ দুৱাৰখন মেলি ভিতৰলৈ [illegible]। কিন্তু কোঠাটো যেনেই নিজন আৰু আন্ধাৰ [illegible] আছিল। বিনীতাই ভাবিলে মা শুই পৰিল নেকি? কিন্তু এই সময়তো শুই পৰাৰ কথা দেৱবালাৰ নাই। তেনেহলে কি উদাস আৰু [illegible] নেকি? সেইটো কেনেকৈ [illegible]? বাহিৰত যে [illegible] আগতে [illegible] [illegible] হৈছে। এই সময়ত কেতিয়াও তেওঁ [illegible] খিৰিকীৰে [illegible]। অগত্যা বিনীতাই লাইটটো জ্বলাই দিলে। আৰু ঠিক লগে লগেই খিৰিকীৰ কাষত বহি থকা শাৰৰ মনে মুহূৰ্ততে চিঞৰি উঠিল— কোন...... কোন?

বিনীতাইও কম চক খোৱা নাছিল। তথাপি নিজকে সুস্থিৰ কৰি মাতিলে "মা"।
—"কোন? অ, বিনীতা।"

লাজ পালে দেৱবালাই। অন্ধকাৰ কোঠাৰ সেই খিৰিকী কাষত বহি ক'লৈ যেন গুচি গৈছিল দেৱবালাই। লাইটটো জ্বলাই নিজকে অপৰাধী যেন লাগিল বিনীতাৰ। লাহেকৈ ক'লে,— "মা, আপোনাৰ কি হৈছে, শৰীৰ বেয়া লাগিছে নেকি?"
—"মোৰ একো হোৱা নাই মাজনী। মই ভালে আছোঁ। এনেয়ে হঠাৎ ভয় খাই-ছিলোঁ"— ক'লে দেৱবালাই।

যেতিয়া বজোৱাৰ কথা আৰু বৰ নোৱাৰিলে বিনীতাই। [illegible] অৱস্থাৰ পৰা ওলাব পাৰিলেও [illegible] দেৱবালাই নিজকে কেতিয়াও [illegible] কোনো কাহানিও দেখা নাছিল। কোনেও কল্পনাও কৰিব পৰা নাছিল। আজি বিস্মিত হ'ল বিনীতা।

সাৰ্থকতা পূৰ্ণ প্ৰেমকুৰা এই [illegible] কি দুখ থাকিব পাৰে যাৰ বাবে অকলে নিজন ঘৰত বাতি বহি চকুপানী [illegible] লগীয়া হয়। দেৱবালাৰ চকুপানী [illegible] কাষত আৰু গোপনে [illegible]। এই [illegible] বিনীতাই পুনৰ কৈ উঠিল;
—"কওকচোন আপোনাৰ কি হৈছে? [illegible] কি কোনোবাই………"।

উত্তৰত দেৱবালাই বিনীতাৰ হাত ধৰি তেওঁৰ কাষত বহুৱাই ল'লে। তাৰ পিছত বিনীতাৰ হাতৰ ওপৰত হাত থৈ কিছু সময় নীৰৱ হৈ থাকিল দেৱবালা। তেওঁৰ কাষত বহি থাকি বিনীতাৰ বুজাৰ অসুবিধা নহ'ল যে চকুৰ পানী মচি পেলাবৰ বাবেই এই নীৰৱতা। বিনীতাই প্ৰথমতে দোষী দোষী ভাবেৰে কথা আৰম্ভ কৰিলে,— "মা, আমাৰ কোনো কথাত বা কোনো আচৰণত আপুনি আঘাত পাইছেনেকি?"
—"নহয়…… নহয় বিনীতা। তুমি আমাৰ ঘৰৰ লখিমী বোৱাৰী। তোমাৰ নিচিনা বোৱাৰী পোৱা আজিকালি বৰ টান।"

"তেনেহলে …… তেনেহলে আপোনাৰ হৈছে কি মা? আপোনাৰ দৰে সুখী লোক কেইজন আছে? [illegible]

[illegible]

—[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

—[illegible]

[illegible]

[illegible]

ভয় লাগিছিল দেৱবালাৰ। সেয়ে বিচনাখনতে স্তব্ধ হৈ বহি থাকিল তেওঁ।

বাহিৰত তেতিয়া এটোপ দুটোপকৈ বৰষুণ পৰিব ধৰিছে। দেৱবালাই খিৰিকীৰ পৰ্দাখন দাঙি দেখিলে গাওঁৰ মানুহে লাঠী লৈ দৌৰিব ধৰিছে। এক অজান আতঙ্কত কঁপিবলৈ ধৰিলে দেৱবালা। লেম্পটো কমাই দি বিচনাত শুই পৰিল। জোৰকৈ চকুদুটা জপাবলৈ চেষ্টা কৰিছিল যদিও টোপনি অহা নাছিল। 'কি যে বাজে চিন্তাবোৰ আহি থাকে মনলৈ।' নিজে নিজেই কৈ উঠিছিল দেৱবালাই জোনমণিক বুকুৰ মাজলৈ টানি আনি জোৰকৈ সাৱটি ধৰিছিল। দুঘণ্টা কি তিনিঘণ্টাৰ মূৰত দেৱবালাৰ কাণে সেই নিৰ্ম্মম খবৰটো আহি পৰিছিলহি। কিৰণ আৰু নাই। ডকাইতৰ গুলীত প্ৰাণ হেৰুৱাইছে। থৰ লাগি গৈছিল দেৱবালা। উৎপল, প্ৰাণজিৎ আৰু জোনমণিহঁতে মাকক সাৱটি কান্দি উঠিছিল। এয়া কি হ'ল। বিশ্বাস কৰিবলৈ টান পাইছিল দেৱবালাই।

দেৱবালাৰ দুচকুৰ পৰা বাৰিষাৰ মুষলধাৰাৰে চকুপানী বৈ আহিছিল। বিমূঢ় হৈ থৰ লাগি গৈছিল। তথাপি নিজকে সংযত কৰি ক'লে, 'তাৰ পিছত?' তাৰ পিছত...... তাৰ পিছত আৰম্ভ হ'ল দেৱবালাৰ কঠোৰ জীৱন। দেৱবালাই পোনাকেইটিক লৈ গুৱাহাটী পালেহি। পাণবজাৰৰ ভাৰা ঘৰত থাকিবলৈ ললে। কিমান যে কষ্ট স্বীকাৰ কৰিব লগা হৈছিল তেওঁৰ। আৰু তাৰ ফল স্বৰূপেই তেওঁ হয়তো আজি বিখ্যাত চাৰ্জন, ইঞ্জিনিয়াৰৰ মাক হ'ব পাৰিছে। তথাপিও........ তথাপিও দেৱবালাই পাহৰি যায় নিজৰ ল'ৰা-ছোৱালীৰ কথা : ঘৰ-সংসাৰৰ কথা এনেকুৱা বৰ্ষামুখৰ নিশাত। নাই, নাই দেৱবালাই আৰু ভাবিব নোৱাৰে— নিশ্চুপ হৈ গ'ল দেৱবালা।

অসম্পূৰ্ণ আৱাজ

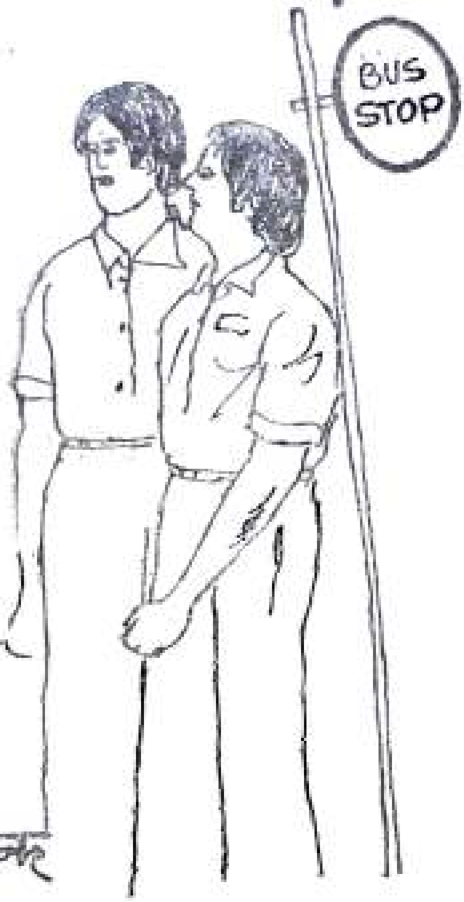

দয়ানন্দ

অৱশেষত নাইনিৰ পৰা আহি আমি দুয়োজনেই চৌক বজাৰৰ জিৰো ৰোডত থিয় দিছো। ঠিক তাজমহল হোটেলৰ তলত। জনতাৰ অকৃৰন্ত ভিৰ। মটৰ, চাইকেল, ৰিক্সা, ইক্কা, স্কুটাৰ আদিৰ যান্ত্ৰিক শব্দৰ কাণ তাল মৰা আৱাজ। মোৰ লগত পৰাগ [illegible]। ৰাতিপুৱাৰে পৰা দুয়োজন ব্যস্ত। ইলো উলোটৈ কেৱল ঘূৰিছো। একেবাৰে মিলিটাৰী কেণ্টনমেণ্টৰ পৰা আৰম্ভ কৰি যমুনা নদীৰ সিপাৰৰ নাহিদ নামৰ সৰু চহৰখনলৈ। ৰাতিপুৱা প্ৰায় ছয়মান বজাত মিলিটাৰী কেণ্টনমেণ্টত কাম কৰা শ্ৰীযুত কৈলাশ বৰুৱাৰ ঘৰত আমাৰ হেভি ব্ৰেকফাষ্ট। শিৱসাগৰৰ পাঠক আমি এলাহাবাদত থকা সকলো কেইজনেই বৌ বুলি মাতো। তেখেতে আমাক সৰু ভাইৰ দৰে মৰম কৰে। বৌক আমি কেতিয়াও পাহৰিব নোৱাৰো।

ৰাতিপুৱা হেভি ব্ৰেকফাষ্ট কৰিছো যদিও পেটত ভোকে কলমলাইছিল। কোনোমতে আমাৰ হোটেল পালেই ৰক্ষা। চেটাম্ লাইনলৈ যোৱা বাছ বৰ কম। এখনতো ভেৰ ঘন্টা পিছে পিছে আহে। কোত্তয়াৰ আৰু পলম হয়। এখন বাছ ধৰিব নোৱাৰা মানেই বহু আৰু এঘন্টা। ভিৰ হলেও যেনে তেনে যাবই লাগিব। পৰাগৰ আকৌ ভোকটো বৰ বেয়া। ভোক লাগিলে তাৰ আৰু ৰক্ষা নাই। একেবাৰে সৰু ল'ৰাৰ দৰে হৈ পৰে।।

আমি থিয় দি থকা ঠাই ডোখৰৰ নিচেই কাষত এখন লটাৰীৰ টিকট বেচা দোকান। চাৰিটা চাইকেলৰ চকাৰ ওপৰত স্থাপিত সৰু দোকানখন বেচ ধুনীয়াকৈ সজোৱা। ঠিক সন্মুখ ভাগত লিখা আছে Lucky Lottery Corner, ওপৰে তলে কিছুমান লটাৰীৰ বিজ্ঞাপন— হিমাচল প্ৰদেশ, উত্তৰ প্ৰদেশ, হাৰিয়ানা ভূপাল, আৰু কাশ্মীৰ,

ইত্যাদিৰ। কিছুমান বিজ্ঞাপনত উল্লেখ থকাৰ মতে দিয়া আছে: ১০ লাখ, কিছুমানত ৫ লাখ আৰু কিছুমানত মাত্ৰ ১ লাখ। আনহাতে ধূমপান কৰা মানুহে নোখোৱাৰ এটা লাভ শিকাৰ। সেইবোৰ অনবৰত বাঢ়িছেই আছে কিন্তু কথা ভবিব লগা নাই।

দিনটোৰ পৰিশ্ৰম আৰু পেটৰ কল-মলনিৰ মাজতো মুহত কেইটা বেচ কাটি দৈছিল। প্ৰয়োজনেই চুৰা চুৰট জ্বলাই লওঁ। সাধাৰণ অৱস্থাত মই চুৰট নাখাওঁ। অৱশ্যে কেতিয়াবা বাছ বা ট্ৰেইন আদিৰ বাবে ৰখিব লগীয়া হ'লেহে চুৰট এটা জ্বলাই লওঁ। সেই অৱশ্যে সেইবাবে মই চুৰট আদি খোৱা বুলিয়েই ভাবে। এইচাম মানুহে মোক নিৰামিষী বুলি জোকায়। পৰাগক আকৌ চাৰি-পাঁচ পেকেটমান লাগে দিন-টোত। বিছনাৰ পৰা উঠিয়েই চিগাৰেট। বাথৰুমলৈ যাওঁতেও চিগাৰেট। চাহ খাওঁ-তেও লগত চিগাৰেট। ভাত খাই উঠি চিগাৰেট। পঢ়ি থকা অৱস্থাতো চিগাৰেট। শোৱাৰ সময়তো চিগাৰেট। চিগাৰেট নহ'লে তাৰ হেনো পেটত হজম নহয়। পঢ়াত মন নবহে। বিছনাত টোপনি নাহে। যি কোনো সময়তেই তাৰ এচুটেটো ভৰি হৈ থাকে। কেতিয়াবা যদি ৰাতি ভাত খোৱাৰ পাছত সি দেখে যে তাৰ পেকেটত চিগাৰেট এটাও নাই বা মই গোটেই চিগাৰেটৰ পেকেট এটা আনিবলৈ পাহৰিলে তেতিয়া তাৰ অৱস্থাটো দেখিলে মোৰ ভাব হয় মই যেনিবা এজন পাগলৰ ৰুমমেট হৈ থাকিবলগীয়া হৈছে।

কি যোগেই থাকিলো চিগাৰেট খাবলৈ সক-লোৱেই পাবিব। পৰাগক কেতিয়াবা বহু কোনো কোনো কেৱল ধোঁৱাৰ বাবেই যেন সহজ লাগে। তাৰ ভাই জীৱনটোৱে যেনিবা ধোঁৱা স্মোক। পৰাগে হাতত তুলি লয় চিগা-ৰেটৰ ছাইখিনি এটা বিশেষ ভঙ্গিমাৰে পেলাই অলপ হাঁহি শুনাইহঁতক উত্তৰ দিব। মই মনে মনে থাকো। জীৱনটোক ধোঁৱাৰ লগত তুলনা কৰাৰ পাছত মোৰ নিমাত হৈ থকাৰ বাহিৰে আন একো নাথাকে। অৱশ্যে মাজে মাজে মইয়ো কওঁ, তই সকলো কথাকেই বৰ ফিলচফাইজ কৰ। উত্তৰত পৰাগে কয়, সেইবুলি তোৰ দৰে মই সকলো কথাকেই কমাৰ্চিয়েলাইজ নকৰো, নাইবা চেন্টিমেন্টালাইজ নকৰো। কিবা এটা লৈ বাচি থাকিব নালাগিব ? তোৰতো এজনী আছে। আমাৰ কোন আছে ? চিগাৰেট নাখাই কি কৰিম ? বচ ! হৈছে। তোৰ প্ৰলাপবোৰ এৰ। তোৰ লগত কথা কৰই নোৱাৰি। মই কওঁ। কেনেকৈ পাৰিবি। আমাৰ কথাবোৰনো কি ভাল লাগিব। কোনোবাই গালি পাৰিলেও ভাল লাগে। তেওঁৰেই ভাগ্য ভাই। মই নিমাত থাকো। কিবা এটা কথা ক'লেই পৰাগে সেইজনীৰ উদাহৰণ দিব। কেতিয়াবা মই অলপ গম্ভীৰ ভাবে থাকিলেও পৰাগে মুখৰ পৰা বিশেষ ভঙ্গিমাৰে ধোঁৱা উলিয়াই কব, মনত পৰিছে ? পিয়নটো অহা নাই নেকি ?

বাস্ত বজাৰৰ জনবহুল ভিৰৰ কাণ তাল মৰা আৱাজবোৰৰ মাজতো ৰেকৰ্ডৰ গানবোৰৰ

মূৰ্চ্ছনাবোৰ আমাৰ পৰা হেৰাই যোৱা নাছিল। ডাঙৰ ডাঙৰ বেপাৰীবোৰৰ কথা বাদ। সৰু সৰু বেপাৰীবোৰেও নিজৰ নিজৰ বেপাৰত মেহমন দি কাম কৰিছে। কিছুমান চাৰিচকীয়া ঠেলি একোখনত আপেল, বাদাম, সজীয়া জোতা, কাপোৰ, চৰবত্‌ ইত্যাদি লৈ চিঞৰি চিঞৰি বিক্ৰি কৰি ফুৰিছে।

মাজতে এখন অটোৰিক্সাই গৌতম নে পুষ্পৰাজ কথাছবি ঘৰত কি আহিছে তাকে ব্যৱসায়িক ভাষাৰে বুজাইকৈ কৈ গ'ল।

কিছুমান ইক্কাচালকে থিয় হৈ বচ্ছুৰি, চিভিললাইন, দাৰাগঞ্জ, কাটৰা আদি ঠাই লৈ যাবলৈ যাত্ৰীক মাতিছে।

দুবছৰ ধৰি এলাহাবাদৰ চেঠাম্ লাইনত থকাৰ পাছত চৌক বজাৰৰ এনে নিতান্ত ব্যৱসায়ীক বক্তকৰা পৰিবেশটো আমাৰ বাবে বৰ বিৰক্তিকৰ হৈ পৰিলহেঁতেন যদিহে লটাৰীৰ দোকানখনৰ পৰা হিন্দী কথাছবিৰ লঘু গীতবোৰ ভাহি নাহিলহেঁতেন। চেঠাম লাইনত ছবিশ ঘন্টাই নীৰৱতা।

মুখেৰে একো নামাতিলেও দোকানীজনক মনে মনে ধন্যবাদ দিলোঁ। বেচেৰাই অন্ততঃ আমাক কিছু সময়ৰ বাবে হ'লেও আমোদত ৰাখিব পাৰিছে।

বাতুথৰ অহাৰ আশা নাই যেন লাগিছে। ইতিমধ্যে আমি থিয় হৈ থকা ঠাইডোখৰত অনেক যাত্ৰী গোট খালে। গোট খোৱা মানুহবোৰ যাত্ৰী হয়নে নহয় তেওঁলোকক দেখিলেই ধৰ পাৰি। প্ৰতিজনৰেই মুখত আশ্বৰতা আৰু অস্থিৰতাৰ চিন। অৱশ্যে এই যাত্ৰীবোৰৰ প্ৰতিজনেই হয়তো চেঠাম লাইনলৈ নাযায়। অনেক যাত্ৰী হয়তো অইন অইন ফালেও যাব। কিন্তু এটা কথা ঠিক যে প্ৰতিজন যাত্ৰী আমি থিয় হোৱা ফালটোত জমা হৈছে যেতিয়া তেওঁলোক আমি যাবলৈ ওলোৱা ফালেই কোনোবা ঠাই লৈ যাব।

লাউদ স্পিকাৰটোৰ পৰা ভাহি অহা প্ৰতিটো গীতেই যে শুনিবলৈ এনে নহয়। কেতবোৰ গীতৰ বিকৃত সুৰে কাণ মূৰ তাল মাৰি ধৰিছিল। ভাবিলে আচৰিত লাগে কিয় যে কিছুমানে এই দানবীয় সুৰবোৰ ইমান ভাল পায়।

হাতঘড়ীটোলৈ চাই দেখোঁ প্ৰায় আধাঘন্টামান এনেকৈয়ে পাৰ হৈছে। বিৰক্তিত মন তিতা লাগিল। পৰাগৰ চিগাৰেটৰ পেকেটটোৰ পৰা আৰু এটা চিগাৰেট জ্বলাই ললোঁ। পৰাগৰ হয়তো এপেকেটমান ইতিমধ্যে শেষ হ'লেই।

হঠাতে লটাৰীৰ দোকানখনৰ পৰা মোৰ প্ৰিয় গায়িকা এগৰাকীৰ গীত এটা ভাহি আহিল। সঁচাকৈয়ে এটা শুনিবলগীয়া গীত।

এই গীতটো শেষ হোৱাৰ লগে লগে দোকানীজনে ৰেকৰ্ডখনৰ দ্বিতীয় পিঠিৰ গীতটো বজাই দিলে। ই এক অপূৰ্ব সংগীত। প্ৰথমটোতকৈ একে গৰাকী গায়িকাৰ গীত। প্ৰথমটোতকৈ অনেক মধুৰ। এক অপূৰ্ব মনভুলোৱা সুৰৰ মূৰ্চ্ছনাৰ যাদু গীতটোৰ পোখিয়ে পোখিয়ে লৰ— তেৰে ছিৱা কৌন তো মেৰা........। অগণন জনতাৰ বক্তকৰা কোলাহলৰ মাজতো সেই গীতটোৰ মধু মূৰ্চ্ছনাই আমাৰ অন্তৰসমূহ

জগাই তুলিছিল।

পৰাগে কৈ উঠিল, ইমান বঢ়িয়া গীত ভাই। এতিয়াই যদি বাছখন আহি পৰে!

মই ভাবিবলৈ বাধ্য হ'লো। যদি বাছখন এতিয়াই আহি পৰে। কি আচৰিত! গীতটোৰ আধামান শেষ নৌ হওঁতেই বাছখন প্ৰচণ্ড ভাৱে জনতাৰ ভিৰ ফালি আমাৰ সন্মুখত থিয় দিলে। হেঁচি ঠেলি বাছখনৰ ভিতৰ সোমালো। নহ'লে বচ, আৰু এঘণ্টা বা ডেৰঘণ্টা।

গীতটোৰ মূৰ্চ্ছনা বাৰে বাৰে কাণত বাজি আছিল— তেৰে চিৰা কৌন্ হোয় মেৰা............... গীতৰ কলিটোৱে যেন মোক অনুসৰণ কৰিছিল পিছে পিছে। গীতটোৰ মাজেৰে কোনোবাই যেন মোক কিবা কব খুজিছে।

কব নোৱাৰো কিয় জানো আজি জুতিৰ কথা খুব মনত পৰিছে। মই বিদায় লৈ অহাৰ সময়ত জুতিৰ গালমুখবোৰ ট ট কৈ ৰঙা-ছিঙা পৰা দৃশ্যটো মই পাহৰিব নোৱাৰো। ইমান শীতকালিও তাইৰ নাকৰ আগটো খুব ঘামিছিল সেইদিনা। সকলো কথাই আজি কিয় জানো মোৰ শাৰী শাৰীকৈ মনত পৰি যাব ধৰিছে।

ৰাতি শুবৰ সময়তো পৰাগৰ সেই একেটাই কথা— বৰ বঢ়িয়া গান আছিল ভাই। তাৰ পাছত আকৌ এবাৰ কব, জীৱনত বহুত কথাই অসম্পূৰ্ণ হৈ থাকে অ'.................... মোৰ অভিযোগ মিছা নহয়, সি কিছুমান ফিলচ'ফাইজ কৰেই। উত্তৰত মই মাত্ৰ কৈছিলো, গানটোৰ ৰেকৰ্ডখন পালে কিনিব লাগিব। চিচিল লাইনত নিশ্চয় পোৱা যাব।

* * * * * *

নিশাৰ নীৰৱতা ফালি হঠাৎ ক'ৰবাৰ কোনোবা এটা কোঠাৰ পৰা কোনোবা এজন পেলেষ্টাইন ল'ৰাই বজোৱা ৰেকৰ্ডপ্লেয়াৰৰ আৰাবিয়ান সংগীতৰ অভাৱনীয় সুৰ কাণত পৰিল। পেলেষ্টাইনৰ ল'ৰাকেইটাই সাধাৰণতে ঠিক দহটামান বজাৰ পাছৰ পৰা সেই আৰাবিয়ান ৰেকৰ্ডবোৰ বজাবলৈ আৰম্ভ কৰে। সেই আৰাবিয়ান ৰেকৰ্ডবোৰ বাজিলেই আন্দাজ কৰি লব পাৰি যে ৰাতি কিছু হৈছে।

আমাৰ হোষ্টেলৰ ঠিক সন্মুখত প্ৰফেচৰ কেইগৰাকীমানৰ ফ্লেট্। আমাৰ ঠিক মাজত এখন ডাঙৰ পথাৰ। তাৰে এটা ফ্লেটৰ পৰা ভাহি আহিছে দিল্লীৰ পৰা দিয়া ইংৰাজী বাতৰি। আৰাবিয়ান সংগীত আৰু ইংৰাজী বাতৰিৰ মাজৰ পৰাও যেন বিণিকি বিণিকি ভাহি আহিছিল সেই বিশেষ গীতৰ সুৰটো।

পৰাগৰ টোপনি আহিলেই। তাৰ আকৌ অলপতেই টোপনি আহে। মোৰ নাহে। সেইখিনি সময়ত জুতিৰ কথাবোৰ আৰু পৰিষ্কাৰকৈ মনত পৰে। স্মৃতিৰ ফ্ৰেমেৰে বন্ধাই ৰখা জুতি আৰু মোৰ জীৱনৰ সৰু ডাঙৰ অনেক কথাই এটা এটাকৈ ভাহি আহিছে মোৰ মনলৈ। জুতিৰ কথা মনত পৰিলে টোপনি অহা টান। তেতিয়া কেতিয়াবা স্লিপিং টেবলেট্ খাই শুই থাকো। কথাটো গম পাই তাই এদিন এখন চিঠিত লিখিছিল— মোৰ স্মৃতিবোৰে যদি তোমাক বৰ আমনি দিয়ে মোৰ কথাবোৰ পাহৰি থাকিবলৈ চেষ্টা কৰিবা। মোক বিস্মৃতিৰ কবৰত কবৰ দিবা।

বৰপেটাৰোড্ হাউলী মহাবিদ্যালয়

বি. এইচ. কলেজ ছাত্ৰ একতা সভা কাৰ্য্যকৰী সমিতিৰ সদস্যবৃন্দ ১৯৭৬-৭৭

প্ৰথম শাৰী বহি (বাওঁফালৰ পৰা) অধ্যাপক অৰুণ পাঠক (তত্বাৱধায়ক, ফুটবল), অধ্যাপক দীলিপ দত্ত (তত্বাৱধায়ক এথেলেটিক্) অধ্যাপক গোলকেশ্বৰ গোস্বামী (তত্বাৱধায়ক আলোচনী), অঃ অমল ভৌমিক (তত্বাঃ ব্যায়াম শাখা), অঃ আব্দুল কাদেৰ (তত্বাঃ ছাত্ৰ একতা সভা), অঃ অৰুণ দাস (তত্বাঃ সাংস্কৃতিক শাখা), অধ্যক্ষ সত্যনাথ দাস (সভাপতি), অঃ সুজন নাথ (তত্বাঃ সমাজ সেৱা), অঃ আমিৰুল ইছলাম হাজৰিকা (তত্বাঃ ক্ৰিকেট), অঃ উমেশ ভট্টাচাৰ্য্য (তত্বাঃ তৰ্ক শাখা), অঃ মিচেছ্ ফুলকুমাৰী কলিতা (তত্বাঃ ছাত্ৰী জিৰণী কোঠা),

দ্বিতীয় শাৰী থিয় হৈ (বাওঁফালৰ পৰা) ৰাজেন দাস (সম্পাদক লঘু খেল বিভাগ), আশিষ ব্ৰহ্ম (সঃ ফুটবল), ঘনশ্যাম বৰ্মণ (সম্পাদক ব্যায়াম), প্ৰদীপ ৰাজবংশী (শ্ৰেণী প্ৰতিনিধি), প্ৰদীপ নাজিৰ (সাধাৰণ সম্পাদক) নৌচাদ আলি (সম্পাদক এথেলেটিক), ৰজনী স্বৰ্গীয়াৰী (সম্পাদক সাংস্কৃতিক), কৈলাশ প্ৰসাদ স্বৰূপ (সম্পাদক ছাত্ৰ জিৰণী কোঠা), সুশীল সাহা (সম্পাদক তৰ্ক শাখা), চাইফুল ইছলাম (শ্ৰেণী প্ৰতিনিধি)।

তৃতীয় শাৰী থিয় হৈ (সোঁফালৰ পৰা) আতোৱাৰ ৰহমান (সহঃ সাধাৰণ সম্পাদক), হৃদয় দাস (শ্ৰেণী প্ৰতিনিধি), হেমাঙ্গ ৰায়চৌধাৰী (সম্পাদক সমাজ সেৱা), জ্ঞানচন্দ্ৰ চৰৱীয়া (শ্ৰেণী প্ৰতিনিধি) ধনকান্ত দাস (সম্পাদক আলোচনী) আৰু ডালিম।

এই ছবিত অনুপস্থিত আছে—উপাধ্যক্ষ গিৰিন্দ্ৰ কুমাৰ দাস (উপ সভাপতি), প্ৰণৱ খাউণ্ড (তত্বাঃ ছাত্ৰ জিৰণী কোঠা), মিনু স্বৰ্গীয়াৰী (সম্পাদিকা ছাত্ৰী জিৰণী কোঠা), আৰু কেবাজনো শ্ৰেণী প্ৰতিনিধি।

প্ৰবন্ধ

সংঘাত— মানৱ মনৰ

শ্ৰীগংগাধৰ দাস
১ম বাৰ্ষিক বি. এ (অনাৰ্চ/শিক্ষা)

মানুহৰ কাৰ্য্যকলাপ তথা আচৰণ বহুক্ষেত্ৰত এক অদৃশ্য আভ্যন্তৰিণ শক্তিৰ তাড়নাত পৰিচালিত হোৱা দেখা যায়। এই আভ্যন্তৰিণ শক্তিৰ নিৰ্দ্দেশত কৰা কাৰ্য্যকলাপ সমূহ বহুক্ষেত্ৰত সমাজ বিৰোধী। এনেবোৰ কাৰ্য্যৰ প্ৰধান উৎস হিচাপে মানসিক সংঘাত বুলি কব পাৰি। বিগত তথা সাম্প্ৰতিক সমাজৰ প্ৰায়ভাগ আসুৰিক, সমাজ বিৰোধী তথা বিভৎস ঘটনা মানসিক সংঘাতৰে অশুভ পৰিণতি। মানসিক সংঘাতত জৰ্জৰিত হৈ থকা মানুহে পাহৰি যায় সমাজ তথা দেশৰ ৰীতি-নীতিৰ কথা, জীৱ শ্ৰেষ্ঠ মানৱৰ অস্তিত্বৰ কথা। মানুহৰ মনৰ অস্বাভাৱিক জটিলতাই সমাজ বিৰোধী অমানুষিক কাৰ্য্যত লিপ্ত হবলৈ তথা সভ্য প্ৰতিষ্ঠিত সামাজিক ৰীতি নীতিক উলঙ্ঘা কৰিবলৈ কেতিয়াবা বাধ্য কৰে। জটিল মানসিক দিশেৰে পৰিপুষ্ট ব্যক্তিৰ দৃষ্টিত নিজৰ কাৰ্য্যকলাপ বৈধ তথা ন্যায়সঙ্গত হলেও ই সমাজৰ দৃষ্টিত অবৈধ আৰু দোষণীয়।

সেয়েহে সমাজে ব্যক্তিৰ সমাজ বিৰোধী (anti social) আচৰণত বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ বাধা নিষেধ আৰোপ কৰে। এই বাধা নিষেধৰ হেতু প্ৰায়ভাগ মানুহৰেই দৈনন্দিন জীৱনত অনুভূত সকলোবোৰ আশা আকাঙ্ক্ষা, কামনা বাসনা পূৰণত যতি পৰে। ই চেতন অৱস্থাৰ পৰা অৱদমিত হৈ অচেতন মনলৈ গুচি যায় আৰু তাত নিগাজিকৈ বাহ লয়— যাৰ বহুলাংশৰ অস্তিত্ব চেতন মনে উপলব্ধি কৰিব নোৱাৰে। অৱদমিত বাসনাবোৰৰ ভাৰসাম্যহীন অৱস্থা প্ৰাপ্তিয়েই মানসিক জটিলতাৰ সৃষ্টি কৰে।

মনোবিদ্ চিগমাণ্ড্ ফ্ৰয়েদ (Sigmund Freud)ৰ মতে মানুহৰ মানসিক দিশ দুটা উপাদানেৰে গঠিত— সচেতন (conscious) আৰু অচেতন (unconscious)। ফ্ৰয়েদ আৰু তেওঁৰ মত অনুসৰণকাৰী ইয়ুং (Iung), এড্‌লাৰ (Adler) আদি পণ্ডিত সকলে মানৱ মনৰ ৰহস্য ভেদ কৰি কয় যে মনৰ ক্ষুদ্ৰতম অংশ সচেতন আৰু বৃহত্তাংশ অচেতন। সচেতন মনৰ কাৰ্য্যাৱলী অচেতন অৱস্থাৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হয়। মানৱ মনক পানীত এক-দশমাংশ ভুৱৈগৈ ওপঙি থকা প্ৰকাণ্ড হিমশিলাৰ (ice berg) লগত তুলনা কৰা হয়। এই

প্ৰবাহ হিমশিলাৰ গতি বতাহৰ গতিৰ বিপৰীত মুখেহে পৰিচালিত হোৱা দেখা যায়। হিমশিলাৰ এই বিপৰীত মুখী গতিৰ দৰে মানুহৰ মন তথা ব্যক্তিত্বটো নিজৰ ইচ্ছা, অভিৰুচিৰ প্ৰতিকূলেও অজানিতে সম্পাদিত হোৱা দেখা যায়। ইয়াৰ মূল কাৰণ মনৰ সচেতন আৰু তুলনামূলক ভাৱে অচেতন অৱস্থাৰ এক সমাবেশহে। সচেতন মনত অনুভূত হোৱা চিন্তা, অনুভূতি, অভিৰুচি সমাজে আৰোপ কৰা নীতি (ethics), বাধা প্ৰদানত অৱদমিত হৈ অচেতন অৱস্থাত বৈ যায়। এই অৱদমিত ইচ্ছা-আকাংক্ষাই পানীৰ তলৰ অদৃশ্য সোঁতে হিমশিলাক সোঁতৰ বিপৰীত মুখে পৰিচালিত কৰাৰ দৰে মানুহৰ সচেতন মনকো মাজে সময়ে ইচ্ছাৰ প্ৰতিকূলে পৰিচালিত কৰা দেখা যায়। ফ্ৰয়েডে অচেতন বা unconscious অৱস্থাক অতিথিশালাৰ (reception chamber) লগত সংলগ্ন বৃহৎ জিৰণি কোঠা (Anteroom)ৰ লগত তুলনা কৰিছে। দুয়োটা 'ৰুম'ৰ দ্বাৰৰক্ষী স্বৰূপে দোষ প্ৰদৰ্শক (censor)ৰ অৱস্থিতি বৰ্তমান। এই 'Anteroom'ত মানসিক উত্তেজনাবোৰ জুমুৰি দি ধৰি 'censor'ৰ অনুমতি সাপেক্ষে Reception chamber বা সচেতন (conscious) অৱস্থালৈ আহিব বিচাৰে। Censor এ বচা বচা উত্তেজনাকহে প্ৰবেশাধিকাৰ দিয়ে। কিন্তু যাৰ আবেদন censor এ উপেক্ষা কৰে সেই বোৰৰ কিছুমানে censor ৰ চকুত ধূলি দি আত্মগোপন কৰি প্ৰতীকৰ সহায়ত মানুহৰ সচেতন অৱস্থালৈ আহে। যিবোৰে আহিব নোৱাৰে অৱদমিত অৱস্থাতেই অচেতন মনত বন্দী হৈ যায়। এই অৱদমিত উত্তেজনা, বাসনা সমূহে মানসিক জটিলতাৰ সৃষ্টি কৰে।

এনেবোৰ মানসিক জটিলতা বা মানসিক সংঘাত প্ৰায়ভাগ মানুহৰ প্ৰকৃতিত কম বেছি পৰিমাণে পৰিলক্ষিত হয়। মানসিক সংঘাত বা জটিলতা Id, Ego আৰু Super Ego ৰ অন্তৰৰ সংগ্ৰামৰ ফলত সৃষ্টি হোৱা বুলি ফ্ৰয়েডৰ ধাৰণা। Id হৈছে আদিম যৌন প্ৰবণতাৰে ৰঞ্জিত (Sexually coloured) এক মানসিক অৱস্থা; ই অপূৰণীয় সকলোবোৰ আশা আকাংক্ষাৰ সঞ্চিত ভাণ্ডাৰ। Id এ কোনো সামাজিক বাধা নিষেধ নামানে। ই সদায় আদিমতাক স্বীকৃতি দিয়ে। আনহাতে Ego হৈছে অহং— যি ভাব, চিন্তা, অনুভূতি সংকল্পৰ সঞ্জীৱিত বাহন। ই বিচাৰে দৈহিক, মানসিক প্ৰয়োজনৰ পৰিপূৰ্ণতা। কিন্তু Super Ego হৈছে বিবেক। বিবেকৰ তাড়নাত সমাজ বিৰোধী, অসামাজিক, জান্তৱ আচৰণ প্ৰদৰ্শনত Ego যথেষ্ট পৰিমাণে সংযমী হবলৈ বাধ্য হয়।

এই সংঘৰ্ষৰ ক্ৰিয়া প্ৰতিক্ৰিয়াই আমাৰ আচৰণত বাৰুকৈয়ে প্ৰভাৱ পেলায় আৰু কেতিয়াবা সচেতন মনৰ অসাৱধানতাত অচেতন মন প্ৰধান হৈ আমাক বাস্তৱ জগতৰ পৰা আঁতৰাই লৈ যায়। সেয়ে আমি দিবা স্বপ্ন দেখো, ঘনাই পাহৰো, নকৰিবলগীয়া কাম কৰো, নকবলগীয়া কথা হঠাতে কৈ পেলাও, নিলিখিবলগীয়া কথা লিখো, অজানিতে আনক ঠাট্টা মস্কৰা কৰো; ইত্যাদি। এই সকলোবোৰ

অপ্ৰত্যাশিত আচৰণৰ বাবে দায়ী— মনৰ অবদমিত বাসনাৰ বাস্তৱৰ লগত অবিৰাম সংগ্ৰাম। এই অবদমিত বাসনাই দিঠক বা সপোনত বিভিন্ন প্ৰতীকৰ মাজেৰে প্ৰকাশ পাই প্ৰশমিত হবলৈ বিচাৰে। J.S. Rossৰ মতে ধূমপান (Smoking), অতিশয় তন্ময়তা (extreme Moodiness), অতিশয় অযুক্তিসঙ্গত আনন্দ (excessive and unreasonable zeal), লোকক দেখুৱা গহীনালি ভাও (prudery), অতিৰঞ্জিত পৰিস্কাৰ পৰিচ্ছন্নতা (exaggerated cleanliness) ইত্যাদি অবদমিত বাসনাৰে সৃষ্ট মানসিক সংঘৰ্ষৰ ফলতেই হোৱা বিভিন্ন প্ৰতীক। তেওঁৰ মতে আনক দেখুৱা উদামহীন গহীনালি ভাবত লুকাই থাকে যৌনগন্ধী মনোভাব, অতিৰঞ্জিত পৰিস্কাৰ পৰিচ্ছন্নতা হৈছে মনৰ মাজত লুকাই থকা দোষৰ প্ৰতীক।

ফ্ৰয়েদে ' Unconscious' ক Libido বা যৌন প্ৰেৰণা (Sex drive) আখ্যা দিছিল। তেওঁৰ মতে Lbido যৌনতাৰে ৰঞ্জিত (Sexually coloured)। সেয়ে শক্তিশালী যৌন প্ৰবৃত্তি (powerful sex instinct) প্ৰায় ভাগ দোষৰ বাবে দায়ী। যৌনতাই অকল যৌনগন্ধী অপৰাধেই সংঘটিত নকৰে। আনকি আইন অপৰাধো ইয়াৰ দ্বাৰা সম্পাদিত হয়।

মানুহ সাধাৰণতে তিনিটা অৱস্থাত থাকে (1) স্বাভাৱিক (Normal) (2) অস্বাভাৱিক (Abnormal) আৰু (3) উত্তমাৱস্থা (Superior)। পৃথিৱীত সংখ্যাগৰিষ্ঠ মানুহ স্বাভাৱিক আৰু সংখ্যা লঘিষ্ঠ মানুহ অস্বাভাৱিক আৰু উত্তমাৱস্থাৰ মানুহ। স্বাভাৱিক অৱস্থাৰ মানুহে বাস্তৱ জীৱনৰ লগত সংগতি ৰাখিব নোৱাৰি অস্বাভাৱিক মস্তিষ্ক সম্পন্ন হৈ পৰে। তেওঁলোকৰ মনৰ অস্বাভাৱিক অৱস্থাৰ লক্ষণ (Symptom) পৰিলক্ষিত হয়। এই শ্ৰেণী মানুহৰ সীমিত বুদ্ধি, আবেগিক স্থিৰতা হীনতা, অসাংগঠনিক ব্যক্তিত্ব সম্পন্নতা চৰিত্ৰৰ বিকৃতি— এই সমূহ কাৰণৰ বাবে তেওঁলোক সমাজত বাসৰ অনুপোযোগী বা অযোগ্য বুলি পৰিগণিত হয়। এনেকুৱা মনৰ অস্বাভাৱিকতাত ভুগি থকা ব্যক্তিক James De Page ৰ মতে চাৰি শ্ৰেণীত ভাগ কৰিব পাৰি— (1) বিক্ষিপ্ত মনা (Psychotic), (2) স্নায়বিক ৰোগী (Psycho neoratic), (3) সমাজ বিৰোধী (Antisocial আৰু (4) মানসিক দোষযুক্ত (Mentally defective)।

সি যি কি নহওক অবদমিত কামনা বাসনাৰ বাবেই বিভিন্ন ধৰণৰ মানসিক ৰোগত বহুত লোক আক্ৰান্ত হোৱা দেখা যায়। এই ৰোগ সমূহৰ ভিতৰৰ ভীতি (Phobia), ভাৰপীড়া (obsession), মূৰ্চ্ছাৰোগ (Hysteria) ইত্যাদি। মানসিক ৰোগত আক্ৰান্ত হোৱা লোক সাধাৰণতে স্বাভাৱিক অৱস্থাৰ মানুহতকৈ প্ৰকৃতিত ব্যতিক্ৰম— সিহঁত হয়তো অল্পভাষী, ভয়াতুৰ, পলায়নবাদী, অসামাজিক বা অপ্ৰত্যাশিত আনন্দ মুখৰ, অতিশয় চঞ্চল, বিষণ্ণমনা, উদামহীন মনৰ হব পাৰে। এই

অৱদমিত সংঘাতৰ পৰিণতি মাৰাত্মক। দীঘদিনীয়া মানসিক অশান্তিত মানুহে মনৰ ভাৰসাম্য হেৰুৱাই পেলায়। ভাৰসাম্যহীনতাই মানুহৰ মগজু বিকৃত কৰিও পেলাব পাৰে। দীঘদিনীয়া মানসিক জটিলতাত ভোগা মানুহ আত্মহত্যা, নৰহত্যা, চোৰাবৃত্তি, নাৰীহৰণ, (Sadism) আদি অপকাৰ্য্যত লিপ্ত হোৱাটো অসম্ভৱ নহয়। ইয়াৰ উদাহৰণ মানৱ সমাজত অলেখ।

এই সংঘাত বৰ বেদনাদায়ক আৰু অৱসাদপূৰ্ণ। এনেবোৰ মানসিক অন্তৰ্দ্বন্দ্বত ভুগি থকা লোকে জ্ঞানাহৰণত সৰ্ব্বান্তকৰণে মনোযোগী হব নোৱাৰে। সেয়ে কেতিয়াবা 'ক্লাচ'ত বহি থাকোতে কোনো কোনো ছাত্ৰ-ছাত্ৰী অন্য মনস্কভাৱে মনৰ অজ্ঞাতে কোনো কল্পনাত মগ্ন হৈ পৰা দেখা যায়। দৈনন্দিন জীৱনতো এনে অস্বাভাৱিক আচৰণৰ দৃষ্টান্ত অলেখ। এনেবোৰ মানসিক জটিলতাৰ প্ৰতি সহানুভূতিৰ দৃষ্টিৰে নাচাই শিক্ষকে নিষ্ঠুৰ কঠোৰ কৰি গলে শিক্ষা দানত ফলৱতী হব নোৱাৰে। ছাত্ৰৰ মনত চলি থকা অন্তৰ্দ্বন্দ্বৰ উমান নোপোৱাকৈ নতুবা নিচিন্তা ঠাট্টা মস্কৰাই ছাত্ৰৰ মনত অধিকতৰ জটিলতাৰ সৃষ্টি কৰিব পাৰে। মানসিক অন্তৰ্দ্বন্দ্ব ধৰা পেলোৱা সকলো শিক্ষকৰে সম্ভৱ নহয়। মনোবিশ্লেষণ বা Psycho-Analysis ৰ সহায়ত যথাসাধ্য মানসিক জটিলতাৰ কাৰণ উলিয়াই ছাত্ৰক মানসিক সংঘাতৰ পৰা মুক্ত কৰিব লাগে। শিক্ষা প্ৰদানৰ লগতে মানসিক স্বাস্থ্যৰ প্ৰতি অধিকতৰ গুৰুত্ব আৰোপ কৰিলেহে সুস্থ শিক্ষা সংঘটিত হব পাৰে।

[প্ৰবন্ধটো যুগুত কৰোতে সহায় লোৱা পুথি—

1. J. S. Ross.— Ground work of Educational Psychology
2. James De Page— Abnormal Psychology
3. B. C. Rai— Educational Psychology.]

পৃথিবীৰ নিন্দা, অবিচাৰ, দুখ কণ্টক যি লোকে অবাধে গ্ৰহণ কৰিব পাৰে, তেওঁ যে কেৱল বলিষ্ঠ হয় এনে নহয়, তেওঁ নিৰ্ম্মলও হয়। অনাবৃত জীৱনৰ ওপৰেদি জগতৰ পূৰ্ণ সংঘাত পাৰ হৈ গলে তেওঁৰ কলুষ কালিমা ক্ষয় হৈ গৈ থাকে।

— কবি ৰবীন্দ্ৰ নাথ ঠাকুৰ